

LES TRAVESSERES DE BARCELONA I
Necessitat de la Travessera Nord

Ferran Signes Orovay

LES TRAVESSERES DE BARCELONA I
Necessitat de la Travessera Nord

Autor: Ferran Signes Orovay
Director de la tesi: Xavi Llobet i Ribeiro
Programa de doctorat en Projectes arquitectònics
Grup de Recerca: CERCLE d'Arquitectura Research Group
Departament de Projectes Arquitectònics
Escola Tècnica Superior d'Arquitectura ETSAB
Universitat Politècnica de Catalunya UPC

UNIVERSITAT POLITÈCNICA DE CATALUNYA
BARCELONATECH

ETSAB Escola Tècnica Superior
d'Arquitectura de Barcelona

LES TRAVESSERES DE BARCELONA I

Necessitat de la Travessera Nord

Autor: Ferran Signes Orovay

Director de la tesi: Xavi Llobet i Ribeiro

Programa de doctorat: Projectes arquitectònics

Grup de recerca: CERCLE d'Arquitectura

Departament de Projectes Arquitectònics

Escola Tècnica superior d'Arquitectura ETSAB

Universitat Politècnica de Catalunya UPC

Abril 2020

INDEX

LES TRAVESSERES DE BARCELONA

Necessitat de la Travessera Nord

VOLUM I

1 Els mots Travesser/Travessera

*La Travessera de Gràcia i de les Corts
Centuriacions i canvis de pendent*

- 1.1. *Travesero, a, (Travesía, Travesear), Transversal.*
- 1.2. Sobre el mot travessera i sinònims. El verb "travessejar"
- 1.3. La centuriació i la metàfora tèxtil. Curs, Natural / Discurs, Artificial
- 1.4. Definició provisional de Travesser-Travessera

2 Les travesseres de Ciutat Vella

*El carrer Ferran com a travessera
Tall - Trinxat urbà*

- 2.1. Les Travesseres en relació amb el territori.
- 2.2. L'obertura del carrer Ferran (1823-1854?)

3 Les travesseres de l'Eixample

*La Gran Via com a travessera
Grans obres d'enginyeria*

- 3.1. Les travesseres al projecte de Cerdà (1859)
- 3.2. Una homotècia entre el carrer Ferran i la Gran Via
- 3.3. Les travesseres en l'obra teòrica de Cerdà

VOLUM II

4 Una mirada cap el Rere-Eixample.

*La carretera d'Esplugues a Sant Andreu
El planejament territorial*

- 4.1. Projecte per omisió del Rere-Eixample
- 4.2. L'aparició del Rere-Eixample en la proposta de Jaussely
- 4.3. Esquema travesser del Rere-Eixample

5 Primera aparició i desaparició de la travessera Nord

*La carretera d'Esplugues com a travessera 1
Indecisions i canvis d'escala 1*

- 5.1. La travessera en Rubió i Tudurí i el GATCPAC
- 5.2. Els articles del GATCPAC a MIRADOR
- 5.3. Els articles del GATCPAC a AC.
- 5.4. Rubió i la revista CIVITAS

6 Segona aparició i desaparició de la Travessera nord [Solà-Morales]

*La carretera d'Esplugues com a travessera 2
Indecisions i canvis d'escala 2*

- 6.1. La travessera en la proposta de Soteras 1950
- 6.2. Bohigas i la localització d'habitatge modest 1949-1953
- 6.3. Necessitat d'esdeveniments internacionals com estratègia 1972
- 6.4. L'empremta (rastre) de la Travessera Nord. 1956-1977-2006
- 6.5. Omisió de la Travessera Nord 1992

7 Viabilitat de la Travessera Nord [conclusió]

*Què està passant en l'actualitat?
Situacionisme. Sota les llambordes, la platja*

- 7.1. Visió estructuralista i visió fragmentària
- 7.2. Viabilitat del tram de Ponent
- 7.3. Viabilitat del tram Central
- 7.4. Viabilitat del tram de Llevant
- 7.5. La impronta de la Travessera Nord

Bibliografia

Il·lustracions

Agraïments

INTRODUCCIÓ

1_Què investigar?

L'interès en el tema surt paral·lelament d'una experiència de projecte i d'una reflexió de Manuel de Solà-Morales. L'experiència, es va produir en el procés del projecte del concurs Les Portes de Collserola, organitzat per l'Ajuntament de Barcelona l'octubre de 2011. La intenció del concurs era, "[...] suscitar noves mirades sobre la franja de contacte entre ciutat i parc [...]" amb la intenció de "[...] abordar els espais d'interrelació ciutat-muntanya des d'un enfocament geogràfic i una lògica funcional, cercant eixos vertebradors capaços de relligar i articular natura i trama urbana.". L'equip de Xavier Llobet i Ribeiro, Eva Jiménez i Gómez i Antoni Ferran i Melich -en el que vaig col·laborar- proposa reconèixer la direcció travessera com a recurs per organitzar les diferents portes, així com a element estructurador dels diferents àmbits de la perifèria de l'Eixample.

La reflexió de Manuel de Solà-Morales¹ es fa en el seu llibre "DEU LLIÇONS SOBRE BARCELONA" en relació a la funció de les travesseres en l'estructura urbana de Barcelona, i més concretament en el territori perifèric:

"Si, en comptes d'una supeditació simplista de la forma urbana a la miopia circulatòria, hom potencies la jerarquia formal i topogràfica de les grans travesseres estructurals, [...] s'hauria produït [la comunicació entre llevant i ponent] amb una estructura metropolitana més clara i forta. Sobretot, si el que avui és la Ronda de Dalt fos reconeguda com a veritable nova espina del territori perifèric, donant lloc a una nova Gran Via des de Sant Boi fins a Tiana."

L'objectiu de la investigació està en analitzar el paper que les travesseres han tingut, tenen i poden tenir, en l'estructura urbana de Barcelona. Analitzant diferents casos, què amb funcions simbòliques, socials i d'ús diferents; amb metodologies i processos de generació diferents; analitzades en el seu context i en l'actual, poden denotar una manera singular de creixement i desenvolupament de l'estructura urbana de la ciutat. Es pretén veure la importància i la intencionalitat de projecte de les travesseres com elements urbans que es basen en la connectivitat, la comunicació i estructuració del teixit urbà (i territorial), així com la complementarietat amb altres vies de l'estructura urbana i territorial.

¹ Solà-Morales, Manuel (2008:87) Deu lliçons sobre Barcelona. Els episodis urbanístics que han fet la ciutat moderna. COAC. Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya.

2_Intencions.

La tesi pretén fer evident la importància de les travesseres com elements abstractes, que en una estructura (formal o material), tenen la funció de connectar dos punts (àrees, fragments, sectors,...) de la mateixa i, alhora, formar un sistema coherent i complementari amb altres sistemes de la mateixa estructura, prenent un paper estructurant en el sistema, aplicant aquesta idea a l'estudi de l'estructura urbana de la ciutat de Barcelona. Es vol comprovar si aquesta idea ha estat de forma implícita i/o explícita en l'estructura urbana de Barcelona. Tanmateix, no es tracta de comprovar l'existència d'una estructura formal rígida i definitiva que doni sentit i significació a la mateixa, sinó fer una lectura que es sobreposi i complementi a altres lectures.

Es parteix de la hipòtesi que l'element travesser ha estat present, tant a les realitzacions (capes materials) com a les propostes teòriques (capes immaterials) i, què ha estat present i subjacent (latent) en diferents moments històrics a diferents escales i contexts, que s'han relacionat i/o vinculat, des de l'escala urbana a la metropolitana o a la territorial.

Aquest fet (hipòtesi), creiem que el podem comprovar analitzant la generació i transformació urbana (en aquest cas, de la ciutat de Barcelona) i, en aquest sentit, l'estudi s'ha organitzat cronològicament. Es tracta, doncs, més que d'un treball històric, de comprovar amb la transformació urbana de la ciutat (amb suport gràfic de representació de la ciutat i textual), la hipòtesi inicial del treball. Al considerar la transformació urbana com un procés, amb major o menor continuïtat, recorem a l'anàlisi i comparació temporal dels canvis, permanències i influències de l'estructura al llarg del temps, tant en les realitzacions concretes com en les propostes de projecte i/o teòriques.

Els referents per l'estudi i anàlisi, es basen en diferents disciplines, atesa la complexitat de l'objecte d'estudi (l'estructura urbana de la ciutat de Barcelona), creiem, doncs, tot i que es fa èmfasi en la morfologia, aquesta, l'entendem vinculada a altres aspectes o àrees de coneixement o aproximació al fet concret de la ciutat. És per això que, s'ha seguit un criteri cronològic en l'estudi a partir de la definició i formació al llarg del temps d'aquest tipus d'elements de l'estructura de la ciutat, relacionant-los amb el moment històric concret i amb les seves implicacions urbanístiques, socials, econòmiques i culturals, així com en les possibles influències en el desenvolupament, creixement i propostes sobre la ciutat. Tanmateix, s'ha apuntat cap a l'evidència d'una certa latència d'aquests elements en les diferents escales de l'estructura urbana.

Ens ha interessat evidenciar, com un esquema formal (teòric o material) es pot mantenir i/o reproduir a diferents escales i per diferents intencions, al llarg del temps, així com, una estructura formal determinada, pot servir per generar propostes a partir de la reinterpretació i actualització de la mateixa, en un context històric, material i conceptual diferent, amb requeriments, materials, sociològics, econòmics, tecnològics, etc., diferents.

Es tracta, també, d'assajar una metodologia que pugui servir per altres casos, en el sentit que es pugui "gestionar" l'anàlisi i el coneixement de formes complexes (com són les estructures urbanes) a partir de mètodes relativament senzills, com la comparació, abstracció d'elements dins d'una estructura (d'una certa complexitat) i, d'analitzar la complexitat atenent a diverses escales i interpretacions dels seus elements. És en aquest sentit, que ens ha interessat la relació que les travesseres tenen amb el teixit tèxtil, veient amb la metàfora que relaciona el teixit urbà (territorial, geogràfic) amb el teixit tèxtil una via per la comprensió i conceptualització de les estructures urbanes (territorials, geogràfiques) tant en l'anàlisi com en la proposta.

Amb tot, la tesi, pretén assajar la hipòtesi a partir d'un cas concret d'estudi, sense pretendre ser ni definitiu ni conclouent, sinó més aviat, afegir una altra visió (o re-visió) a l'anàlisi de les formes d'una certa complexitat. En aquest sentit, per el desenvolupament de la tesi, el cas de la ciutat de Barcelona es planteja com un recurs d'anàlisi i prova, més que com un cas exemplar.

Paral·lelament, hem pres com a fil conductor (per això el subtítol de la tesi) la *Necessitat de la Travessera Nord*, una travessera que en l'estructura urbana de Barcelona, en el temps, va apareixent-desapareixent i, que a la tesi anem cercant fins l'actualitat, un moment en que (des de la tesi afirmem) és viable la seva concreció (construcció), tot indicant la complexitat-dificultat de la mateixa.

3_Recerques precedents

Per l'objecte d'estudi i per l'enfoc que s'ha donat a la tesi, planteja una certa dificultat en definir els textos fonamentals al voltant del tema d'estudi. La tesi, s'ha plantejat com un "assaig metodològic" per l'estudi de l'estructura urbana a través d'un cas d'estudi i d'uns elements concrets d'una estructura urbana, en aquest sentit, els referents haurien de ser metodològics, però per el cas d'estudi, i per el planteig metodològic, haurien de pertanyer a les disciplines urbanística i/o arquitectònica. La metodologia s'aproxima a un procés empíric, és a dir, analitzar els fets concrets per extreure unes certes premisses (dades, conclusions), que ajudin a afrontar i estudiar casos similars, similitud entesa des d'un punt de vista de complexitat, no només formal.

Tot i pretendre tenir un caire metodològic, la tesi, està lluny de tesis com la de Javier García Bellido² que pretén (simplifico molt) "reduir" gairebé a termes matemàtics la complexitat de la forma urbana, en aquest sentit, la nostra tesi està en un àmbit més "artesanal", menys abstracte o, dit d'una altra manera, en un àmbit on la pràctica o les realitzacions concretes tenen suficient marge d'interpretació per no poder reduir-les a uns axiomes sistemàtics per complexes que siguin. Tot i això, ens ha semblat interessant, i alguna cosa ha tingut a veure amb l'inici de la tesi i amb l'enfocament diacrònic de les representacions gràfiques, dues qüestions, que Garcia Bellido, es planteja a la seva tesi.

"...Lo relevante de una ciudad o un territorio es que son espacios fijos, únicos, que se transforman y acumulan sus transformaciones por el peso del tiempo actuando sobre ellos, sobre toda su estructura y sus partes, interactuando diacrónicamente. Lo que es capaz de explicar sus formas y procesos es la génesis de todas esas transformaciones en sí mismas y en su lógica interna de co-participación en el todo urbano atravesando el tiempo."

Per l'objecte d'estudi (l'estructura urbana de la ciutat de Barcelona) ha estat contínuament present el llibre d'en Manuel Solà-Morales³, un llibre que pel tema d'estudi que planteja la tesi, és indispensable i al mateix temps, en aquest cas, ha estat un dels detonants del tema de la tesi.

2 **Bellido** García-Bellido y García de Diego, Javier (1999) Tesis doctoral: Coranómia. Los universales de la urbanística. Estudios sobre las estructuras generativas en las ciencias del territorio. (1999). DEPARTAMENTO DE URBANÍSTICA Y ORDENACIÓN DEL TERRITORIO ESCUELA TÉCNICA SUPERIOR DE ARQUITECTURA DE MADRID UNIVERSIDAD POLITÉCNICA DE MADRID

3 **Solà-Morales**, Manuel de (2008)

DEU LLIÇONS SOBRE BARCELONA. Els episodis urbanístics que han fet la ciutat moderna. COAC. Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya 2008

Per com s'ha plantejat la tesi, hi ha un aspecte positiu del llibre de Solà-Morales, la manera o metodologia en què Solà-Morales, planteja els temes, podríem dir, que gairebé als antípodes del referent anterior i, en aquest sentit ens ha servit "d'antídot" i equilibri, a l'excessiva abstracció plantejada per Garcia Bellido. Malgrat això, per l'estructura del llibre, què planteja una aproximació al tema de forma fragmentària (amb relació a l'interès de la nostra tesi) que tot i ser molt interessant, pel coneixement de la ciutat, és una aproximació que no ha pretès la nostra tesi, atès que un dels interessos de la mateixa és l'estudi de l'estructura urbana de la ciutat, en el seu conjunt, com un organisme complex on els diferents sectors, processos i èpoques s'interrelacionen.

La tesi de Ferran Sagarra⁴, "*Barcelona, ciutat de transició*", planteja l'estudi de la ciutat de Barcelona a partir de dues propostes d'eixample, analitzant-les des de diferents angles i reflexionant sobre aspectes disciplinaris, ideològics, econòmics, polítics, etc. És en aquest sentit que ha estat un referent d'interès pel tema de la tesi i, que ens ha servit per el període (1848-1868) que analitza, però precisament per això, per ser un estudi acotat temporalment i pel planteig del tema com a contraposició (simplifico molt) entre dues posicions (personalitzades en Cerdà i Garriga i Roca) s'allunya relativament de les intencions de la nostra tesi, tot i això, l'hem pres com a referent metodològic.

Un altre referent ha estat la tesi de Carme Miralles, "Ciutat i Transport. Una reflexió sobre la Barcelona contemporània" tot i que pel tema de la nostra tesi, estudia un aspecte parcial, encara que molt vinculat, com és el transport; ens ha ajudat a tenir una visió amplia del tema del transport i la seva relació amb la ciutat i amb la definició i/o evidència i/o contradiccions amb l'estructura urbana.

Concretament, entre les pàgines 267 i 367, la tesi de Carme Miralles, segueix un recorregut històric (des de finals del segle XIX fins als anys setanta del segle XX), relacionant les xarxes de transport amb els avenços tecnològics, amb aspectes econòmics i amb les propostes urbanes i la construcció de la ciutat. En aquest sentit ens ha semblat interessant l'enfocament, perquè d'alguna manera, la nostra tesi s'ha plantejat una estructura metodològica similar, per tal de poder estudiar en les diferents transformacions de la ciutat la relació del sistema travessar en l'estructura urbana.

⁴ Sagarra i Trias, Ferran (1996). *Barcelona, ciutat de transició (1848 - 1868)*. Institut d'Estudis Catalans. ISBN 84-7283-333-X. Diposit legal: B. 43.763 – 1996

De Carme Fiol⁵, la tesi "*Reticules i diagonals. El Pla Jaussely de Barcelona de 1907 i el Pla Burnham de Chicago de 1909*", ens ha interessat per l'enfocament morfològic i pel context històric, no tant per l'estructura d'aquesta, que planteja les similituds i les diferències entre els diferents plans, sinó per com analitza les diferències i similituds, que al estudiar el Pla Jaussely, ens ha ajudat a entendre algunes de les transformacions que han marcat l'estructura urbana de la ciutat de Barcelona i la seva relació i diferència amb el projecte d'Eixample d'en Cerdà i la interpretació travessera del Pla de Barcelona.

La tesi, en seguir un esquema cronològic, en els darrers capítols (5 i 6) hem pres de referència publicacions periòdiques del moment en que es planteja l'anàlisi; revistes i seminaris, com *MIRADOR*, *AC*, *CIVITAS*, *La Ciutat i la Casa*, *Cuadernos de Arquitectura*, etc., Hem pres de referència, per centrar el capítol 6 la tesi⁶ d'Enrique Granell, que ens ha ajudat a estructurar el capítol cercant els articles publicats a *Cuadernos de Arquitectura*, entre els anys 1940-1972. En els períodes més recents, a més del llibre⁷ "recull" de Moshen Mostafi, que dona una visió panoràmica de diverses perspectives arquitectòniques i urbanístiques de finals del segle XX i principis del XXI, hem cercat en Blogs, estudis publicats a la xarxa, a manera de "fonts primàries", amb la intenció de tenir referents diversos i "actualitzats" al moment del període estudiat. Aquestes "fonts primàries" tenen, segons el nostre parer, el sentit d'aproximar-se al tema des de elements propers al moment que s'analitza.

Així mateix, el fet d'haver realitzat el Màster Oficial en Teoria i Pràctica del Projecte d'Arquitectura en la intensificació Projecte i Societat de Masses, ha estat un incentiu important en la decisió de continuar i aprofundir en les qüestions teòriques i metodològiques. Tanmateix, la tesina⁸ de màster va iniciar el treball previ a aquesta tesi, en l'àmbit de Ciutat Vella i l'Eixample de Barcelona.

5 **Fiol** Costa, Carme (2007). Tesi doctoral: *Reticules i diagonals. El Pla Jaussely de Barcelona de 1907 i el Pla Burnham de Chicago de 1909*.

6 **Trías** Granell, Enrique. (2016). El papel de las asociaciones, sindicatos y colegios profesionales de arquitectos en la cultura arquitectónica catalana 1874-1977 (Doctoral dissertation, Universitat Politècnica de Catalunya (UPC)).

7 **Mostafavi**, Moshen (2014) *Urbanismo ecologico*. Edición Moshen Mostafavi con Gareth Doherty. Harvard University Graduate School of design. 2014.

8 **Signes** Orovay, F. (2014). *Les travesseres en l'estructura urbana de Barcelona* (Master's thesis, Universitat Politècnica de Catalunya).

4 Metodologia

La tesi s'ha plantejat a partir de l'anàlisi de diferents casos d'estudi a la ciutat de Barcelona en el seu moment històric, analitzant la proposta i/o realització en el seu context històric i amb l'estructura urbana actual de la ciutat, seguint un recorregut cronològic i relacionant-lo, en alguns casos, amb altres propostes del moment. L'anàlisi s'ha fet a través de la interacció de diferents "capes", aquestes, s'han considerat de dos tipus, les físiques o materials (geografia, topografia, elements construïts, infraestructura...) i capes conceptuals o immaterials (sociològiques, culturals, projectes, legislació...).

Ens ha interessat, per una part, entendre com es pot generar una proposta abstracta (capa immaterial), què a l'aplicar-la i considerar les característiques o trets essencials del territori (capa material) transforma les capes materials i, per altra, com el procés d'abstracció, d'artificialització, de propostes construïdes, pot generar elements teòrics en les "capes immaterials" de la ciutat amb possibilitat de ser utilitzades com a elements de proposta o projecte.

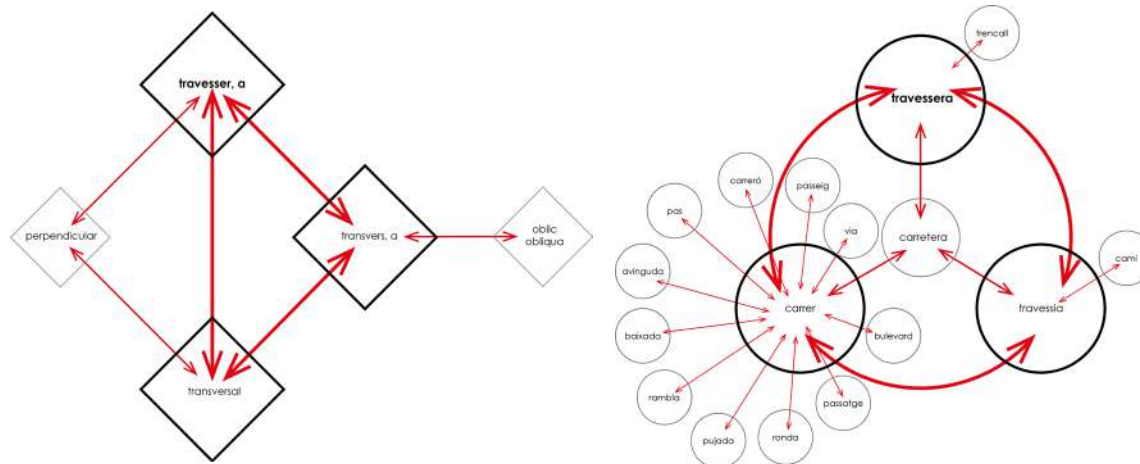
Com a recurs o eina metodològica, per sistematitzar la interacció de les diferents capes (materials i immaterials), s'ha proposat, prèvia investigació documental (textual i gràfica), fer servir la representació gràfica existent, en alguns casos comparada i, en altres "manipulada" per evidenciar les idees, les característiques d'aquestes interaccions i la seva possible latència o permanència en altres moments, en altres contextos. Tot i això, pensem que la forma urbana és més complexa que l'estructura geomètrica-formal, què té a veure, també, amb qüestions, culturals, disciplinàries, ideològiques, econòmiques, sociològiques,... en aquest sentit no s'ha pretès, simplificar o reduir la forma o estructura urbana a un esquema formal, sinó, donar una interpretació que pugui sumar a altres interpretacions.

5_Hipòtesi de treball

Es centra en el terme o mot "travessera" com a element urbà, en el cas de la tesi en l'estructura urbana de Barcelona. Amb la intenció d'extrapolar el significat i el sentit d'aquests elements urbans, intentant trobar el fet essencial que els caracteritza i, alhora, intentant ampliar el significat/s i els matisos d'aquest, per plantejar la possibilitat d'extrapolar-los a altres situacions, temporals i de context. Tanmateix, hem volgut "advertir" la implicació, que com a element abstracte té en la generació d'estructures formals urbanes (territorials i paisatgístiques) i, alhora, element essencial en la conceptualització de les estructures formals.

Ens ha interessat la relació, que la idea de travessera té amb la metàfora tèxtil, metàfora, per altra banda, essencial per la compressió d'estructures formals d'una certa complexitat, generades a partir d'elements senzills, on es relacionen elements preexistents (*ordit*), que en l'àmbit formal paisatgístic-urbà podem assimilar a elements naturals (preexistents-naturals) i els elements transversers a aquests amb intenció (*trama*), elements transversals (artificials) amb intenció de projecte o proposta.

La tesi parteix de la hipòtesi que l'element travesser (a diferents escales) ha estat present a Barcelona, tant a les realitzacions (capes materials) com en les propostes teòriques (capes immaterials) i, s'ha plantejat l'estudi de les travesseres existents (i interpretació de l'estructura a partir del concepte o idea de travessera) per valorar la viabilitat d'una **Travessera Nord** al Rere-Eixample.

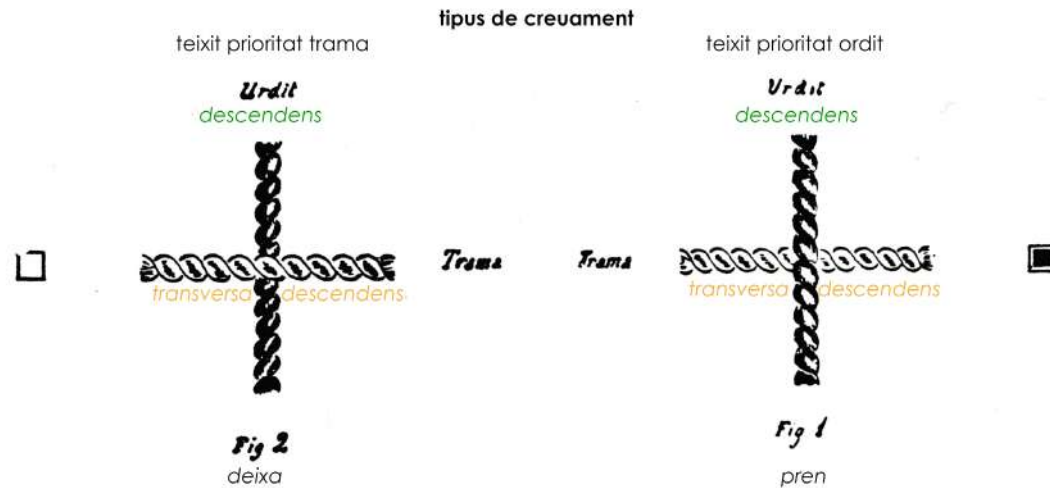
Un espai longitudinal essencialment urbà i públic, però també territorial i paisatgístic, pensat per transitar d'un lloc a un altre, que formant part d'un sistema, és referent o defineix, amb altres elements, llocs de referència, urbans, territorials o paisatgístics.

S'ha estructurat en dos volums, el primer (capítols 1, 2 i 3) com annex a la introducció i el segon (capítols 4, 5, 6 i 7) on es desenvolupa la tesi.

El **primer capítol** (*Els mots Travesser/Travessera*) s'ha analitzat el significat del mot "travessera" com a element estructurador, amb la intenció de trobar el fet essencial que el caracteritza, intentant ampliar el significat del mateix per extrapolar-lo a altres situacions i contextos, assajant una definició comprensiva i ampla del terme per tenir-la com a referent en l'anàlisi de les travesseres.

S'ha volgut "advertir" la implicació que té la travessera en la generació d'estructures urbanes i, alhora, ens ha interessat la seva relació amb la metàfora tèxtil, essencial per la comprensió d'estructures formals d'una certa complexitat.

Els diferents tipus de teixit es configuren a partir de la combinació del tipus de creuament (el *pre* i el *deixa*), que en funció de com es combinen, el teixit adquireix una textura diferent.

Als dos capítols següents (**capítols 2 i 3**) s'han analitzat les travesseres existents construïdes o projectades de Barcelona, (a Ciutat Vella i l'Eixample), cadascuna amb la seva escala i estructura morfològica, cadascuna amb les seves pròpies estratègies de projecte, gestió i execució.

El **capítol 4**, que inicia el volum II, i pròpiament la tesi, s'adverteix (es descobreix) una franja travessera que hem anomenat **Rere-Eixample**, què és el que pot donar sentit a la **Travessera Nord**.

En els dos següents capítols (5 i 6), s'ha cercat l'existència de vestigis materials i projectuals que facin possible la proposta (execució) de la Travessera Nord.

Creiem, finalment que s'ha pogut confirmar la seva viabilitat en el darrer capítol (7_Viabilitat de la Travessera Nord) a través de l'anàlisi d'una sèrie de propostes conceptuals, la majoria de les quals derivades o millorades de la proposta per al concurs les Portes de Collserola, que han permès veure com respon la ciutat, què els projectes o propostes seguint, un patró travesser (relació ordit-trama) en la definició dels "encreuaments" donen sentit a les propostes, confirmant la latència del patró travesser en l'estructura urbana-territorial.

A més, s'ha pogut detectar, a través de la successió de plànols, els moments d'aparició-desaparició de la proposta de la Travessera Nord del planejament de Barcelona. Moment que coincideix amb la necessitat de definir una nova situació de l'estructura on fos possible l'execució de les Rondes.

Per últim, al darrer capítol (7.2. Viabilitat del tram de Ponent), a manera "d'anàlisi propositiu", s'ha assajat un suggeriment de proposta entre Sant Boi i Cornellà, que es pot entendre com una de les possibilitats estratègiques de viabilitat de la Travessera Nord en el context actual.

01

Els mots Travesser/Travessera
La Travessera de Gràcia i de les Corts
Centuriacions i canvis de pendent

Centuriacions i canvis de pendent

La centuriació al Pla de Barcelona es mostra com una xarxa abstracta que s'ajusta a les preexistències morfològiques naturals, aprofitant el sentit de la màxima pendent (*decumanus*) i el de la mínima pendent del Pla (*cardus*). Alhora, els camins i travesseres es van sobreposant a la xarxa centuriada. El cas de la Travessera de Gràcia i de les Corts, es situa estratègicament en el *Kardine* de la centuriació que coincideix amb el canvi de pendent del Pla. Són elements que, d'alguna manera, "orienten", ordenen, humanitzen el paisatge..

1.1. Travesero, a, (Travesía, Travesear), Transversal.

Per iniciar la tesi, ens ha semblat pertinent indagar sobre el/s significat/s del mot abans d'entrar en l'estudi de l'element urbanístic/geogràfic, per veure quines connotacions pot aportar l'estudi d'aquest mot al significat de l'element urbà/geogràfic/paisatgístic.

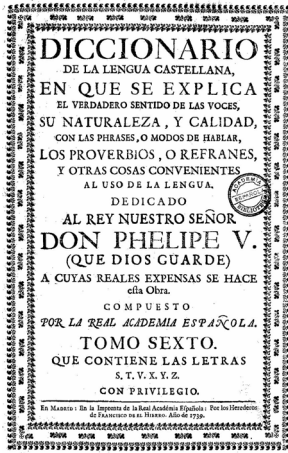
Tot i que el terme travessera, en català, es fa servir com a substantiu per nomenar un carrer, hem cregut oportú cercar, també, el significat en llengua castellana, tot i que en aquesta llengua no hi ha l'hàbit o el costum de relacionar el mot "travesera" amb l'element geogràfic/urbanístic si no és com a qualitat, com adjectiu afegit al mot "calle", podem trobar, en castellà, l'expressió "calle travesera", però no "travesera" com a substantiu equivalent a carrer.

El fet de cercar el significat del mot en llengua castellana, és causa de ser, aquesta llengua, la més propera (geogràficament i lingüística) que ha tingut una sistematització i normativització de gairebé tres segles i, que culturalment i políticament ha influenciat la llengua catalana¹.

Iniciem la cerca a partir del primer diccionari d'Autoritats de la *Real Academia Española* (RAE A 1739) per començar des del punt en que es redacta el diccionari en llengua espanyola amb intenció de sistematitzar, normalitzar i normativitzar la llengua.

¹ Per aquesta qüestió veure; **Cabré**, M. Teresa. **Bozza**, Maria. **Egea**, Àngels. **Juncadella**, Marta. **Santamaria**, Carolina. (1994:201-218) Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans. El nou diari normatiu de la llengua catalana. CAPLLETRA num. 17, Revista internacional de filologia. Tardor 1994. P. 201-218

Diccionario de Autoridades de la Real Academia Española (RAE A 1739)

01.01. Imatge de la portada del Tom sisè del Diccionario de Autoridades de la Real Academia Española (RAE A 1739)

Al 1739 apareix per primera vegada² el *Diccionario de la Real Acadèmia Española*³ (RAE), s'organitza a partir del recull de totes les veus en llengua castellana, què, com diu el seu títol "*explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza, y calidad*" i, serà la base de referència de les "veus" d'aquesta llengua a partir del segle XVIII.

Iniciem la cerca en llengua castellana, com hem esmentat anteriorment, perquè la relació de les dues llengües (català-castellà) ha passat, al llarg dels anys, per diverses etapes i gairebé en totes, hi ha hagut una certa dependència del català en vers el castellà, per aquest tema veure⁴ Cristina Gelpí (2015). No és fins la primera meitat del segle XIX que hi ha un ressorgiment de la llengua catalana, però, la majoria de repertoris lexicogràfics editats són en castellà. S'editen diccionaris catalans, valencians, mallorquins i menorquins, amb correspondències al castellà, majoritàriament sense referència al llatí.

Seguirem les definicions del mot "*transversal*" i "*travesero, a*", també incorporarem el mot "*travesía*", partint de la idea què, aquest mot està emparentat amb el mot català "*travessera*".

Transversal

Apareixen dues accepcions del mot "*transversal*", una com adjectiu i l'altra com a substantiu. La primera, fa referència a la qualitat de travessar, la segona al parentiu i/o descendència. En tots dos casos, la definició va acompanyada amb exemples de textos literaris.

2 De fet el primer Tom es publica l'any 1726, amb només dues lletres (A i B), el mot que estem estudiant està en el Tom VI, aquest no va a parèixer fins l'any 1739. Probablement, la data, no és una dada significativa, però creiem que és important per el fet que es el primer diccionari de la llengua castellana amb voluntat de sistematització i de "ordenar" i estructurar la llengua de la nació, que per Felip V, promotor i avalador de l'obra tenia un alt valor "polític" i de control de la nació des del control de la llengua.

3 *Diccionario de la Lengua Castellana en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza, y calidad, con las phrasis, o modos de hablar, los proverbios, o refranes, y otras cosas convenientes al uso de la Lengua, dedicado al Rey Nuestro Señor Don Felipe V (que Dios guarde) a cuyas expensas se hace esta obra.* Compuesto por la Real Academia Española.

4 Gelpí, C. (2015). *La lexicografía entre el catalán y el castellano (XVI-XIX) y su proyección en el Diccionario de Pere Labernia.* Philologia Hispalensis, 22(1).

Travesía

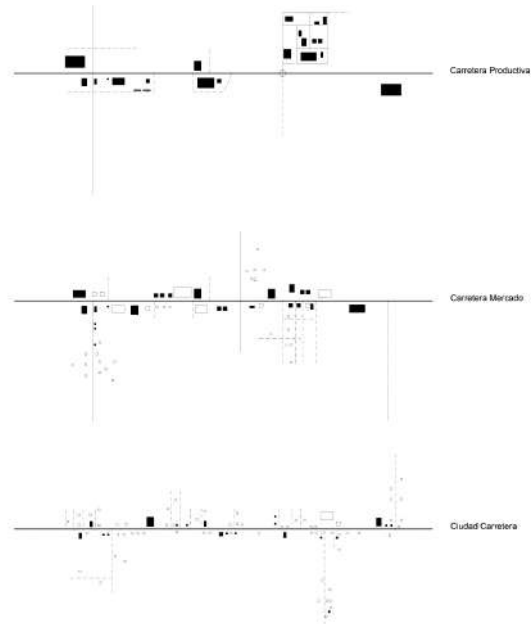
Probablement, en llengua castellana, ha prevalgut el terme “travesía” sobre “travesera” per designar o nomenar camins, vies o sendes que travessen el territori, mantenint l’ús de “travesero, a” per designar aquesta qualitat en objectes.

Molt probablement, el que s’entén en català com travessera, pot ser el que en castellà ha significat el mot “travesía”. A partir d’aquesta hipòtesi cerquem el significat de “travesía” al mateix diccionari.

TRAVESIA. f. f. La distancia, ò espacio, que se halla desde un parage, ò sitio à otro, mirado de través. Lat. *Transversum iter*. AMBR. MOR. lib. 6. cap. 2. Se dieron tanta priesa à caminar, y llegar al otro Real de Magón; que si alguno se habia escapado por rodeos, y *travesías* de caminos, no habia podido aun avisar à los Cartaginenses de allí.

TRAVESÍA. f. f. La distancia, ò espacio, que se halla desde un parage, ò sitio à otro, mirado del través. Lat. *Transversum iter*.

“Se dieron tanta priesa à caminar, y llegar al otro Real de Magón, que si alguno se habia escapado por rodeos, y *travesías* de caminos, no habia podido aun avisar à los Cartaginenses de allí.”

La cita literària del diccionari fa referència a dos significats de “travesía”, al de distancia a recórrer, “[...] a caminar, y llegar al otro Real de Magón [...]” i a la de secció o espai transversal al camí, “[...] alguno se habia escapado por rodeos, y *travesías* de caminos [...]”.

Aquesta definició, del mot “travesía”, al nostre entendre, introdueix la idea d'espai travessar (de secció transversal, “*espesor de la vía*” en termes semblants als que Lorena Vecslir -veure tesi⁶-, especialment “*Crecimiento por 'polarización' como objeto de estudio*”) a una direcció, és a dir, espai que està en relació a un camí i que es defineix com espai travessar a aquest.

01.02. “Esquemas explicativos de los diferentes ‘espesores’ de carretera. Il·lustració entre la pàgina 10 i 11. En “*Paisajes de la nueva centralidad. Infraestructuras arteriales y polarización del crecimiento en la Región Metropolitana de Barcelona*.”

6 Vecslir Peri, L. (2005). *Paisajes de la nueva centralidad. Infraestructuras arteriales y polarización del crecimiento en la Región Metropolitana de Barcelona*. p. 10-36

Travesero, a

Aquest mot també es presenta amb dos accepcions, una com adjectiu i l'altra com a nom.

En la forma nominal fa referència a un objecte molt concret, el coixí del llit. Com adjectiu, es refereix a la qualitat d'estar de través de qualsevol objecte:

TRAVESERO, RA. Adj. Lo que se pone al través. En este sentido se dice Flauta Travesera, por su postura atravesada. Lat. Transversus, a, um.

Qualsevol objecte o cosa que es posa de través, per determinar que es posa de través s'ha de fer referència a un altre objecte o cosa.

Si allò que està de través és un camí, aquest serà travesser (*travesero*). Si es fa referència a un espai o a un element geogràfic o urbà, serà travesser (*travesero*) en relació a l'altre original, si el que travessa és masculí, serà travessera (*travesera*), si aquest és femení. En aquest sentit si s'apliqués a "una calle", aquesta podria rebre el qualificatiu de "travesera".

Tot i que en castellà no es freqüent, la substitució de "calle travesera" per "travesera" podria haver-se donat, de la mateixa manera que va succeir amb l'expressió "vía carretera" que designava les vies aptes per la circulació de carros i carruatges, que en el temps, es va simplificar perdent el mot "vía" per passar a designar-se "carretera", i allò que designava una qualitat del nom va esdevenir nom, que posteriorment ha designat les vies principals de comunicació.

Aquesta lògica de simplificació o procés de contracció del nom, resulta estrany en català, ja que "carrer" és masculí i per tant, d'haver-se donat el cas d'una contracció de "carrer o camí travesser", aquesta contracció hagués estat en masculí, "travesser" i no "travessera". Possiblement, el caràcter de l'element travesser havia de ser el d'una senda o via, tots dos mots femenins, per a que la contracció hagués pogut donar com a resultat el mot "travessera".

Molt probablement, les "travesseres" derivin de vies o sendes, que havent estat travesseres en el territori, quan han esdevingut elements urbans (carrers) s'ha transformat al mot travessera, resultat d'una contracció anterior al seu canvi de caràcter, de via territorial a carrer o via urbana.

TRAVESERO. f. m. Almohada , que atraviesa todo el largo de la cabecera de la cama. Lat. *Cervical transversum*. Muñ. Fr. Barth. lib.4. cap. 29. Tomando las sábanas , y *traveseros* , lo ralgaban todo , y hechas tiras , y pedazos , lo repartian entre sí.

TRAVESERO, RA. adj. Lo que se pone al través. En este sentido se dice Flauta Travesera , por su postura atravesada. Lat. *Transversus, a, um*.

DICCIONARIO
DE LA LENGUA CASTELLANA
COMPUESTO
POR LA REAL ACADEMIA
ESPAÑOLA,
REDUCIDO Á UN TOMO
PARA SU MAS FÁCIL USO.

01.03. Imatge de la portada del Diccionario Usual de la RAE U. 1780.

El Diccionario Usual de la Real Academia Española (RAE U)

L'any 1739 es conclou el sisè i darrer Tom del diccionari d'autoritats de la RAE A, entre els anys 1742 i 1771 es publiquen varis suplementos i, l'any 1770 les correccions del Tom I. La correcció (revisió) i publicació de noves versions, s'interromp durant uns anys (a temporades), fins el 1780 que es decideix publicar el *Diccionario Usual de la Lengua Castellana*⁷, una edició que té la intenció de recollir i resumir, en un sol volum, totes les veus actualitzades i resumides de la llengua.

"[...] deseando hacerla de más fácil uso, y que el Público pueda tenerla por un precio cómodo, determino reducir los seis tomos á uno solo; pero sin quitar ninguna voz, ni alterar la obra en cosa substancial"

És una versió resumida i sintètica de totes las veus recollides i sistematitzades fins el moment, en la que es treuen tots els "complements" que acompanyen la definició del mot:

"Se han quitado todas las autoridades, etimologías de las voces y anomalías de los verbos, dexando solo la voz, definición y correspondencia latina"

Un diccionari "modern" o l'embrió dels diccionaris usuals actuals, que es cenyeix a la descripció i a l'arrel llatina del mot. D'alguna manera, són unes publicacions que fan "tria" dels mots i "establitzen" la seva definició.

⁷ El repertorio empieza en 1780, con la aparición —en un solo tomo para facilitar su consulta— de una nueva versión, ya sin citas de autores, del primer diccionario de la institución, el llamado Diccionario de autoridades (1726-1739). El de 1780 fue, por tanto, el precedente de la serie de diccionarios usuales que llega hasta hoy.

Desde entonces, se han publicado veintitrés ediciones de la obra, convertida, a través del tiempo, en el diccionario de referencia y consulta del español. La más reciente, la 23.ª, ha salido de imprenta en octubre de 2014.

El Diccionario de la lengua española es el resultado de la colaboración de todas las academias, cuyo propósito es recoger el léxico general utilizado en España y en los países hispánicos. Se dirige, fundamentalmente, a hablantes cuya lengua materna es el español, quienes encontrarán en él recursos suficientes para descifrar textos escritos y orales.

<http://www.rae.es/obras-academicas/diccionarios/diccionario-de-la-lengua-espanola>

Transversal

El diccionari usual recull el mot transversal en dues entrades diferenciades, la primera, amb referència al seu origen llatí (*Transversus, obliquus*) que com adjectiu, defineix la qualitat de travessar o de declinar obliquament, és a dir, qualsevol cosa que travessa o deriva d'una altra.

TRANSVERSAL, adj. Lo que atraviesa de un lado á otro, ó declina obliquamente. Transversus, obliquus.

La segona, com a nom, sense referència al seu origen llatí, i aplicat al parentiu, es refereix a la descendència, diferenciant "la línia recta, natural", (*descendens*), de la "línia obliqua, 'no natural'" (*transversa descendens*).

TRANSVERSAL. El pariente que no desciende por línea recta en el parentesco. Línea obliqua, transversa descendens

Tant en una accepció com en l'altra, es defineix "transversal" com quelcom que forma part d'un sistema en el que un dels elements té la qualitat de transversal en referència o en relació a un altre que es pren com original o previ, i com a tal, no cal que tingui altra qualitat que la de ser referent del segon.

Aquestes dues entrades, es mantenen invariables fins la edició de 1803, en la que també apareixerà el terme "transverso, sa"; que com adjectiu es defineix com "Lo que está torcido o al través" i amb origen llatí "transversus". Des de la següent edició (1822) fins l'edició de 1852, es canvia el mot "transversal" per "trasversal"; es definirà així fins l'edició de 1869 que tornarà a ser, "transversal", veu principal fins l'actualitat. Les dues veus de "transversal" es recolliran com dos accepcions del mateix mot i a la següent edició (1884) es definirà "transversal", com a derivat de "transverso", que havia aparegut en l'edició de 1803, indicant que té l'origen llatí "transversus", i, perdent, "transversal", l'origen llatí al entendre que "transversal" es derivat de "transverso".

Aquesta definició es manté, gairebé sense variacions, fins l'actualitat (1899, 1914, 1925, 1936, 1939, 1947, 1956, 1970, 1984 i 1992), canviant la forma de la descripció i introduint algunes definicions d'àmbits específics.

TRANSVERSAL, adj. Lo que atraviesa de un lado á otro, ó declina obliquamente. *Transversus, obliquus.*

TRANSVERSAL. El pariente que no desciende por línea recta en el parentesco. *Línea obliqua, transversa descendens.*

Definició del mot "transversal", diccionari de la RAE edició 1780

Transversal. (De *transverso*.) adj. Que atraviesa de un lado á otro, ó declina obliquamente. || Aplícase al pariente que no tiene descendiente por línea recta. Ú. t. c. s.

Transverso, sa. (Del lat. *transvēr-sus*.) adj. Torcido ó al través.

Definició del mot "transversal", diccionari de la RAE edició 1884.

Una definició sintètica i genèrica del mot que compregui totes les accepcions genèriques, és a dir, que no compregui àmbits específics, podríem definir el mot "transversal" com:

"Quelcom col·lateral que es troba o s'estén travessat d'un lloc a un altre, apartant-se de la direcció principal o original, creuant-se amb allò del que es tracta com original.

Travesero, a

Defineix el mot com dues veus diferenciades, la primera, singular i masculí (del llatí *transversum*) que descriu un objecte molt concret, el coixí de capçalera del llit. La segona (*travesero, ra*) com adjectiu (del llatí *transversus*) indicant la qualitat d'estar o posar-se de través.

TRAVESERO, s. m. Almohada, que atraviesa todo el largo de la cabecera de la cama. *Cervical transversum*.
TRAVESERO, RA, adj. Lo que se pone al traves. En este sentido se dice flauta TRAVESERA, por su postura atravesada. *Transversus*.

TRAVESERO, s. m. Almohada, que atraviesa todo el largo de la cabecera de la cama. *Cervical transversum*.

TRAVESERO, RA, adj. Lo que se pone al través. En este sentido se dice de la flauta TRAVESERA, por su postura atravesada. *Transversus*.

Definició del mot "travesero", diccionari de la RAE U edició 1780

Recull les definicions del diccionari RAE A de 1739, fins l'edició de 1791 es mantenen les dues veus separades, en aquesta edició apareixen com dos accepcions de la mateixa veu. Es mantindrà així, fins l'edició de 1803, que torna a ser similar a la de 1780 i, que es mantindrà fins la edició de 1832, on tornarà a descriure el terme com una sola veu amb dos accepcions. La edició de 1869 perd la referència al llatí, a la següent (1884), s'introdueix "*travesaño*" com segona accepció. Aquesta definició es mantindrà fins l'edició de 1936, que, sense modificar la definició, es torna a incorporar el referent a l'arrel llatina, en aquest cas, la referència es "*traversarius*"; definició que es manté fins l'actualitat.

En llengua castellana, la definició del mot "*travesero, ra*", mai ha fet referència a un carrer, des de l'inici (RAE U 1780) s'ha referit a un objecte, fins i tot en aquesta edició del diccionari, la veu de "*travesero*" que es prenia com a "principal", era la que definia "el coixí travesser", que en el temps va anar perdent importància, però sense referir-se mai a cap element urbà o territorial, tot i que en la definició genèrica es podria entendre inclosa, al ser un adjectiu que es pot aplicar a qualsevol cosa.

Per tenir més certesa en l'afirmació anterior hem consultat el mot "travesero, a" al *Corpus del Nuevo diccionario Histórico Español* (CNDHE⁸). Dels 57 registres, hem trobat només dos, en un text del mateix autor, que fan servir el mot *travessera*, en un, com adjectiu del mot *carrer* i l'altre com a nom. No creiem que sigui rellevant o significatiu, per l'ús del terme, però indica una certa influència de l'àmbit territorial lingüístic, al tractar-se d'un escriptor valencià.

*"La cuesta y las calles bajas de Acra temblaban de turbantes, de paliós, de lienzos. Los cantones, escombros y peldaños de algunas calles **traveseras**, hervían de andrajos de mendigos y rapaces que se revolcaban en basuras, entre patas de jumentos atados, inmóviles, sobre los que se aupaban sus amos, de pie, para mirar."*

*"Caminaron por las **traveseras** retraídas, sintiendo el latido de sus pechos y de sus pulsos en la soledad. No hablaban porque se oía muy fuerte su voz en la angostura de los callejones; pisaban despacio"*

MIRÓ, GABRIEL, 1917. *Figuras de la pasión del Señor, II* [España] [Barcelona, E. Doménech, 1917]

Per la data de la publicació i per l'origen territorial-lingüístic de l'autor, es pot tractar d'un cas de "traducció" del mot, una "translació literal" i directa de l'ús del mot en el territori de parla catalana, que voluntàriament o com a "joc lingüístic", s'ha fet servir en el text de llengua castellana. Sigui com sigui, creiem que més que indicar la relació entre el mot castellà "*travesera*" i el català "*travessera*", queda dins de l'àmbit de la curiositat o de l'anècdota lingüística.

Tot i això, sembla clar que no cal esperar trobar, en el mot "*travesero, ra*", en llengua castellana, cap similitud de significat respecte a l'ús amb el mot "*travessera*" de llengua catalana, sembla evident que la similitud de *travessera* està en la veu castellana "*travesía*". Aquest mot, apareix en vocabularis anteriors al *Diccionario de Autoridades de la Real Academia Española* de 1739, primera recopilació i sistematització de les veus castellanés, i sempre relacionat amb un tipus de camí o lloc.

⁸ El Corpus del Nuevo Diccionario Histórico del Español (CNDHE) es pot consultar a: <http://web.frl.es/CNDHE/view/inicioExterno.view?jsessionid=399FC099D3C272AE0512B327EF4BCB05>
Corpus elaborado por el Instituto de Investigación Rafael Lapesa y editado en Madrid por la Real Academia Española
ISSN 2340-762X. Instituto de Investigación Rafael Lapesa de la Real Academia Española (2013): Corpus del Nuevo diccionario histórico (CDH) [en línea]. <<http://web.frl.es/CNDHE>

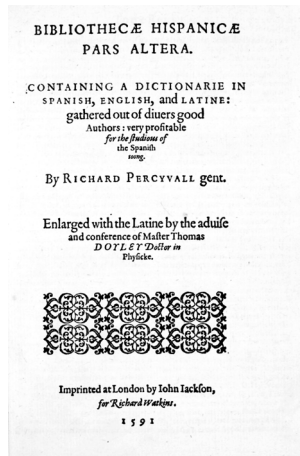
Com hem vist als paràgrafs anteriors, no hem trobat una similitud en l'ús dels mots, més enllà de l'origen dels mots, entre "travessera", "travesero, a", "transversal". Tanmateix, amb el mot "travesía", a més de l'origen o arrel del mot, sembla que hi ha, en l'ús, certes similituds.

És en aquest sentit que cerquem, en els diccionaris "oficials" i en els anteriors a aquests, el significat del mot, per veure si el que estem intuïnt té una certa versemblança.

RICHARD PERCYVALL, (PER B 1591)

El diccionari⁹ anglès-espanyol-latí que recull la veu "travesía" com:

Travesía, crossing of a way, a waggish part, Tramitis obliquitas, pernicacia.

Travesía, crossing of a way, a waggish part, Tramitis obliquitas, pernicacia.

01.04. Descripció original del mot i portada del PERCIVAL, RICHARD. (1591) Bibliothecae Hispanicae pars altera. Containing a Dictionarie in Spanish, English and Latine. Londres: John Jackson y Richard Watkins, 1591. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española, 9-B-149

⁹ PERCIVAL, RICHARD. (1591) Bibliothecae Hispanicae pars altera. Containing a Dictionarie in Spanish, English and Latine. Londres: John Jackson y Richard Watkins, 1591. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española, 9-B-149

das, que tiene cuarenta leguas de **travesía**, que es desde la ciudad de Mendoza hasta la de Santiago, cabeza del reino de Chile. La cual cordillera tengo para mí es de las mayores y más estériles que se hallan en el mundo, así de yerba como de árboles y aves, pues solo abunda de guanacos. Y lo que es también de notar es, que la **travesía** desta cordillera, **aunque trabajosa de pasar, está dispuesta de manera que todas sus subidas y bajadas son sin comparación mucho menos penosas de pasar a la ida que a la vuelta, porque casi todas tienen más cortas las subidas que las bajadas**, por ser a su respeto muy profundas."

GONZÁLEZ NÁJERA, ALONSO, 1614. *Desengaño y reparo de la guerra del reino de Chile [Chile] [J. T. Medina, Santiago de Chile, Imprenta Ercilla, 1889].* Instituto de Investigación Rafael Lapesa de la Real Academia Española (2013): Corpus del Nuevo diccionario histórico (CDH) [en línea]. <<http://web.frl.es/CNDHE>> [Consulta: 15/09/2017]

MEZ DE BRAIDENBACH, NICOLÁS. 1670 (MEZ B 1670)

Un diccionari¹¹ de la llengua espanyola i alemanya que recull la veu "travesía" com:

Travessia, ò travesia. Hin Bmergmeeg.

No estem segurs, per la tipografia emprada i per l'època del text, hem fet servir, per la traducció, els mots "*hin Bergweg*" que es poden traduir com "cap al camí de muntanya", o "Berweg" com a "sender de muntanya".

Tot i que aquesta traducció no és massa precisa, ens porta un cop més cap a la idea de "*travesía*" com un camí amb unes condicions determinades. En aquest cas no fa referència a encreuament, però és evident (*berweg* → sender) que aquest camí, com a sender, porta implícita la idea de creuament, de creuament com a distància entre dos llocs i de creuament com idea de travessar elements naturals, rieres, valls, muntanyes, etc.

Travessia, ò travesia. Hin Bmergmeeg.

01.06. A dalt, descripció original del mot. A baix, portada del MEZ DE BRAIDENBACH, NICOLÁS. (1670) Diccionario muy copioso de la lengua española y alemana hasta agora nunca visto, sacado de diferentes autores [...].Viena,Juan Diego Küner, 1670.Reproducido a partir del ejemplar de la Österreichisches Nationalbibliothek, 73.v.63.

¹¹ **MEZ DE BRAIDENBACH**, NICOLÁS. (1670) Diccionario muy copioso de la lengua española y alemana hasta agora nunca visto, sacado de diferentes autores [...].Viena,Juan Diego Küner, 1670.Reproducido a partir del ejemplar de la Österreichisches Nationalbibliothek, 73.v.63.

SOBRINO, FRANCISCO. 1705 (SOB B 1705)

Aquest diccionari¹² espanyol-francès defineix “travesía” com a camí, un camí que travessa alguna cosa:

Travesía, ó travessia, f, camino que atraviesa, Traverse, chemin qui détourne du chemin ordinaire.

La definició en castellà, “camino que atraviesa”, no aporta gaires matisos, ens sembla interessant la traducció francesa, “chemin qui détourne du chemin ordinaire”, que podríem traduir com; “camí que es desvia del camí ordinari”, entenent “ordinari”, com habitual o original. És més interessant, en tant que la mateixa definició aporta la idea de relació de la “traverse” (travessia/travessera) amb el camí original.

És una definició ampla, en tant que podem entendre “desvia”, com que “travessa”, però també com a “deriva” o “descendent” en el sentit de dependència del primer, com a continuïtat, però també com a diferència. La definició francesa, s’apropa més a la idea de “transversal” aplicat al parentiu que a la idea de travessar, d’encreuament, la traducció de “traverse” és creuament, que en l’àmbit de descendència o parentiu té el sentit de derivar de la línia original.

Una primera aproximació al significat de “travesía” ens porta a **dos significats**. El de **distància entre dos llocs**, en longitud, en temps, de un recorregut identificable. L'altra, com la descripció d'**un tipus de camí en territoris naturals que es construeix, que es defineix per l'ús, per la voluntat de cercar una via, sinó més ràpida més còmoda**. Un camí artificial, un camí que es dissenya per l'ús amb una intenció determinada, la mateixa intenció o voluntat de fer el camí, comporta el creuament o la deriva d'altres camins existents.

Travésia , ó travésia , f. camino que atraviesa , Traverse , chemin qui détourne du chemin ordinaire.

01.07. A dalt, descripció original del mot. A baix, portada del SOBRINO, FRANCISCO. 1705. Diccionario nuevo de las lenguas española y francesa. Bruselas, Francisco Foppens, 1705. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española, 0-97.

¹² SOBRINO, FRANCISCO. 1705. Diccionario nuevo de las lenguas española y francesa. Bruselas, Francisco Foppens, 1705. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española, 0-97.

TRAVESIA. f. f. La distancia, ó espacio, que se halla desde un parage, ó sitio à otro, mirado de través. Lat. *Transversum iter*. AMBR. MOR. lib. 6. cap. 2. Se dieron tanta prisa à caminar, y llegar al otro Real de Magón; que si alguno se habia escapado por rodeos, y *travesías* de caminos, no habia podido aun avisar à los Cartaginenses de alli.

TRAVESIA. Vale tambien distancia, ó camino de un lugar à otro absolutamente, aunque sea por via recta. Lat. *Itineris intervalli longinquitas*. MARM. Descripc. lib. 4. cap. 54. Don

TRA

Donde hai solo cinco leguas de *travesía*, desde la Costa de Africa à la de España.

TRAVESIA. Significa tambien, la fortificación, ó defensa, que se forma en los sitios, ó plazas con *traveses*. Lat. *Transversum propugnaculum*, vel *vallum*. BAREN, GUERT. de Fland. pl. 116. No omitiendo alguna labor de fosos, *travesías*, y *contraminas*, y de otras invenciones.

TRAVESIA. Se llama tambien el viento, que en la navegacion dá por alguno de los lados, y no por popa. Lat. *Transversus ventus*. ACOST. Hist. Ind. lib. 3. cap. 11. Mas como el viento era *travesía*, y forzoso, entendió de cierto perecer. ALCAZ. Chron. Decad. 1. Año 1. cap. 2. §. 1. Con mui breve *travesía* arribó por Septiembre à Goa.

TRAVESIA. En el juego se llama la cantidad, que hai de pérdida, ó ganancia entre los que juegan. Lat. *Quod in ludo sorte lucrum est*.

Descripció del mot "travesía" al Diccionario de Autoridades de la Real Academia Española. 1737

La primera edició del *Diccionario Usual de la Real Academia Española* (RAE U 1780) recull íntegrament les entrades de la veu "travesía" del *Diccionario de Autoridades* de 1739, i com en ell, es presenten en diferents entrades, no com accepcions del mateix mot. Les diferents entrades del diccionari de 1739 fan referència, en aquest ordre, a; 1 distància o espai, 2 distància o camí, 3 elements de fortificació, 4 vent, 5 diferència de pèrdua i guany en el joc. La primera edició del *Diccionario Usual de la Real Academia Española* (RAE U) incorpora una nova entrada que no recollia el *Diccionario de Autoridades* que té a veure amb una definició genèrica del mot: "El modo de estar alguna cosa al través. *Transversum, modus transversus*", definició que facilita la connexió entre "travesía", "transversal" i "travesero, a."

Des de l'inici (1726-1739-1780) dels diccionaris de la RAE A, el mot "travesía" està relacionat, a més, de distància, amb espai i camí, com també succeeix amb els diccionaris anteriors als de la RAE.

En el text de Pedro Lozano¹³ (1745), l'ús del mot està relacionat amb un tipus de camí, amb unes condicions, d'una certa precarietat, que es fa servir per connectar, per comunicar diversos llocs, que són els que d'alguna manera donen sentit al camí.

"El modo ordinario de caminar por estas pampas, es en carretas ó carretones cubiertos, tirados por cuatro bueyes, en que se conducen los géneros del comercio, las camas de los viajeros, y los bastimentos que fuera imposible hallar en tales despoblados, donde nó se encuentra venta ni hostería, y á veces ni aun agua que beber, en 30 ó 40 leguas, en las que llaman *travesías*. Dicen los PP. Kircher y Henrique Schereer con Orfedo Dappero que, con este carruage se tarda cuatro meses para atravesar este desierto con el beneficio de la aguja de marear. Hoy es cierto que el uso y la práctica han facilitado las cosas de manera que ni se usa de aguja, ni por la parte mas dilatada que se camina se gastan mas de dos á dos meses y medio"

S'anomenen "travesías", els llocs (camins) per on transiten "[...] carretas ó carretones cubiertos, [...] que se conducen los géneros del comercio, [...]". Camins que travessen (travesseres) llocs inhòspits, que tot i la precarietat del camí, faciliten la connexió entre els diversos llocs.

13 LOZANO, PEDRO, a 1745. *Historia de la conquista del Paraguay, Río de la Plata y Tucumán, I* [Paraguay] [Andrés Lamas, Buenos Aires, Editora Imprenta Popular, 1873] Historia

En la darrera part del paràgraf fa referència a la qualitat de les "travesías", com camins que l'ús ha definit, tant és així, que en el temps no han necessitat de "la aguja de marear", perquè "el uso y la práctica han facilitado las cosas".

La següent edició (1783) desestima les dues últimes entrades. En l'edició de 1791, apareix en una sola entrada, recollint les diferents definicions del mot com accepcions del mateix, tornant a recollir les sis definicions de la primera edició (1780). L'edició de 1803, torna al format inicial amb diferents entrades del mot. Les edicions següents, 1817, 1822, es mantenen fins la de 1832 que torna al format de 1791, una sola entrada amb diferents accepcions. Les edicions de 1837 i 1843 mantenen la forma i definicions com la de 1832.

És a l'edició de 1852 s'incorpora una nova accepció, que per la tesi té un cert interès ja que de forma explícita defineix "travesía" com una tipologia de carrer: "Callejuela que atraviesa entre calles principales"; un carrer de caràcter secundari entre carrers principals, és a dir, es fa servir com a criteri de categoria entre diverses tipologies de carrers.

A finals del segle XIX, en l'edició de 1899, es produeix un canvi important, tot i que sense modificar les definicions, aquesta edició, passa a les primeres accepcions les definicions que tenen a veure amb camí, carrer i carretera, deixant les altres en segon terme:

Travesía. (De través) f. Camino transversal entre otros dos. // Callejuela que atraviesa entre calles principales. // Parte de una carretera comprendida dentro del casco de una población. // Distancia entre dos puntos de tierra ó de mar. // Viaje por mar. // Modo de estar una cosa al través. //...

Especialment interessant, la tercera accepció que defineix "travesía" com una travessera, és a dir, com un camí territorial o carretera que al passar per una població (un entramat o teixit urbà) pren el nom de "travesía", de travessera.

Sembla clar que en llengua castellana, "travesía" és equivalent a "travessera" en llengua catalana. Una consulta al *Corpus del Nuevo Diccionario Histórico del Español*, confirma aquesta sospita. Del mot "travesera", el cercador del CNDHE no torna cap registre, tot i haver cercat en texts des del segle XII fins a l'any 2.000. La mateixa cerca per el mot "travesía", dona com a resultat 2.475 entrades en 1.026 documents.

TRAVESÍA. s. f. La distancia , ó espacio que se halla desde un parage , ó sitio á otro mirado de traves. *Transversum iter.*

TRAVESÍA. Distancia , ó camino de un lugar á otro absolutamente , aunque sea por via recta. *Itineris intervalli longinquitat.*

TRAVESÍA. La fortificacion , ó defensa , que se forma en los sitios , ó plazas con traveses. *Transversum propugnaculum , vel vallum.*

TRAVESÍA. El viento que en la navegacion da por alguno de los lados y no por popa. *Transversus ventus.*

TRAVESÍA. En el juego se llama la cantidad que hay de pérdida , ó ganancia entre los que juegan. *Quod in ludo sorte lucratum est.*

TRAVESÍA. El modo de estar alguna cosa al traves. *Transversum , modus transversus.*

Descripció del mot "travesía" al Diccionario de Usual de la Real Academia Española. 1780

Travesía. (De través.) f. Camino transversal entre otros dos. || Callejuela que atraviesa entre calles principales. || Parte de una carretera comprendida dentro del casco de una población. || Distancia entre dos puntos de tierra ó de mar. || Viaje por mar. || Modo de estar una cosa al través. || Cantidad que hay de pérdida ó ganancia entre los que juegan. || *Fort.* Conjunto de traveses de una obra de fortificación, así para la defensa como para el ataque. || *Mar.* Viento cuya dirección es perpendicular á la de una costa y que no permite separarse de un riesgo ó salir á mar ancha sin bolinear. || *Mar.* Paga ó viático que se da al marinero mercante por la navegación desde un puerto á otro.

Descripció del mot "travesía" al Diccionario de Usual de la Real Academia Española. 1899

Un fet remarcable és la descripció, en l'edició de 1925, (que fins l'actualitat no ha produït cap canvi substancial), el mot “travesía” es presenta en una sola entrada com a femení de “travesío” i, com a derivat de “través” que és el que té el referent a l'origen llatí en “transversus” (oblicuo, transversal), actualment la entrada és “travesío, a”:

travesío, a. De través.

1. adj. Dicho del ganado: Que sin ir a puntos distantes sale de los términos del pueblo donde mora.

2. adj. Dicho del viento: Que da por alguno de los lados, y no de frente.

3. m. Sitio o terreno por donde se atraviesa.

4. f. Camino transversal entre otros dos.

5. f. Callejuela que atraviesa entre calles principales.

6. f. Parte de una carretera comprendida dentro del casco de una población.

7. f. Distancia entre dos puntos de tierra o de mar.

8. f. Viaje por mar o por aire.

9. f. Cantidad que hay de pérdida o ganancia entre quienes juegan.

10. f. Mar. Viento cuya dirección es perpendicular a la de una costa.

11. f. Mar. Paga o viático que se da al marinero mercante por la navegación desde un puerto a otro.

12. f. Mil. Conjunto de traveses de una obra de fortificación, tanto para la defensa como para el ataque.

13. f. Arg. Región vasta, desierta y sin agua.

14. f. p. us. Modo de estar algo al través.

través. Del lat. transversus 'oblicuo', 'transversal'.

1. m. Inclinación o torcimiento de una cosa hacia algún lado.

2. m. desgracia (suceso que produce dolor).

3. m. Arq. Pieza de madera en que se afirma el pendolón de una armadura.

4. m. Mar. Dirección perpendicular a la de la quilla.

5. m. Mil. Obra exterior para estorbar el paso en parajes angostos.

6. m. Mil. Parapeto para ponerse al abrigo de los fuegos enfilados, de flanco, de revés o de rebote.

Possiblement aquest canvi ve produït per la incorporació al diccionari de la RAE d'altres definicions en diccionaris “no usuals” (especialitzats) que transcorren paral·lelament al diccionari Usual de la RAE. Aquesta suposició ens fa seguir aquest recorregut, comprovant el significat del mot “travesía” en aquests tipus de diccionaris, publicats en data posterior al primer diccionari usual de la RAE per veure si el significat del mot s'ha matisat, derivat o ampliat.

TERREROS Y PANDO, ESTEBAN DE. 1788 (TER M (1788))

Un diccionari "temàtic"¹⁴ de les ciències i les arts, immediatament posterior a la publicació de la primera edició del *Diccionario Usual*. En aquest diccionari, les definicions tenen referents o traduccions al francès, al italià i al llatí. Apareixen diverses entrades al mot, ens centrarem en les que tenen a veure amb camí, espai, geografia, deixant els mots o accepcions d'altres àmbits "temàtics" fora de l'anàlisi.

La primera definició de "travesía":

TRAVESIA, la anchura de alguna cosa, terreno, reyno, &c. mirado al traves. Fr. *Travers, traverse*. Lat. *Distantia, transfretatio, latitudo*. It. *Larghezza, ampiezza*. La travesía de este rio es de un cuarto de legua.

Fa referència a la "anchura" (longitud, distància transversal) de alguna cosa, però aquesta "cosa", específicament es relaciona amb elements geogràfics (*terreno, reyno, rio*), així com que la "distància" està relacionada amb l'acció de travessar.

Especialment interessant, la entrada "senda de travesía", que tot i que hauria d'estar en la lletra "S", l'autor del diccionari la incorpora en la mateixa entrada que "travesía", al nostre entendre, indica la vinculació d'aquest element (territorial, geogràfic,) amb el concepte de "travesía", és a dir, la relació directa entre el mot "travesía" i la idea de camí que travessa o connecta diferents espais:

SENDA DE TRAVESÍA, que atraviesa un camino. Fr. *Traverse*. Lat. *Via transversa*. It. *Strada traversata*.

La traducció llatina i italiana són molt evidents al fer referència a "Via" i "Strada", així mateix, a la traducció francesa no es fa servir cap substantiu per qualificar-lo de travessar, sinó que s'adopta directament "traverse", adjectiu substantivat per indicar el tipus de via. És una mica prematur, o arriscat, assegurar que quelcom semblant ha pogut succeir en la llengua catalana, que "via travesera", s'hagués simplificat o contret a "travessera" com en la llengua francesa, no hi ha que oblidar la possible influència de la llengua francesa en la catalana.

14 TERREROS Y PANDO, ESTEBAN DE. (1788) *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes y sus correspondientes en las tres lenguas francesa, latina e italiana [...]*. Tomo tercero (1767). Madrid, Viuda de Ibarra, 1788. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española, O-9.

TRAVESIA, la anchura de alguna cosa, terreno, reyno, &c. mirado al traves. Fr. *Travers, traverse*. Lat. *Distantia, transfretatio, latitudo*. It. *Larghezza, ampiezza*. La travesía de este rio es de un cuarto de legua.
TRAVESIA de un mar á otro. V. Tránsito.
TRAVESIA de un puerto á otro. V. Trecho.
SENDA DE TRAVESIA, que atraviesa un camino. Fr. *Traverse*. Lat. *Via transversa*. It. *Strada traversata*.
TRAVESIA, lo mismo que distancia. V. La travesía de Madrid á Toledo es de doce leguas.
TRAVESIA, fortificacion de unos traveses. V. Traveses en la fortificacion.
TRAVESIA, en la Marina, el viento que da por alguno de los lados, y no por la popa. Fr. *Vent traversier*. Lat. *Transversus ventus*. V. Oblicuo.
TRAVESIA, en el juego, lo que se atraviesa de pérdida ó ganancia. Fr. *La perte ou le gain*. Lat. *Quod in ludo sorte acquisitum est*. V. Diferencia.

DICCIONARIO
CASTELLANO
CON LAS VOCES
DE CIENCIAS Y ARTES
Y SUS CORRESPONDIENTES
EN LAS TRES LENGUAS
FRANCESA LATINA E ITALIANA:
SU AUTOR
EL P. ESTEBAN DE TERREROS Y PANDO.
TOMO TERCERO.

MADRID: MDCCCLXXXVIII.
EN LA IMPRENTA DE LA VIUDA DE IBARRA, HIJOS Y COMPAÑIA
CON LICENCIA.

01.08. A dalt, Descripció original del mot. A baix, portada del TERREROS Y PANDO, ESTEBAN DE. (1788) *Diccionario castellano con las voces de ciencias y artes y sus correspondientes en las tres lenguas francesa, latina e italiana [...]*. Tomo tercero (1767). Madrid, Viuda de Ibarra, 1788. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española, O-9.

SENDA, camino estrecho. Fr. *Sentier, route, sente, pied-sente, ó piesente*. Lat. *Pedum semita, semita, callis, trames, vestigium*. It. *Sentiero, strada, calle*.

SENDA, en la moral, camino. Fr. é It. *Id*. Lat. *Via, iter*.

SENDA TRAVIESA, que cruza, ó atraviesa á un camino. Fr. *Radrese, route*. Lat. *Semita transversa, intercisa*. It. *Strada, via*.

SENDA, hecha por un bosque, ó floresta. Fr. *Lafe*. Lat. *Semita, callis, trames*.

SENDA, ó camino oculto para huir, ó salir de algun mal paso. Fr. *Faux-fuyant*. Lat. *Subterfugium, secretus callis, diverticulum, secreta semita*. It. *Sentiero*.

SENDA EN LA RIBERA DE UN RIO NAVEGABLE para hacer mas facil la navegacion. Fr. *Marchepie, marchepied*. Lat. *Ora fluminum pervia*. It. *Pasaggio, cbe dove lasciarsi libero ne i fiumi*.

SENDA, para subir una cuesta, monte, &c. V. *Subida*.

El mot "senda" en el mateix diccionari, es defineix com:

SENDA, camino estrecho. Fr. *Sentier, route, sente, pied-sente, ó pied-sente*. Lat. *Pedum semita, semita, callis, trames, vestigium*. It. *Sentiero, Strada, calle*.

La definició castellana manté la idea de camí secundari (*camino estrecho*), però, les traduccions francesa, llatina i italiana, a més de relacionar "senda" amb "camí pedestre", fan l'equivalència a carretera (*route*), carrer (*callis, strada, calle*); especialment interessants, pel significat formal i de permanència, les equivalències en llatí, *trames* i *vestigium*, que es poden traduir com canal o via i petjada, respectivament; és a dir, que es "construeix" per l'acció continuada de la "marca" que deixa aquesta acció.

Un altre mot, que ens interessa és "travesío". Actualment el mot "travesía", el diccionari de la RAE el tracta com el femení de "travesío", en aquest sentit, tot i que en aquesta època (1788) es consideren dues veus diferents, o precisament per això, ens interessa incloure'l en l'anàlisi, per allò que ens pugui aportar als diferents matisos de la veu "travesía".

TRAVESÍO, acción de atravesar, ó pasar por algún paraje. V. *Dícenlo en particular los ganaderos, hablando del paso de sus ganados de un pasto, ó provincia á otra*.

Acció de travessar, de passar de un lloc (*paraje*) a un altre, una acció que configura o defineix un camí que relaciona, amb aquesta acció, dos llocs, que són els que d'alguna manera donen sentit, tant a l'acció de travessar com al resultat (camí) d'aquesta acció.

És molt interessant que l'ús del mot "travesío" estigui relacionat amb la ramaderia, perquè, segons el nostre parer, dona indicis del tipus de "camí" que defineix aquesta acció. En primer lloc, és una acció voluntària, és a dir, pensada i definida a partir d'unes intencions i, en segon lloc, per la "trajectòria" i la "qualitat" del camí que defineix l'acció, "el paso de sus ganados de un pasto, ó provincia á otra", un camí fet a base de la repetició de l'acció, que té com a finalitat la connexió de dos o més llocs (fites, espais, "parajes", llocs de parada, d'estada) i, que per l'acció de la que es tracta, ha de ser un "camí còmode", un camí planer o que cerca la via menys difícil, més fàcil, més plaent, per el trànsit del ramat, travessant les possibles dificultats geogràfiques, rieres, barrancs; un camí, que en termes topogràfics cerca la mínima pendent.

NÚÑEZ DE TABOADA, M. 1825 (NUÑ G 1825)

Aquest diccionari¹⁵ apareix poc després de la revisió del de la RAE (1822), introduint diferents veus que no recull el de la RAE, així com la revisió gramatical d'algunes veus. Al prefaci del diccionari, Nuñez de Taboada, fa una severa crítica del treball publicat per l'Academia, presenta el diccionari com una revisió i ampliació del de l'Academia.

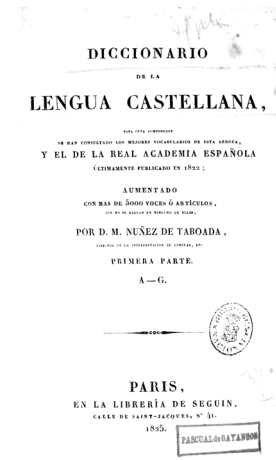
La diferència substancial en el tractament del mot “travesío, ía” entre aquest diccionari i el de l'Academia està en el format de la descripció, que es desenvolupa com dos accepcions de la mateixa veu, una com adjectiu i l'altra com a nom.

TRAVESÍO, ÍA, adj. Se aplica al ganado que sin ir á extremo sale de los términos del pueblo donde mora. // ...

TRAVESÍO, s. m. El sitio ó terreno por donde se atraviesa.

Tant en un cas com en l'altre, és vident la relació de l'acció (de passar a través) amb el nom, lloc per on es travessa. Salvant les distàncies del fet (*travesío*, com a manera) de travessar (animals, persones, vehicles,...) i de la “forma” del lloc (*travesío*, com espai per on es travessa), les dues definicions de “travesío” apunten al fet que el llenguatge ha assimilat la qualitat a la “cosa”, tal i com suposem que ha passat amb el mot *travessera* a la llengua catalana, que en el temps, la qualitat de ser *travesser/travessera*, que ahora s'ha adquirit per el fet de *travessar*, ha identificat, aquesta qualitat, amb el nom de la “cosa” que té l'esmentada qualitat.

TRAVESÍO, ÍA, adj. Se aplica al ganado que sin ir á extremo sale de los términos del pueblo donde mora. // Se aplica á los vientos trasversales ó colaterales.
TRAVESÍO, s. m. El sitio ó terreno por donde se atraviesa.

01.09. A dalt, definició dels mots.

A baix, imatge de la portada del NÚÑEZ DE TABOADA, M. (1825) *Diccionario de la lengua castellana, para cuya composición se han consultado los mejores vocabularios de esta lengua y el de la Real Academia Española, últimamente publicado en 1822; aumentado con más de 5000 voces o artículos que no se hallan en ninguno de ellos*, 2 vols. París, Seguin, 1825. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca Nacional de Madrid, 1/16871 - 1/16872

15 NÚÑEZ DE TABOADA, M. (1825) *Diccionario de la lengua castellana, para cuya composición se han consultado los mejores vocabularios de esta lengua y el de la Real Academia Española, últimamente publicado en 1822; aumentado con más de 5000 voces o artículos que no se hallan en ninguno de ellos*, 2 vols. París, Seguin, 1825. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca Nacional de Madrid, 1/16871 - 1/16872

DOMINGUEZ, RAMÓN JOAQUÍN. 1853 (DOM G 1853) / GASPAR Y ROIG. 1855 (GAS G 1855)

01.10. Imatge de la portada del DOMÍNGUEZ, RAMÓN JOAQUÍN. (1853). *Diccionario Nacional o Gran Diccionario Clásico de la Lengua Española (1846-47)*. Madrid-París, Establecimiento de Mellado, 1853, 5ª edición. 2 vols.

Per les similituds i per les novetats que introdueixen, comentem aquests dos diccionaris en el mateix apartat. El diccionari de 1853, és el primer que es presenta com a "Diccionario Nacional ó Gran Diccionario Clásico de la Lengua Española¹⁶", al pròleg d'aquesta edició, l'autor fa èmfasi en la necessitat de modernització de la llengua, en la necessitat d'afegir nous mots, que els avenços de la tècnica i l'ús, han sancionat com veus necessàries per el bon desenvolupament de la llengua. És el primer que es presenta com a diccionari nacional espanyol, intentant re-definir el diccionari, no com el de la llengua castellana, ampliant a les diferents "variants" de la llengua castellana a tot el territori de l'Estat.

"Nadie pone en duda la necesidad que hay en España de un diccionario que esté al nivel de la altura á que en menos de un siglo han llegado todos los ramos del saber humano. La literatura ha abierto un vasto campo al pensamiento. Rotos, por decirlo así, los diques que la sujetaban, espresa con una misma voz diversas relaciones y combinaciones en el discurso, dando á este un rumbo diverso del que siguieran nuestros mayores.

Las ciencias se han enriquecido con millares de descubrimientos, cada uno de los cuales ofrece al hombre otros tantos objetos nuevos que debe conocer y clasificar, necesitando para eso darles una nomenclatura que los distinga entre sí. Las artes, la agricultura, el comercio, y por último, todo lo que el hombre conceptúa que puede serle útil ó necesario, recibe cada día un nuevo impulso, que aunque no siempre lo perfecciona, lo modifica y á veces lo trastorna en términos de hacerlo variar en su misma especie."

En el cas del mot "travesía", és interessant perquè intenta clarificar el significat dels termes, i per les noves accepcions que introdueix en relació al terme que estem analitzant. La tercera accepció introdueix algun matis, definint "travesía" com a carrer d'unes qualitats determinades, és a dir, un element urbà (carrer) secundari que té la qualitat d'unir altres carrers d'ordre superior:

//Calle algun tanto escusada que une ó pone en comunicación dos calles más públicas ó principales//

La quarta i la cinquena tenen a veure amb el vent i amb l'àmbit marí, la sisena amb el joc i la setena és la definició de l'Acadèmia, a la vuitena "amplia" la idea de pas o transit a diferents noms de camins:

¹⁶ DOMÍNGUEZ, RAMÓN JOAQUÍN. (1853). *Diccionario Nacional o Gran Diccionario Clásico de la Lengua Española (1846-47)*. Madrid-París, Establecimiento de Mellado, 1853, 5ª edición. 2 vols. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española, 3-A-14 y 3-A-15.

//El modo de estar alguna cosa al través (Acad.)//Paso ó tránsito, ruta, vía, camino, senda, vereda; por extensión familiar.//

És a dir, "travesía" s'aplica a diferents elements urbans, territorials, geogràfics, que a més de tenir la qualitat de comunicar espais, llocs, aquesta qualitat, és independent de la seva grandària o de les característiques formals (dimensionals) o del lloc (urbà, geogràfic, territorial).

Respecte a "travesío, sía", com a adjectiu, el qualifica de "epíteto¹⁷", com a qualitat prototípica, en aquest cas del ramat i dels vents que són transversals o que travessen:

Travesío, sía. Adj. Epíteto aplicado al ganado que sin ir a extremo, sale de los términos del pueblo donde mora. // Dicese igualmente de los vientos trasversales ó colaterales.//

És a dir, una qualitat que té el ramat de travessar, d'anar a través o al través dels camins, dels llocs, que pot donar nom al lloc per on transiten:

// s. m. El sitio ó terreno por donde se atraviesa.

Ens ha semblat molt interessant l'aparició, en aquest diccionari, del mot "traveser", que apareix per primera vegada en un diccionari de la llengua espanyola i que seguirà apareixent en el diccionari enciclopèdic de 1855 i de 1895, segurament conseqüència de la voluntat d'actualització dels mots i de recollir altres mots de diferents llocs del territori de l'Estat, que els costums i l'ús de la llengua ha generat.

Travesía, s. f. La distancia ó espacio que hay desde un paraje ó sitio á otro cualquiera, mirado de través. // Distancia ó camino de un lugar á otro absolutamente, aunque sea por vía recta. Esta acepcion generalmente tiene lugar hablando del mar; por el viaje que se emprende, el tiempo que se va embarcado etc. // Calle algun tanto escusada que une ó pone en comunicacion dos calles mas públicas ó principales. // La fortificacion ó defensa que se forma en los sitios ó plazas con traveses. = El viento que en la navegacion da por alguno de los lados y no por popa. // En el juego, la cantidad que hay de pérdida ó ganancia entre los que púgan. // El modo de estar alguna cosa al través. (Acad.) // Paso ó tránsito, ruta, vía, camino, senda, vereda; por extensión familiar. // Mar. Viento cuya direccion es perpendicular á la de una costa. = Viaje en que es necesario atravesar el mar. = Pago ó sueldo que se da á un marinero por el tiempo que pasa á bordo dirigiéndose de un puerto á otro.

Travesío, sía. adj. Epíteto aplicado al ganado que sin ir á extremo, sale de los términos del pueblo donde mora. // Dicese igualmente de los vientos trasversales ó colaterales. // s. m. El sitio ó terreno por donde se atraviesa.

Descripció del mot "travesía" i "travesío, sía" del Diccionario Nacional o Gran Diccionario Clásico de la Lengua Española (1853)

17 epíteto. Del lat. epithēton, y este del gr. ἐπιθετον epitheton; propiamente 'agregado'.

1. m. Gram. Adjetivo que denota una cualidad prototípica del sustantivo al que modifica y que no ejerce función restrictiva. En la blanca nieve, blanca es un epíteto.

2. m. Palabra o sintagma fijo que tienen una función caracterizadora de personas o cosas. El rey Pedro I tuvo el epíteto de El Cruel.

3. m. Expresión calificativa usada como elogio o, más frecuentemente, como insulto. En la discusión se oyeron los más variados epítetos.

Traveser, s. m. Pesc. Pesquera que se hace en la Albufera de Valencia, atajando un canal que corre por entre dos islas con cañas puestas en linea recta para que los peces se deténgan en ellas.

Més enllà que el terme faci referència a un "objecte" de l'àmbit pesquer, ens ha semblat interessant, el nom que rep, així com que és un element, col·locat, amb intenció, transversalment (travesser) a altres elements existents (naturals), amb una voluntat explícita, no fortuïta, per modificar les condicions "naturals" (*atajando un canal que corre entre dos islas*), així com, per ser un mot que apareix o que es fa servir en territori de llengua catalana i, que probablement l'ús del objecte i del mot ha portat a identificar el nom de l'objecte amb la seva qualitat de ser travesser. Segurament, com creiem que ha pogut passar amb els camins travessers que al llarg del temps han identificat el seu nom amb la qualitat de posició i de generació (travessera), amb intenció de "modificar" o intervenir en l'estat "natural" del lloc on s'han "construït".

01.11. Imatge d'un travesser a l'Albufera de València. Extreta de <http://valenciaguias.com/es/experiencia/parque-natural-de-la-albufera/> [en línia 20/01/2018]

El diccionari enciclopèdic il·lustrat¹⁸ de 1855, “Diccionario enciclopédico de la lengua española, con todas las voces, frases, refranes y locuciones usadas en España y las Américas Españolas”, pretén ser un diccionari actualitzat en les fonts i en les formes de les veus de la llengua espanyola, obrint l'àmbit de la llengua al màxim de veus que l'ús i els costums han generat.

En aquest diccionari apareix el mot “travesser” (que ja apareixia al de 1853) i “travesseras”, en el primer, comentat anteriorment, afina la definició que situa en l'àmbit de les arts i els oficis (Art. y Of.) i per tant d'un “objecte” pensat i fet amb intenció:

TRAVESER: s. m. Art. y Of.: pesquera de la Albufera de Valencia, que se forma atravesando ciertas partes de ella, a cuyo efecto los pescadores procuran un canal considerable de corriente, para que los pezes que vienen por la misma, se vean obligados a entrar en los portillos que se hallan ocupados por nasas de red, donde quedan encerrados.

I el segon, de l'àmbit geogràfic:

TRAVESERAS: Geog. España: aldea de unos 20 vec., sit. en la provincia de Lérida a 24 leguas de la capital y 4 de Seo de Urjel.

Una població de la Cerdanya, que actualment s'anomena “Travesseres”. No sembla que tingui a veure amb “travessera” com a camí, tot i que podria ser com a lloc de creuament, o podria ser que el nom deriva de mot en l'àmbit de les fortificacions.

En tot cas, tant un mot com l'altre són de l'àmbit territorial de llengua catalana i en tots dos casos són mots que han “patit” una contracció que ha identificat la qualitat (adjectiu) de l'objecte o el lloc amb el mot. És a dir, una substantivació de la qualitat de l'objecte o espai que denomina.

En aquest sentit, és versemblant pensar que en les “vies travesseres”, en l'àmbit territorial de llengua catalana, s'hagi produït la mateixa contracció i/o transformació a l'adjectiu substantivat.

¹⁸ **GASPAR Y ROIG.** (1855) *Biblioteca Ilustrada de Gaspar y Roig. Diccionario enciclopédico de la lengua española, con todas las voces, frases, refranes y locuciones usadas en España y las Américas Españolas* [...] Tomo II. Madrid, Imprenta y Librería de Gaspar y Roig, editores, 1855.

01.12. Imatge de la portada del GASPAR Y ROIG. (1855) *Biblioteca Ilustrada de Gaspar y Roig. Diccionario enciclopédico de la lengua española, con todas las voces, frases, refranes y locuciones usadas en España y las Américas Españolas* [...] Tomo II. Madrid, Imprenta y Librería de Gaspar y Roig, editores, 1855.

01.13. Orto-foto Google Earth del poble de Travesseres [Data de la imatge 11/11/2017. 42° 22' 33,5" N 1° 41' 16,0" E]

Hem trobat un altre referent, en aquests, cas al nord d'Itàlia, que si no confirma la hipòtesi sobre el poble de Travesseres del Perineu lleidatà, pot confirmar la similitud en l'ús, entre travessera i *travesía* femení de *travesío*. Es tracta del poble italià Travesio. Per la seva localització geogràfica i història, sembla que es va construir a partir de necessitats similars a les del poble de Travesseres, en relació al creuaments de vies de comunicació territorial, en un lloc estratègic de la via. El nom pot derivar¹⁹ del llatí "*intra vias*", que fa referència a la via romana que connectava Sacile amb Gemona del Friuli creuant el Tagliamento a prop de Ragogna, les poques dades sobre el poble de Travesseres²⁰, s'aproximen a estimar que el nom (topònim) està relacionat amb els camins territorials.

01.14. Orto-foto Google Earth del poble de Travesio [Data de la imatge 11/11/2017, 42° 11' 52,09" N 12° 52' 05,35" E] , la de l'esquerra a "l'alçada d'ull" de 6.850 m, la de la dreta a "l'alçada d'ull" de 2.290 m.

01.15. Orto-foto Google Earth del poble de Travesseres [Data de la imatge 11/11/2017, 42° 22' 33,5" N 1° 41' 16,0" E] , la de l'esquerra a "l'alçada d'ull" de 6.850 m, la de la dreta a "l'alçada d'ull" de 2.290 m.

¹⁹ Travesio (Través in friulano) es una ciutat italiana de 1.784 habitants de Friuli-Venezia Giulia. Inclou els pobles de Molevana, Usago, Zancan i Topo. Travesio es nomenat per primer cop en un document de 1174. El nom pot derivar del llatí "*intra vias*", que fa referència a la via romana que connectava Sacile amb Gemona del Friuli creuant el Tagliamento a prop de Ragogna. A l'edat Mitjana el poble era important com a punt de trànsit per el transit entre la planura, la vall de la Costa i la vall de Tramontina. <https://it.wikipedia.org/wiki/Travesio>

²⁰ El castell de Travesseres ocupa la zona central del nucli del poble. És un clos format per diverses cases que, probablement, ja en època antiga van reaprofitar els murs del castell i s'hi van adossar. Del castell només en queden algunes filades que podrien correspondre a la base dels murs, i algunes espitlleres conservades en algunes cases. De fet, l'element més clar i identificador del castell seria el mateix clos que fan les cases. Tanmateix, també s'hauria de considerar la possibilitat que es tractés d'una "vila closa", sense el castell pròpiament dit, sinó justament un nucli tancat, format per cases fortificades. Aquest tipus de fortificació és bastant corrent a la Baixa Edat Mitjana, i considerant que documentalment només apareix des del segle XIV, la hipòtesi podria ser encertada. <http://invarquit.cultura.gencat.cat/Cerca/Fitxa?index=0&consulta=&codi=1085>

ZEROLO, ELÍAS. 1895 (ZER G 1895) i TORO Y GÓMEZ, MIGUEL DE. (1901) (TOR G 1901)

01.16. A dalt, imatge de la portada del ZEROLO, ELÍAS. (1895). *Diccionario enciclopédico de la lengua castellana*. París, Garnier hermanos, 1895, 2 vols. Reproducido del ejemplar de la biblioteca de la Real Academia Española, O-58 - O-59.

A baix, imatge de la portada del TORO Y GÓMEZ, MIGUEL DE. 1901. *Nuevo diccionario enciclopédico ilustrado de la lengua castellana*. París - Madrid, Librería Armand Colin - Hernando y Cía., 1901. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española 37-VII-23.

Els dos diccionaris enciclopèdics, Zerollo²¹, Elias (1895) i Toro²² y Gómez, Miguel (1901) a diferència dels que acabem de comentar, no pretenen ser una actualització de la llengua, més aviat, una recopilació de les veus castellanen en ús i en desús en els territoris on s'ha desenvolupat la llengua. En aquest sentit no aporten noves interpretacions al significat del mot. En tot cas cal remarcar l'ordre en que es situen les accepcions de "travesía", posant en primer lloc les que fan referència a camins, carrers, carreteres, etc.

Travesía, f. Camino transversal. // Callejuela que atraviesa entre dos calles principales. // Parte de una carretera comprendida dentro de una población. // Distancia entre dos puntos. // [...]

Sembla que el significat del mot "travesía" queda clarament vinculat a la idea d'un camí transversal, també a un carrer secundari, però també, i aquí ens interessa remarcar la definició del mot, a una carretera (un camí territorial o, si més no, entre poblacions o nuclis urbans) que al travessar els nuclis urbans (*comprendida dentro de una población*), canvia el seu nom de carretera a *travesía*.

Fem especial esment en aquesta accepció del mot, perquè des del nostre punt de vista, aquesta accepció, relaciona directament el mot "travesía" amb el mot "travessera".

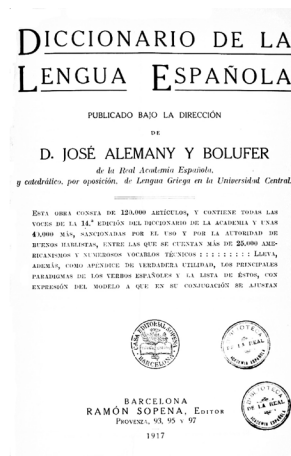
En tots dos casos, el mot ha patit una contracció (o substantivació) de "via o carretera transversal" a "travesía", en el cas de la llengua castellana i, de "via, camí, senda o carretera travessera" a "travessera". Tanmateix, en tots dos casos, per un motiu similar, el fet que aquest camí (carretera, via) travessa un nucli urbà, o que hagi estat el "suport" per formar un nucli urbà de major o menor dimensió.

21 ZEROLO, ELÍAS. (1895). *Diccionario enciclopédico de la lengua castellana*. París, Garnier hermanos, 1895, 2 vols. Reproducido del ejemplar de la biblioteca de la Real Academia Española, O-58 - O-59.

22 TORO Y GÓMEZ, MIGUEL DE. 1901. *Nuevo diccionario enciclopédico ilustrado de la lengua castellana*. París - Madrid, Librería Armand Colin - Hernando y Cía., 1901. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española 37-VII-23.

ALEMANY Y BOLUFER, JOSÉ. (1917) (ALE G 1917)

¶ **Travesía**, f. Camino transversal. ¶ Callejuela que atraviesa entre calles principales. ¶ Parte de una carretera comprendida dentro de una población. ¶ Distancia entre dos puntos. ¶ Viaje por mar. ¶ Modo de estar una cosa al través. ¶ Cantidad perdida ó ganada entre los que juegan. ¶ *Fort.* Conjunto de traveses cuya obra de fortificación. ¶ *Mar.* Viento cuya dirección es perpendicular á la costa. ¶ *Mar.* Paga que se da al marinero mercante por la navegación desde un puerto á otro.
¶ **Travesío**, a. adj. Aplicase al ganado que sale de los términos del pueblo donde mora. ¶ Aplicase á los vientos que dan por un lado y no de frente. ¶ m. Sitio ó terreno por donde se atraviesa.

01.17. A dalt, descripció dels mots *travesío*, *travesía*. A baix, imatge de la portada ALEMANY Y BOLUFER, JOSÉ. (1917). *Diccionario de la Lengua Española*. Barcelona, Ramón Sopena, 1917. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española, O-92.

Aquest diccionari²³, manté pràcticament sense variació les definicions del de la RAE, i les dels diccionaris "no usuals" que hem consultat, aquestes definicions es mantenen fins l'actualitat. Varia la forma de la descripció, com a veus separades o com a accepcions de la mateixa veu, però mantenint les definicions com les que hem vist en els darrers diccionaris. Donen com a primeres accepcions les relacionades amb camins, carrers o carreteres:

TRAVESÍA. (de través). F. Camino transversal entre otros dos. // Callejuela que atraviesa entre calles principales. // Parte de una carretera comprendida dentro del casco de una población. // [...]

TRAVESÍO, A. (de través). Adj. Aplicase al ganado que sin ir a puntos distantes sale de los términos del pueblo donde mora. // [...] // m. Sitio o terreno por donde se atraviesa.

Arribats aquest punt, sembla molt clar que els mots "*travesía*" i "*travessera*" són "equivalents", en tant que defineixen, cadascun d'ells en el seu idioma, un mateix element. Tot i això, el que resulta interessant dels dos mots, és la "diversitat" de significats (dins del mateix àmbit temàtic), en el sentit que el mateix mot, es fa servir per definir elements, tot i que similars formalment, amb diferències significatives. Es fa servir tant per definir o nomenar un petit carrer secundari, una via primària, com un espai o lloc, tanmateix, sempre s'entén en relació a algun altre element original o de referència.

Així doncs, al parlar de "*travesía*" o "*travessera*" s'haurà de considerar en el context on es desenvolupa, així com, amb quin o quins elements es relaciona. Tot i això, sembla clar, que és un element en el que el factor d'artificialitat es indestruïble de la seva generació, que des del punt de vista d'element urbà, geogràfic o paisatgístic, està relacionat amb una voluntat, més o menys explícita, més o menys concreta, però en cap cas fortuïta.

23 ALEMANY Y BOLUFER, JOSÉ. (1917). *Diccionario de la Lengua Española*. Barcelona, Ramón Sopena, 1917. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española, O-92.

1.2. Sobre el mot travessera i sinònims. El verb “traversejar”

Una vegada vista la equivalència entre els dos mots (*travesía* i *travessera*) fem un recorregut similar a l'anterior, prenent com a referent el mot “*travessera*” i, centrant-nos en l'idioma al que pertany el mot.

El diccionari normatiu de la llengua catalana (DIEC2) descriu el mot “*travesser, a,*” com:

travesser -a

1 adj. [LC] **Posat de través, transversalment.** *Planteu un parell d'estaques i claveu-hi una fusta travessera. Un carrer travesser.*

2.1 m. [LC] [IMF] En una porta, llit, xassís, etc., peça generalment de fusta o de ferro que va d'un costat a l'altre travant les que van al llarg o de dalt a baix.

2.2 m. [LC] Fusta que es posa transversalment en el fons d'un atuell per reforçar-lo.

2.3 m. [LC] Coixí de dormir que agafa tota l'amplària del llit.

2.4 m. [LC] Peça de tela gruixuda o d'un material absorbent que es col·loca transversalment al llit dels infants o dels malalts entre el llençol de sota i el matalàs.

3.1 f. [LC] **Carrer o carretera que travessa un barri, una població.** *La travessera de Baix, a Gràcia.*

3.2 f. [LC] **Camí transversal entre dos altres camins.**

Sembla una traducció literal del mot castellà “*travesero, a*”, però, incorporant algunes accepcions del mot “*travesío, a*”. La definició es planteja en tres accepcions. La primera com adjectiu, es defineix com qualsevol cosa posada de través, els exemples fan referència a un objecte, el “*travesser entre dues estaques*” i a carrer, “*un carrer travesser*” sense fer referència a cap altra qualitat que la d'estar posat de través. La segona, fa referència a diferents “objectes”, essent *travesser*, un objecte que travessa altres o un objecte que per la seva disposició, en relació a altre/s, rep el nom de *travesser*, una fusta, un coixí, una peça de tela, etc. La tercera, és la que fa referència explícita i concreta a carrer o carretera, l'exemple de l'accepció 3.1, ho especifica molt clarament, “*La travessera de Baix, a Gràcia*”.

Respecte al que hem estat veient sobre el mot en llengua castellana, se'ns presenta una contradicció, atès que havíem arribat a la conclusió que els mots “*travessera*” i “*travesía*” són equivalents, tot i que per les definicions, també es pot considerar equivalent a “*travesero, a*”, atès que la definició genèrica del mot “*travesero, a*” admet la possibilitat d'entendre, com a *travesser*, qualsevol element que estigui col·locat transversalment, (de través), per tant, pot ser també, un carrer *travesser* o un camí o carretera *travessera*.

El mot "travessia" en català es defineix com:

travessia

1 f. [LC] **Carrer travesser, especialment entre dos carrers més importants.**

2 f. [LC] Travessada .

3 f. [AGP] Xarxa que fa paret en la moruna¹.

Definicions de "travesío, a" i "travesero, a" en llengua castellana,

travesío, a

De través.

1. adj. Dicho del ganado: Que sin ir a puntos distantes sale de los términos del pueblo donde mora.

2. adj. Dicho del viento: Que da por alguno de los lados, y no de frente.

3. m. Sitio o terreno por donde se atraviesa.

4. f. Camino transversal entre otros dos.

5. f. Callejuela que atraviesa entre calles principales.

6. f. Parte de una carretera comprendida dentro del casco de una población.

7. f. Distancia entre dos puntos de tierra o de mar.

8. f. Viaje por mar o por aire.

9. f. Cantidad que hay de pérdida o ganancia entre quienes juegan.

10. f. Mar. Viento cuya dirección es perpendicular a la de una costa.

11. f. Mar. Paga o viático que se da al marinero mercante por la navegación desde un puerto a otro.

12. f. Mil. Conjunto de traveses de una obra de fortificación, tanto para la defensa como para el ataque.

13. f. Arg. Región vasta, desierta y sin agua.

14. f. p. us. Modo de estar algo al través.

travesero, ra

Del lat. *traversarius*.

1. adj. **Dicho de una cosa: Que se pone de través.**

2. m. *travesaño (almohada).*

fiauta travesera

Aquesta definició, en primera accepció, pren com a referència la cinquena accepció de "*travesío, a*" (*callejuela que atraviesa entre dos calles principales*). En aquest punt es fa evident la contradicció, si més no aparent, amb la definició del diccionari de l'IEC i el significat del mot *travessera* en el seu ús habitual. Així, el mot *travesser*, si més no, en el seu ús, és més proper al mot "*travesío, a*" que al mot "*travesero, a*", és a dir, que *travessera* és una via, carretera, etc., quan aquesta, està dins d'un casc urbà (accepció 6 de "*travesío, a*") o un camí, una via, entre dos camins (accepció 4 de "*travesío, a*") o com en l'accepció 14, que genèricament es pot aplicar a qualsevol element o objecte.

En la segona accepció, "*travessada*"² es descriu com la traducció literal de l'accepció de "temps" del mot castellà "*travesío, a*", per tant hi ha una equivalència directa.

La tercera accepció (*xarxa que fa paret en la moruna*), sembla contradictòria per el que hem vist com es definia el mot "*traveser*" en llengua castellana, ja que "*moruna*", segons la definició de l'IEC, és un aparell de pesca similar al "*traveser*", i aquí, en llengua catalana està en la definició del mot "*travessia*".

Més enllà d'aquestes possibles contradiccions aparents, que poden tenir el seu origen, en com s'han desenvolupat les dues llengües o com s'han fet servir els mots en les dues llengües, ens sembla interessant, que independentment del seu origen ("*travesser, a*", "*travessia*", tot i que els dos mots deriven de *través*), el mot "*travessera*" té a veure amb la posició i relació amb altre/s element/s, i recull significats tant del mot castellà "*travesío, a*" com de "*travesero, a*".

1 morú -una

1 adj. [LC] *Moresc 1* .

2 f. [AGP] *Parany de pesca fix semblant a l'almadrava però més petit i senzill.*

2 Travessada. f. [LC] [SP] *Acció de travessar. Hem fet la travessada en una hora.*

DICCIONARI DESCRIPTIU DE LA LLENGUA CATALANA (DDLIC-IEC)

El diccionari descriptiu³ de l'IEC, com a diccionari comprensiu de la totalitat dels mots usats, independentment de la seva correcció, ens pot ajudar a entendre les possibles contradiccions. Al cercar l'adjectiu "travesser", veiem com es vincula a "moviment, disposició i secció" a una direcció de referència, és a dir, com adjectiu, es pot fer servir per diferents "aspectes" de l'objecte/espai al que qualifica.

travesser adj. (travessera travessers travesseres)

1. Vegeu *travessar* v.

•2. [N1 (és) AD]no grad] (N1[moviment, disposició, secció]) Transversal 2. Encara que un xic corcada, aquella fusta era melis, i [...] després quatre cops travessers i ja tenia un braçat d'ascles. [Vidal (1903): N, p. 75]i.

Derivació

El DDLIC-IEC ho defineix com el resultat del "procés 2", una adjectivació amb valor actiu d'un verb. Ho descriu amb el següent exemple:

travesser adj. (procés 2) Confirma aquesta interpretació el fet de no existir més que una sola carretera principal, com a via travessera, en tota la porció llewantina de la Depressió central [...]. [Vila1 (1934): 98, p. 97]⁴ (acc. 2b). Arribarem al carrer d'Oriac que és un travesser del carrer de Margenat [...]. [Diari (1925): 40, niv. 1, p. 3]⁵ (acc. 5).

El referent literari del tipus d'acció 2b [acc. 2b] es refereix a, camí, traç, cos allargat, i a superfície, territori:

2b. [N1 V N2] (N1[camí, traç, cos allargat]; N2[superfície, territori]) [Un camí, un traç, un cos allargat]1 estendre's d'un extrem a l'altre de [una superfície, un territori]2. ~ de dalt a baix, ~ de banda a banda.

³ "Un diccionari és descriptiu si recull la totalitat dels mots usats efectivament pels parlants, amb independència de la seva correcció. La majoria de diccionaris generals que no han estat elaborats per una institució normativa es troben a cavall entre un i altre tipus; inclouen el conjunt dels mots acadèmicament correctes, però n'integren d'altres d'una freqüència d'ús molt alta i d'abast geogràfic generalitzat. Però, això no obstant, no perden de vista una funció orientadora de l'ús correcte."

(Cabré, M. Teresa. Bozza, Maria. Egea, Àngels. Juncadella, Marta. Santamaria, Carolina. Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans. El nou diari normatiu de la llengua catalana. CAPLLETRA num. 17, Revista internacional de filologia. Tardor 1994. P. 201-2018, nota 2 p. 203 de l'article)

⁴ Vila i Dinarès, Pau: Resum de geografia de Catalunya. VI, Aspecte humà: la Depressió central. Segona part. Barcelona: Editorial Barcino, 1934.

⁵ Diari de Sabadell i sa Comarca, 1.646, Sabadell, 1925.

El referent literari del tipus d'acció 5 [acc. 5] es refereix a, carrer, camí, carretera:

5. [N1 V N2] (N1[carrer, camí, carretera]; N2[carrer, camí, carretera]) [Un carrer, un camí, una carretera]1 anar d'un costat a l'altre de [un carrer convergent, un camí convergent, una carretera convergent]2.

Com a substantiu femení singular, veiem com l'ús del terme ha produït o està en la contradicció que apuntàvem en relació a la llengua castellana. De les set accepcions, la primera, segona, cinquena, sisena i setena, tenen a veure amb la definició de “travesío, a”, carretera, camí, carrer, travessia, dreuera, i , la tercera i la quarta amb objectes travessers “travessera de la forca” i “travessera” de la porteria.

travessera f. (travesseres)

1. [Ncompt] **Carretera que travessa**^{2a} un nucli de població. [...] vam fer exactament 42 pancartes [...] que vam distribuir entre el divendres i el dissabte a totes les botigues que hi ha entre Infanta Carlota i la Travessera de les Corts. [Arreu(1976): 41, niv. 2, p. 75]i.

2a. [Ncompt] **Camí transversal entre dos camins.** El servei de camins i carreteres [...] s'ampliava amb les travesseres i senders que s'encreuaven, a manera de xarxa, amb els camins principals. [Curet (1956): 39, p. 13]i.

tros del darrer carrer esmentat es veia migpartit pel nou mur, puix que la calçada no tenia altra sortida que la Travessera del Carme. [Lladonosa (1955): 98, p. 146]i.

•3. [Ncompt] Travesser¹. I jo, convertida en colom groc, vindria a reposar sobre la travessera de la forca per esperar prop de tu l'arribada del capvespre. [Capellà (1983): T, p. 20]i.

•4. [Ncompt] Travesser². En Ramis xutava fort, el baló pegava a la travessera i en Villegas es quedava mirant el baló sense intentar d'agafar-lo. [S'Arenal (1982): 41, niv. 6, p. 4]i.

•5. [Ncompt de N1] (N1[carrer]) **Travessia**^{2a}. La Neus enfilà el cotxe per l'avinguda en una travessera de la qual vivia Pau Martí. [Seguí (1984): N, p. 49]i.

•6. [Ncompt] **Dreuera**¹. Si me voleu creure penrem per aquest caminet que nos escursarà'l viatge d'un bon tros [...] —Passeu hi si voleu; jo no me fiqui en travesseres. [Caseponce (1907): N, p. 174]i.

•7. [Ncompt] Travessia³. Pera mi la travessera resultava més llarga y representava anar dues hores de nit [...]. [Vayreda (1904): N, p. 89]i.

La primera accepció té a veure amb l'acció de travessar, de passar d'un lloc a un altre:

travessa^{2a} → travessar v.
2a. [N1 V N2] [Algú, un vehicle, un curs d'aigua] 1 passar d'un extrem a l'altre de [una població, un territori, un lloc, una estança, un element]₂

La segona (2b) es relaciona directament amb el mot "travessia", com element urbà concret:

Travessia^{2b} → travessia f.
2b. [Ncompt] Carrer curt i estret que comunica dos espais públics.

La cinquena, també es relaciona amb "travessia", en aquest cas ho fa com a definició de travessar un element urbà a un altre.

Travessia^{2a} → travessia f.
2a. [Ncompt (de N1)] Carrer que travessa5 [un altre carrer]₁

En la setena, també es relaciona amb el mot "travessia", en aquest cas ho fa amb la seva accepció de viatge:

Travessia³ → travessia f.
•3. [NCOMPT (ADJ1)] Viatge que cobreix la distància entre dos punts [per terra, per mar, per aire] 1

Com veiem, l'ús del mot "travessera" en llengua catalana es relaciona amb el mot castellà "travesía, a" tot i que en la definició del diccionari de la llengua catalana es pot entendre relacionat amb "travesero, a", si més no, amb la seva accepció més general.

Davant d'aquestes relacions hem cregut oportú cercar en un altre diccionari de llengua catalana, un diccionari inclusiu i d'àmbit territorial ampli, per intentar esbrinar quin és l'origen i el significat del mot travessera i, si pot aportar altres matisos al significat del mot.

DICCIONARI CATALÀ-VALENCIÀ-BALEAR (DCVB-IEC)

Aquest diccionari⁶, és una obra comprensiva de la llengua que es parla "al Principat de Catalunya, al Regne de València, a les illes Balears, al departament francès dels Pirineus Orientals, a les Valls d'Andorra, al marge oriental d'Aragó i a la ciutat d'Alguer de Sardenya". El diccionari és el resultat de la tasca que va iniciar a principis del segle XX Mossèn Antoni Maria Alcover.

És un diccionari inclusiu i extens que intenta recollir els mots arreu del territori de parla catalana, anant a les arrels de les fonts orals i escrites. És en aquest sentit que ens interessa veure les descripcions dels mots que estem analitzant, per si hi ha algun indicatiu que ens indiqui o que doni sentit a l'aparent contradicció del mot *travessera* en relació als mots castellans de "*travesero, a*" i "*travesío, a*", o corrobora el que hem estat veient fins ara, que "*travessera*" es pot emparentar tant amb "*travesero, a*" com amb "*travesío, a*".

TRAVESSERA f.

|| 1. Camí transversal o que uneix de través dos altres camins; cast. camino travesero, travesía.

|| 2. Marge de paret seca destinat a impedir les esclavissades (Empordà).

|| 3. Peça posada o destinada a posar-se de través; cast. travesero, travesía. Fer unes forques... ab sa travesera que sia de morer, doc. a. 1546 (Hist. Sóller, i,311). Especialment: a) Biga molt grossa damunt la qual descansen les altres (Gandesa, Tortosa).—b) Arquet travesser d'un carro (Barc.); pal que es posa de través damunt l'escala de la carreta per augmentar la capacitat d'aquesta quan es tracta de portar herba, palla o altra cosa de molt de volum i poc pes (Guilleries).—c) Cadascuna de les cordes que es posen de través per subjectar la càrrega que surt pels costats d'un carro (Mall.).—d) Cadascuna de les fustes horitzontals de l'andà (Vic).—e) Fusta que travessa el fons d'una bóta.

De les tres accepcions (nota al marge), la primera clarament s'identifica "*travessera*" com a camí, un camí que transversalment uneix altres dos. *Travessera* és femení i camí és masculí, aquest fet evidència que en la definició, Alcover, parteix de la contracció/simplificació/substantivació que s'ha produït a la llengua parlada i/o escrita al territori de parla catalana, que ha substantivat "camí transversal" com a "*travessera*". La traducció que proposa al castellà evidencia aquest fet, traduint "*camí transversal*" per "*travesero, travesía*" en lloc de "*camino transversal*".

És estrany que no hagi fet servir el mot "*travesser*" per definir "*travessera*", en lloc de definir *travessera* com a "*camí transversal*", no l'hagi definit com a "*camí travesser*".

Tanmateix al traduir al castellà ha emprat el mot "*travesero*", en coherència amb el gènere, aquesta estranyesa o curiositat, segons el nostre parer, remarca el que indicàvem anteriorment, que possiblement, quan Alcover, fa la cerca dels mots, el mot "*travessera*" ja havia produït la contracció/simplificació/substantivació i, Alcover es planteja, la descripció del mot amb els mots "normalitzats". El fet que "*travessera*" i "*travesser*" siguin dues entrades diferenciades (la primera com a substantiu i la segona com adjectiu) por refermar aquesta idea.

⁶ Diccionari català-valencià-balear (DCVB) d'A. M. Alcover i F. de B. Moll. En línia, <http://dcvb.iec.cat/inici.asp> (vist el 11/09/2017)

La segona accepció és similar (lingüísticament) a la primera, tot i tractar-se d'un element paisatgístic/agrícola, la "paret de pedra seca", rep el nom de "travessera" per la funció i la posició de la mateixa respecte a l'element al qual es relaciona, en aquest cas les possibles esllavissades, que implícitament indica la seva posició transversal a aquestes i paral·leles a la mínima pendent del terreny. És similar, en tant que "travessera" (en el cas de la paret) és una contracció/simplificació/substantivació de "paret seca transversal".

La tercera accepció té un tractament similar al mot castellà "travesero" en el sentit que defineix objectes que per el seu ús i funció tenen la qualitat de ser transversals a altres, tot i això, com les primeres accepcions, són exemples de contracció/simplificació/substantivació dels diferents objectes descrits, independentment si es tracta, d'una forca, una biga, una corda, d'un pal del carro o d'una fusta. En tot cas, totes tres accepcions de "travessera" indiquen una característica de la llengua catalana en relació a aquest tipus d'elements o en relació a aquest mot, que tenint la qualitat de ser travessers, aquesta qualitat es substantiva i dona nom a l'objecte, espai o cosa.

La definició de "travesser" es descriu en dues accepcions, una com adjectiu (*travesser, era*) i l'altra com a nom:

TRAVERSER

|| 1. **adj.** (f. -ERA) Posat de través; cast. *travesero, transversal*. *Dos vares davanteres e huit vares traueseres de olm groses per a les portes del castell*, doc. a. 1452 (Arx. Gral. R. Val.). *Una retxa de ferro de larch e dues travesseroes, Mostassaf 143. Al-tre càiser ab barras blanchas trauesseras*, doc. a. 1549 (BSAL, viii, 328). *Tenia travesser en la boca el ganivet*, Vict. Cat., Ombr. 79. **a)** *Dues hores travesseroes: dues hores llargues* (Gòsol, ap. Aguiló Dicc.). || 2. **m.** Objecte posat o destinat a posar-se de través. **a)** Peça que va d'un costat a l'altre d'una cosa (moble, màquina, aparell, eina, etc.) travant les peces que van posades en sentit vertical o longitudinal; cast. *traviesa, travesaño*. *Ab trauersers de fust metrem-lo sus al cap del castell de fust*, Jaume I, Cròn. 160. **Travesser** d'una porta: la peça de fusta posada horitzontalment a la part superior o inferior d'una porta i que amb els muntants o cuixeres forma el bastiment; cast. *cabio, peinazo*. **Travesser** del portal: la llinda o peça horitzontal superior d'un portal (Andorra); cast. *dintel*. **Travesser** d'una cadira, d'un banc, d'una taula, etc.: cadascuna de les barres posades horitzontalment que uneixen dos peïges. **Travessers** d'un llit: les barres que van d'una cuixera a l'altra del llit. **Travesser** del trull: la biga que serveix per a sostenir el brescat del trull (Alcarràs). **Travesser** de la sènia: barra situada de través, a flor d'aigua dins el pou de la sènia, i a la qual van amarrats els pastors per llurs caps inferiors (val.). **Travesser** del jou: peça de fusta que uneix els dos caps de jou part damunt el tascó on va penjada la traiga (mall.). **Travesser** de s'erera: cadascun dels dos bastons que, entravessats al sòl de l'erera, surten un poc per cada banda i descansen damunt les ereradores en haver d'erera (mall.). **Travesser** de carro: cadascuna de les barres que passen de través sota la caixa del carro per sostenir les posts (Empordà); també es diu **travesser** cadascun

|| 2. *Marge de paret seca destinat a impedir les esllavissades (Empordà).*

|| 3. *Peça posada o destinada a posar-se de través; cast. travesero, traviesa. Fer unes forques... ab sa travesera que sia de morer, doc. a. 1546 (Hist. Sóller, i,311). Especialment: a) Biga molt grossa damunt la qual descansen les altres (Gandesa, Tortosa).—b) Arquet travesser d'un carro (Barc.); pal que es posa de través damunt l'escala de la carreta per augmentar la capacitat d'aquesta quan es tracta de portar herba, palla o altra cosa de molt de volum i poc pes (Guilleries).—c) Cadascuna de les cordes que es posen de través per subjectar la càrrega que surt pels costats d'un carro (Mall.).—d) Cadascuna de les fustes horitzontals de l'andà (Vic).—e) Fusta que travessa el fons d'una bóta.*

Dos vares davanteres i vuit vares travesseroes de olm groses per a les portes del castell. Clar referent a "travesero, a" en llengua castellana

Dues hores travesseroes: dues hores llargues. Fa referència al temps i indirectament al mot castellà "travesía".

dels tres o quatre barrons de ferro que hi ha a cada banda del carro (Priorat).—**b**) Coixí llarg, que va de banda a banda del llit; cast. *cabezal, travesaño, travesero*. *Faem levar un almadrach e un traesser*, Jaume I, Cròn. 174. *Restituïts los matalassos, flasades e traesers*, doc. a. 1392 (BSAL, vii,394). *Un traesser listat de fluxel ab la sotana vella e squinsada*, doc. a. 1434 (BSAL, iii, 287). *Deposat l'arch e el carcaix, fiu-me'n traesser, posant lo cap sobre aquell*, Hist. Troy, 88. *Con s'era adormit, ella prenia de dejús lo traesser les claus de la porta*, Eximplis, ii, 91.—**c**) Peça de terra cuita en forma de teula allargada, però amb el fons pla i les vores verticals, que serveix per a fer plataformes damunt les columnes (BDC, xiii, 62).—**d**) Canal per a conduir tot al llarg d'un camp l'aigua a les embegues per a regar (Conflent).

La primera accepció (adjectiu femení) és similar a la castellana: “*posat de través*” (*Dicho de una cosa: Que se pone de través.*), tot i això, l'exemple a) “*dues hores travesseres*”, fa referència a temps i indirectament al mot castellà “*travesía*”.

La segona accepció (masculí), introdueix un matis important, un “*objecte que està de través o que està destinat a posar-se de través*”, el matis està, en afegir a la definició la funció/destí de l'objecte, aquest matis, al nostre entendre, reafirma la idea de la contracció/simplificació/substantivació dels objectes que tenen la qualitat de ser travessers, fins al punt que l'objecte en qüestió pot perdre el seu nom per adquirir el de l'adjectiu que el qualifica. Els exemples d'aquesta accepció reafirmen aquesta idea: *travesser de la porta*, del portal, del llit, del trull (Alcarràs), de la sènia, del jou, de *s'erer* (de l'era), del carro (Empordà).

Per les definicions i l'ús que hem vist de l'adjectiu “*travesser, a*”, sembla que a la llengua catalana, en tot l'àmbit territorial, hi ha la tendència a substantivar-lo substituint al nom que adjectiva. El cas de “*travessera*” (substantiu) és evident, perquè ja es defineix al diccionari com a substantiu, però també ho són els exemples d'ús de l'adjectiu “*travesser, a*”.

Pel que fa al mot “*travessia*” es plantegen certes contradiccions o divergències respecte a “*travessera*”, si més no, a partir del que hem comentat anteriorment en relació a l'equivalència del mot català “*travessera*” amb el mot castellà “*travesía*”, inicialment podríem entendre que “*travessia*” i “*travesía*” són equivalents. Com hem vist a l'inici dels comentaris sobre aquest diccionari, el mot “*travessera*” es defineix com un “*camí transversal o que uneix de través dos altres camins*”, la definició del mot “*travessia*” introdueix un matis interessant, que és el mateix que en castellà definia l'accepció de parentiu⁷ del mot “*transversal*”.

⁷ TRANSVERSAL. *Se llama también el pariente, que no descende por línea recta en el parentesco. Lat. Linea obliqua, vel transversa descendens.*

Travessia es defineix com la desviació del camí dret, un camí que fa marrada⁸, és a dir, un camí que es desvia de l'origen (de l'original), que cerca una altra via derivant-se, que no va recte, com "el pariente, que no descende por línea recta en el parentesco".

TRAVESSIA f.

| | 1. ant. Desviació del camí dret; camí que fa marrada. *Foren discrets | prhòmens e savis | los pares avis | qui desviaren | e apartaren | de clerecia | tal travessia | e gran destorp*, Spill 9960.

| | 2. Drecera, camí que travessa entre dos llocs i és més curt que el camí principal (Empordà); cast. atajo. *Seguiren conversant... fins que trobant la travessia de la seua vila, li digué: Bona nit*, Penya Mos. iii, 92.

| | 3. Carrer curt i estret que va d'un carrer principal a un altre; cast. travesía.

| | 4. Travessada, viatge per la mar o per un riu; cast. travesía. *El clavetayre, que havia estat a Mallorca, relatava sa travessia an en Lluís*, Pons Auca 190.

Travessia: llin . existent a Berga, Pobla de S., etc.

Es troba també una aparent contradicció entre l'accepció primera i la segona. Si la primera fa referència a "marrada" (desviar-se del camí més dret), la segona accepció, fa referència a "drecera" que té el significat contrari a "marrada", que cerca el camí més curt, que procura abreujar el camí, que vol ser més eficaç. I diem aparent contradicció, perquè tant "marrada" com "drecera" poden tenir la mateixa intenció, desviar-se d'un camí preestablert, definit, per aconseguir arribar a un lloc de manera més ràpida o eficaç, sempre que el camí "original" no ens adreci allà on es pretén anar.

La tercera accepció és pràcticament la traducció de la cinquena⁹ accepció del mot castellà "travesía", que defineix un carrer secundari entre altres dos. La quarta accepció és similar a la setena¹⁰ accepció del mot castellà, però, restringint la idea de distància o viatge a l'àmbit marí o fluvial.

Per la similitud de les definicions en els elements urbans, sembla evident que en llengua catalana, "travessia", està vinculat a una petita travessera, o més aviat a la idea de "passatge" que des del punt de vist d'estructura urbana, tot i ésser un element travesser, és un element secundari, d'una altra escala.

8 marrada

1 f. [LC] Volta que es fa desviant-se del camí que va més dretament d'un punt a un altre. Agafant aquest coriol, farem marrada.

2 f. [LC] Camí que fa volta, que no va dret d'un punt a un altre.

9 5. f. Callejuela que atraviesa entre calles principales.

10 7. f. Distancia entre dos puntos de tierra o de mar.

Per el que hem estat veient fins ara, probablement, no cal comparar o relacionar els significats dels mots en els dos idiomes, o en tot cas, la comparació ens està portant a identificar, en el mot "*travessera*", una peculiaritat de la llengua catalana, similar a la que es va produir en llengua castellana amb el mot "*carretera*". La contracció de "via carretera" a "carretera" (que s'ha produït en els dos idiomes), és similar a la contracció que s'ha produït en català amb "via travessera" que ha acabat denominant-se "*travessera*".

Arribats a aquest punt hem cregut oportú cercar textos literaris on s'ha fet servir el mot "*travessera*", per tal de veure si allò al que estem arribant té un nivell de certesa suficient en l'ús i el significat del mot.

EL CORPUS TEXTUAL INFORMATITZAT DE LA LLENGUA CATALANA DEL INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (CTILC-IEC)

Per la cerca de textos literaris hem fet servir el *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana del Institut d'Estudis Catalans* (CTILC-IEC) que té una extensió de més de 52 milions de mots. Inclou textos escrits en català (també alguns traduïts d'altres llengües) des del 1833 fins al 1988.

És un corpus lematitzat que permet accedir a la informació pels lemes o per les formes corresponents a cada lema. Aquí, hem analitzat les que hem trobat com a lema "travessera" i codi gramatical, "nom femení", l'anàlisi ha estat en els diversos contextos que la cerca ha remès.

S'han trobat 83 registres, dels quals 31 estan en el context de "*Publicacions periòdiques*" i la resta (52 registres) són d'autors en diferents tipus de textos literaris (narrativa, teatre, poesia, assaig) i textos no literaris, tractats i manuals, articles en publicacions especialitzades i de divulgació, textos legals, premsa diària i publicacions periòdiques diverses, fullets, prospectes, etc.

Dels textos literaris hem desestimat els que fan servir el mot com objecte. Dels que fan servir el mot referint-se a camí, carrer, via, carretera, etc., hem triat els que podien incorporar algun matis, ja sigui per com es fa servir, o per com es tracta en el text; aquests els hem classificat en cinc apartats:

- 1_POSSIBLE INTERPRETACIÓ TRAVESSERA ←→ TRAVESSIA
- 2_TRAVESSERA GENÈRIC (ADJECTIU)
- 3_TRAVESSERA COM A NOM
- 4_TRAVESSERA EN ELEMENTS D'ÀMBIT TERRITORIAL
- 5_TRAVESSERA, DEFINICIÓ EN L'ÀMBIT DE LA CIRCULACIÓ

Hem desestimat reproduir els textos que estan en el context "*Publicacions periòdiques*", que per referir-se a notícies o anuncis, no aportaven informació sobre el mot més enllà de la verificació de l'ús del mot com a nom i de la verificació (si més no estadística) de l'ús del mot, tot i que majoritàriament a Barcelona.

Les publicacions periòdiques que apareixen en la cerca mostren aquesta diversitat:

Arreu. Seminari d'informació general de Catalunya, Barcelona 1 registre, any 1976. "Travessera de les Corts".

Avui. Barcelona, 1976, 1979, 1988. 5 registres. 4 "Travessera de Gràcia", 1 "Travessera de Dalt".

Diari de Barcelona. Barcelona, 1987. 4 registres. "Travessera de Gràcia"

El 9 nou. Periòdic independent de les comarques d'Osona i del Ripollès. 1988. 1 registre. "Travessera de Gràcia"

El Badall. Revista d'informació general de la vila de Gràcia 1980. 4 registres. 3 "Travessera de Gràcia". 1 "la travessera".

La Publicitat. Barcelona, 1923, 1925, 1929, 1935. 4 registres. 2 "Travessera de Sans", 2 "Travessera".

La Veu de Catalunya, Barcelona, 1924, 1931. 4 registres. 3 "Travessera vella de les Corts", 1 "Travessera"

Nostra Acció. Revista-portaveu del "Casal dels Lluïsos" de Gràcia, Barcelona. 3 registres. "Travessera".

S'Arenal de Mallorca. S'arenal, 1982. 1 registre. "el baló pegava a la travessera".

Serra d'Or. Circular del "Cor Montserratí", Monestir de Motserat, 1958, 1969. 3 registres. "Travessera de Gràcia"

En els texts literaris hem trobat diverses interpretacions o usos del mot travessera:

Com objecte

Capellà Fornés, Llorenç. 1983. Bolles de colors. 1 registre, travessera com objecte, "... vindria a reposar sobre la travessera de la forca...".

Casas i Hierro, Marià, 1983. "Esgrafiats". 1 registre, travessera com objecte, "Bastida és un entramat o conjunt de peus drets i travesseres horitzontals..."

Llor, Miquel. 1952. "Tots el contes (1925-1950)". 2 registres, travessera com objecte. "... només pel tros de barana travessera i per la reixa de dalt," ; "...enfilant-se a la barana travessera i amb una bona camada per no esgarrinxar-se amb les punxes del vano,"

Com a carrer/camí

Seguí, Josep Lluís. 1984. Comèdia. 1 registre, travessera com a carrer, "...enfilà el cotxe per l'avinguda en una travessera..."

Senet Anaya, Joan j. 1971. "Els xiquets i la circulació". 5 registres, travessera com a carrer.

Lladonosa, Josep. 1955. "La ciutat de Lleida I". 12 registres, 10 com a carrer.

Oller, Narcís. 1882. "La papallona". 2 registres. 1 com a carrer "...semblant l' esglay en cada travessera, trencant la torrentada de la gent de peu."

Vayreda, Marià. 1904 "La punyalada", 1 registre, travessera com a travessia amb la connotació de temps, "Pera mi la travessera resultava més llarga y representava anar dues hores de nit,"

Vayreda, Marià. 1898 "Recorts de la darrera carlinada", 1 registre, travessera com a camí o com a travessia, "No se m' ocultava lo perillós d' aquella travessera, de tres bonas jornadas ab precissió d' atravesar tres rius que,"

Curet i Payrot, Francesc. 1956. "Visions barcelonines: 1760-1860.VIII, Murallles enllà". 16 registres, 1 travessera com a camí, "El servei de camins i carreteres que partien des dels portals als llocs indicats i s'estenien cap a València, Madrid i França, per la part de la Marina, i en direcció envers les poblacions catalanes, era complet, si bé primari i deficient, i s'ampliava amb les travesseres i senders que s'encreuaven, a manera de xarxa, amb els camins principals. Molts dels camins secundaris eren torrents la formació i el curs dels quals eren aprofitats per a la circulació i el trànsit, i alguns, amb el temps, esdevingueren carrers, com succeí en la mateixa ciutat."

Com a nom propi

Pasqual Tirado, Josep. 1935. "La meua Garbera". 1 registre, nom propi sèquia, "...l'acompanyament de la Molinera, la Travessera i lo Bovar! Pareix esta buscadissa que les pobres necessiten..."

Vallverdú, Josep. 1960. "El venedor de peixos". 1 registre, nom propi carrer, "...solia estar-se a prop de la baixada de Moret, vora la Travessera de Dalt."

Lladonosa, Josep. 1955. "La ciutat de Lleida I". 12 registres, 2 com a nom propi de carrer. "...un carrer que es dirigia a l'Aluderia (actual Travessera del Carme) i que el 1429 era el carrer de la Creu Coberta de Magdalena."

Vidal Alcover, Jaume. 1969. "Les quatre llunes". 1 registre, nom propi carrer. "Vaig davallar lentament, pel carrer de Muntaner, per la Travessera de Gràcia."

Garrut i Romà, Josep Maria. 1976. "L'Exposició Universal de Barcelona de 1888". 1 registre, nom propi carrer. "...que venia de la part alta de la Travessera, l'antiga via romana, i que com fins avui, anava a morir davant mateix de l'Arc aixecat..."

Passarell, Jaume. 1949. "Llibre de llibreters de vell i de bibliòfils barcelonins d'abans i d'ara" 1 registre, nom propi carrer. "...que arplegà els que hi havia en una altra casa de la Travessera de Dalt, amb la quantitat enorme de llibres..."

Rodoreda, Mercè. 1958. "Vint-i-dos contes". 2 registres, travessera com a nom propi. "Les havia seguides des de la Travessera, on treballava feia onze anys, fins al carrer de Pàdua."; "...veuria la plaça de les palmeres i aquells jardins de la Travessera de Dalt amb parterres de tulipes grogues i rosa..."

Curet i Payrot, Francesc. 1953. "Visions barcelonines: 1760-1860. III, La vida humanitària". 1 registre, nom propi carrer. "...la Junta d'autoritats va resoldre instal·lar el nou cementiri entre Jesús i Gràcia, al cantó de la Travessera i prop de la torre d'en Laforja."

Curet i Payrot, Francesc. 1956. "Visions barcelonines: 1760-1860. VIII, Murallles enllà". 16 registres, 15 nom propi carrer.

Com a metàfora

Caseponce, Esteve. 1907. Contes vallespirenchs. 1 registre, ús metafòric, "Passeu hi si voleu; jo no me fiqi en travesseres."

Oller, Narcís, 1882. "La papallona". 2 registres. 1 com a metàfora de moviment " 's trobá en Lluís detingut sobtadament á la travessera dels carruatges davant de la Porta-ferrissa."

Foix, Josep Vicenç. 1949. "Les irrealis omegues". 1 registre, com a metàfora, "Dalejàvem la mort per fosques travesseres Amb els braços alçats. I dèiem: Tu, qui ets? I aquell?"

1_POSSIBLE INTERPRETACIÓ TRAVESSERA←→TRAVESSIA

Autor : Vayreda, Marià. 1898
Títol : Recorts de la darrera carlinada. P 175

"No se m' ocultava lo perillós d' aquella **travessera**, de tres bonas jornadas ab precisió d'atravessar tres rius que, vorejats per altrs tantas carreteras molt afressadas per las columnas y 'ls destacaments, constituían tres verdaders entrebanchs. Eran aquéstos lo Cardoner, vorejat per la carretera de Manresa á Súria, 'l Llobregat, per la carretera de Berga, y 'l Ter, per la de Vich á Ripoll, però l' afany d' arribar á país pera mí més familiar y la esperansa de trobarhi l' esperit menos decaygut, me sostinguéren en mon propósit."

Autor : Vayreda, Marià. 1904
Títol : La punyalada. P. 89

"Fins allí, lo nombrós de la comitiva allunyava tot perill: més enllà, el terreno era descobert y conegut, y ab quatre gambades serían a casa. Pera mí la **travessera** resultava més llarga y representava anar dues hores de nit, mes axò no'm preocupava gayre, majorment no portant entrebanchs que'm fessin anar reparat. Vaig reunirhi, donchs, sens dubtar, seguit d'en Pep del Serrat."

En el text de Marià Vayreda de 1898, no queda massa clar si el mot travessera es fa servir com travessia en relació a la durada del trajecte, "d'aquella travessera, de tres bonas jornadas" o travessera com a camí amb un traçat concret i definit, "ab precisió d'atravessar tres rius", sigui una cosa o l'altra, o totes dues, és evident que aquesta travessera (o travessia) té una intenció molt concreta, la de travessar, "tres rius que [...] constituían tres verdaders entrebanchs", és a dir, entès com a travessia o travessera, és evident que està descrivint un camí, més o menys definit, però amb una clara i precisa intenció de travessar diferents "entrebanchs" amb "l'afany d'arribar á país pera mí més familiar".

En aquest text, passa quelcom semblant a l'anterior, el fet que en el text, relacioni directament "travessera" amb el temps "dues hores de nit" i no amb la qualitat de l'espai, no facilita la interpretació de "travessera" com una via o camí concret, tot i que evidentment, aquesta "travessia/travessera" s'ha de realitzar per un recorregut més o menys definit.

2_TRAVESSERA GENÈRIC

En aquest paràgraf, es fa servir el mot "traveceres" (travesseres) per descriure l'entramat, la xarxa de camins (veure il·lustració **01.18** de la pàgina següent) que les hortes defineixen, o d'altra manera, els camins que fan possible transitar per les hortes. No queda clar si es refereix genèricament a tota la xarxa de camins, o als camins amb una direcció determinada, tot i que, si fos aquest el cas, hauríem d'entendre que són els paral·lels a la mínima pendent, per la situació de les hortes de Sant Bertran, els que tenen la direcció de llevant a ponent, o sigui de la ciutat cap a Montjuïc.

Aquest paràgraf, és dels més clars en la utilització del mot "travesseres", al parlar de l'estructura viària del pla de Barcelona (veure il·lustració **01.19** de la pàgina següent), Curet¹¹, empra el mot per indicar els camins (travesseres i senders) que entrecreuant-se "a manera de xarxa" amb els principals que "s'estenien cap a València, Madrid i França" definien l'estructura viària del pla. Tot i que no és evident (en la redacció del text) s'hauria d'entendre que aquesta xarxa secundària, estava formada per "torrents la formació i el curs dels quals eren aprofitats per la circulació i el trànsit", o sigui, camins en direcció muntanya-mar (vies descendents) i els altres "les travesseres", camins en direcció llevant-ponent, (transversa descendents) que junt amb els altres "a manera de xarxa" defineixen (l'entremaliat de camins) el sistema de comunicacions. És a dir, que a més de les "travesseres" principals (els camins que comuniquen el pla de Barcelona amb València, Madrid, França i la resta de poblacions catalanes), la xarxa "secundària" està definida per les vies descendents (camins de formació d'origen natural) i les transversa descendents, vies i/o camins d'origen artificial, fets amb intenció, de comunicació i relació entre vies naturals.

¹¹ Francesc Curet, havia col·laborat amb el canonge Antoni Maria Alcover i Sureda en la confecció del diccionari filològic (Diccionari català-valencià-balear). Als anys cinquanta, publica Visions barcelonines, il·lustrat per Lola Anglada.

Crític i historiador del teatre català. Barcelona, 1886 — Tiana, Maresme, 1972

Fundador i director d'"El Teatre Català" (1912-17), publicà estudis de divulgació sobre temes barcelonins, com Visions barcelonines, en 10 volums, il·lustrats per Lola Anglada (1925-58).

https://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0021085.xml?s_q=Francesc%20Curet (en línia 4 desembre 2017)

Autor : Publicacions Periòdiques. 1919

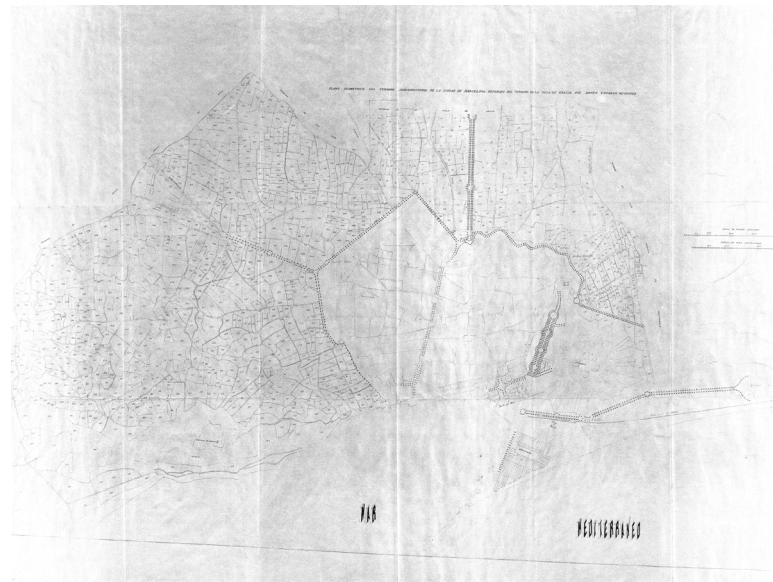
Títol : Festa Nacional Catalana, Buenos Aires, 1919.

"El cos d'un Comte de Santa Coloma rodolà per les **traveceres** de les hortes de Sant Bertran, pero no era la seva vida ço que es pretenia ofegar sinó la malastruga obra d'extermi de l'esperit nacional català, per ell representada i propulsa-da."

Autor : Curet i Payrot, Francesc. 1956

Títol : Visions barcelonines: 1760-1860. VIII, Murallles enllà. P. 19

"El servei de camins i carreteres que partien des dels portals als llocs indicats i s'estenien cap a València, Madrid i França, per la part de la Marina, i en direcció envers les poblacions catalanes, era complet, si bé primari i deficient, i s'ampliava amb les **travesseres** i senders que s'encreuaven, a manera de xarxa, amb els camins principals. Molts dels camins secundaris eren torrents la formació i el curs dels quals eren aprofitats per a la circulació i el trànsit, i alguns, amb el temps, esdevingueren carrers, com succeí en la mateixa ciutat."

01.18. Plano Geométrico del Término Jurisdiccional de la Ciudad de Barcelona Separado del Término de la Villa de Gracia Que Antes Estaban Unidos. 1851. AHCB 2943. Autor: Berro, Enrique Antonio Soler Mestres, Joan

Fragment del plànol on es pot observar l'entramat de travesseres de les hortes de Sant Bertran.

"El cos d'un Comte de Santa Coloma rodolà per les **traveceres** de les hortes de Sant Bertran...". Curet i Payrot, Francesc. 1956. Visions barcelonines: 1760-1860. VIII, Muralles enllà. P. 19

01.19. Configuración del Llano de Barcelona comprendido entre la Sierra de Tibidabo y el mar, y desde el río Besós al Oeste de la montaña de Monjuí. Biblioteca Digital Hispánica. (467.11 Barcelona).

"El servei de camins i carreteres que partien des dels portals als llocs indicats i s'estenien cap a València, Madrid i França, per la part de la Marina, i en direcció enyers les poblacions catalanes, era complet, si bé primari i deficient, i s'ampliava amb les **travesseres** i senders que s'encreuaven, a manera de xarxa, amb els camins principals." Curet i Payrot, Francesc. 1956. Visions barcelonines: 1760-1860. VIII, Muralles enllà. P. 19

És un dels paràgrafs on l'ús del mot "travessera" és més clar, descriu el paisatge barceloní (veure il·lustració **01.20** de la pàgina següent) més enllà de les muralles entre finals del segle XVIII i mitjans del segle XIX.

El "camí de Gràcia", el "kardus" romà, que connecta la ciutat de Barcelona amb Sant Cugat (Octavo miliar), fent referència a l'existència d'un "[...] rudimentari i deficient (sistema vial) que anava més enllà de l'incipient poble de Gràcia.", i tota una sèrie de camins, que anomena, en funció del seu origen o ús, "[...] torrents, aprofitats com a camins naturals, ni de les senderes practicades en tots els sentits per salvar els desnivells i els accidents del terreny, i facilitar la comunicació amb els conreus, cases de camp, borges, cortiols i obradors escampats arreu." D'aquest fragment, ens interessa especialment, la idea que expressa al definir els camins generats per l'ús dels torrents com a via de comunicació, "camins naturals", vies descendens, diríem, pel que hem estat veient en els apartats anteriors, i la resta de camins, transversa descendens, camins fets amb la determinació i intenció de comunicar i salvar entrebancs, "[...] senderes practicades en tots els sentits per salvar els desnivells i els accidents del terreny, i facilitar la comunicació [...]"; és a dir, el territori que envolta la ciutat i els nuclis del pla de Barcelona, està "estructurat" per un sistema de vies ("sistema vial", diu Francesc Curet), unes naturals (descendens) i altres artificials (transversa descendens); unes vies d'origen o generació natural i altres d'origen o generació artificial, les primeres conseqüència de la morfologia (geologia, topografia, clima,) del territori i les segones, conseqüència de l'acció humana, per l'ús del territori, entre les dues, defineixen un sistema de connexió i estructuració del territori.

La Travessera, mot en majúscules (nom propi), que designa l'antiga via romana, via travessera del territori, ha pres el nom de la seva qualitat transversal. El text de Francesc Curet, planteja una interpretació clara i concisa del que és una "travessera", en aquest cas la Travessera de Gràcia, que ens serveix d'exemple per entendre, el procés de simplificació/contracció/substantivació i el significat del mot; "Resta encara la Travessera, antiga via romana intacta en el seu curs, que havia d'encreuar amb l'altra via primitiva que, partint del cor de la ciutat, sortia per l'indret on es bastí el Portal de l'Àngel i seguia dreturer, o amb alguna sinuositat, per aquella gran extensió de terra [...]"

Autor : Curet i Payrot, Francesc. 1956
Títol : Visions barcelonines: 1760-1860. VIII, Muralles enllà. 23

"La denominació de "camí de Gràcia" a la via de comunicació més directa de la ciutat amb el nucli central de Collcerola, té un caràcter concret que deriva de la formació embriònica, a mitjan segle XVII, de la barriada gracienc a redós del santuari dels Carmelites descalços sota l'advocació de la Mare de Déu de Gràcia, que li donà el nom. És evident, però, que des de temps immemorial existia un sistema vial, rudimentari i deficient, que anava més enllà de l'incipient poble de Gràcia. No parlem ja dels **torrents, aprofitats com a camins naturals**, ni de **les senderes practicades en tots sentits per salvar els desnivells i els accidents del terreny**, i facilitar la comunicació amb els conreus, cases de camp, borges, cortiols i obradors escampats arreu. Resta encara la **Travessera**, antiga via romana intacta en el seu curs, que havia d'encreuar amb l'altra via primitiva que, partint del cor de la ciutat, sortia per l'indret on es bastí el Portal de l'Àngel i seguia dreturer, o amb alguna sinuositat, per aquella gran extensió de terra, i el que foren després carrer Gran de Gràcia, Avinguda de la República Argentina i Avinguda del Tibidabo, pujava a Collcerola i anava a trobar l'Octavo miliar, de la carretera romana, o sigui el lloc on es formà la població de Sant Cugat del Vallès. Les petjades d'aquest camí restaren esborrades en traçar-se el Passeig de Gràcia i les altres vies esmentades, però si donem una ullada als vells plànols dels afores de Barcelona, podrem distingir amb facilitat la seva trajectòria."

01.20. Le Plan de Barcelonne et de ses environs, tres exactement levés sur les lieux en 1706. Mis au jour par N. de Fer, geographe de sa Majesté catolique. A Paris dans l'isle du Palais a la Sphere Royale avec Priv. du Roy. AHCB 2657.

Fragment del plànol i dibuix de l'autor sobre fragment del plànol **01.20** remarcant els efectes estructuradors de les vies descendens i transversa descendens.

"Resta encara la **Travessera**, antiga via romana intacta en el seu curs, que havia d'encreuar amb l'altra via primitiva que, partint del cor de la ciutat, sortia per l'indret on es bastí el Portal de l'Àngel i seguia dreturer, o amb alguna sinuositat, per aquella gran extensió de terra, i el que foren després carrer Gran de Gràcia, Avinguda de la República Argentina i Avinguda del Tibidabo, pujava a Collcerola i anava a trobar l'Octavo miliari\ de la carretera romana, o sigui el lloc on es formà la població de Sant Cugat del Vallès. Les petjades d'aquest camí restaren esborrades en traçar-se el Passeig de Gràcia i les altres vies esmentades, però si donem una ullada als vells plànols dels afores de Barcelona, podem distingir amb facilitat la seva trajectòria." Curet i Payrot, Francesc. 1956. *Visions barcelonines: 1760-1860*. VIII, Muralles enllà. P. 23

Aquest text descriu la decisió, l'any 1781, de la construcció d'una carretera, "[...] *la nova carretera de la Marina fins a França*" i, una altra per pujar a Montjuïc, ens sembla interessant el fet que tot i anomenar carretera, de fet està descrivint una travessera, que des dels límits de la ciutat enllaçarà amb altres indrets cap a llevant i cap a ponent (en aquest cas una travessera al litoral barceloní). Per la descripció, és evident la intenció de connexió cap a llevant, "[...] *la carretera nova de la Marina fins a França [...] en direcció a Badalona*", així com la intenció, estratègica, d'utilitat i de comoditat dels usuaris, cap a ponent, "[...] *una altra per a muntar a dalt de Montjuïc i, encara que tenia més aviat un caràcter estratègic i d'utilitat per a les forces de guarnició del castell, oferia també moltes comoditats als concurrents a la muntanya*". És a dir, dues travesseres, una amb la intenció de comunicar diferents llocs (el pont dels Àngels, Badalona) travessant riu/s i població/ns i, l'altra per arribar, "[...] *per muntar a dalt*", d'un lloc (Montjuïc) amb intencions concretes, no fortuïtes, intencions estratègiques, d'utilitat i de comoditat, en funció de qui fa servir la carretera, la travessera.

Al mateix paràgraf, Curet, descriu altres dues carreteres/travesseres. Inicia la descripció amb clara referència a la intenció, "[...] *per la preocupació oficial [...] d'adobar les vies de comunicació des de Barcelona als pobles veïns [...]*". Totes dues travesseres definides o descrites per els llocs que travessa i comunica, "*de fora del Portal de l'Àngel a la del Portal de Sant Antoni en conjunció cap a Sarrià*" i, l'altra "*el camí directe en direcció a Horta, des de la primera creu del terme de Sant Martí dels Provençals, passada la Travessera*".

En aquest paràgraf, Francesc Curet, descriu una travessera a banda de mar, cap a França per la costa i una altra (carretera/travessera) cap a Montjuïc. Dues carreteres/travesseres, una cap a França (llevant) i una altra cap a Montjuïc (ponent) i, una altra travessera (a mitja distància entre el litoral i la Travessera de Gràcia, tangent al nord de Ciutat Vella), la que va des del Portal de l'Àngel fins al Portal de Sant Antoni, que seguirà cap a Sarrià. I, finalment una *descendens*, entre Horta i Sant Martí de provençals.

Autor : Curet i Payrot, Francesc. 1956
Títol : Visions barcelonines: 1760-1860. VIII, Murallles enllà. P 15

"L'any 1781 es fa la carretera nova de la Marina fins a França, amb començ al Pont dels Àngels i en direcció a Badalona, segons projecte de l'enginyer de camins Francesc Canals i se n'obre una altra per a muntar a dalt de Montjuïc i, encara que tenia més aviat un caràcter estratègic i d'utilitat per a les forces de guarnició del castell, oferia també moltes comoditats als concurrents a la muntanya. El 1798 es distingeix per la preocupació oficial, ajudada per la iniciativa particular, d'adobar les vies de comunicació des de Barcelona als pobles veïns, entre elles la carretera de fora el Portal de l'Àngel a la del Portal de Sant Antoni en conjunció cap a Sarrià i el camí directe en direcció a Horta, des de la primera creu del terme de Sant Martí dels Provençals, passada la **Travessera**. Varen contribuir en aquestes obres, els propietaris de les torres i les vil·les que hi havia a les esmentades poblacions i a les del pas, per l'avantatge que treien d'una bona conservació dels camins que hi conduïen."

Autor : Lladonosa, Josep. 1955
Títol : La ciutat de Lleida, l. p. 90

"D'aquesta manera, el Bonaire devia passar sota la volta del viaducte, i, costa avall, devia arribar fins al carrer del Col·legi, **travessera** que es dirigia a les "graes majors de la Seu". Allí existiren alguns notables edificis: el Col·legi de l'Assumpció, casal sumptuós, de quatre façanes, tot bastit de pedra i amb un claustre de dos pisos; l'Hospital de Clergues, la casa de la Confraria de Sant Salvador, la Cabiscolia de la Seu i la llar de l'ardiaca de Ribagorça. Les cases veïnes del Bonaire, l'any 1456, eren albergs dels canonges Miquel Peris, Joan Rabins, Vicenç Sopièra, Ramon Giner i alguns beneficiats. Pel que llegim de la mateixa data, aquestes cases totes tenien horts o patis amb arbres, els quals muntaven la costa; per darrera passava el camí del Castell del Rei, on la "canal d'En Jaca" recollia l'aigua dels torrents i els recs, i dels sobreiximents dels dipòsits dels dits horts."

Autor : Lladonosa, Josep. 1955
Títol : La ciutat de Lleida, l. p. 116

"El barri o parròquia del Mercadal de Sant Pau, segons els censos de 1429, era, en primer lloc, una plaça emporxada que rebia alguns carrers: el carreró de la Figuera, que anava a la Font del Rei; el carrer dels Frares del Carme, al cap del qual els carmelitans tenien llur convent, i un altre carreró que es dirigia als "molins de la casa Antiga" (Hospitalers) i al portal Pintat. La Pobla de Cap-pont, en el segle XV, estava poblada principalment per pagesos de l'horta de Fontanet i per alguns moros. Hi havia, també, molins serradors, obradors de fusters, ferrers, cistellers, filadors de cànem i tres hostals públics. S'hi arribava després d'haver travessat el pont Major i un portal davant una plaça que tenia a un costat la Casa de la Cadena i a l'altre la casa del ponter o arrendador del pontatge. A la plaça de Cap-pont hi havia, a l'ensem, l'Hospital de pelegrins de Sant Marçal, els obradors de Pere de Cubells i els hostals de la Nau i d'En Rata. Hi afrontaven els carrers: de Sant Agustí, que feia cap al portal veí al monestir dels frares agustinians, dit, per altre nom, Santa Maria de Gràcia, vora el camí que anava a Vilanova de l'Horta (la Bordeta), via devers Barcelona; el carrer de la Santíssima Trinitat, que acabava davant l'església de la Mare de Déu del Remei, dels trinitaris, i el carrer d'Agramunt, nom que li vingué del llinatge de Jaume d'Agramunt, famós físic i mestre de l'Estudi de Lleida a mitjans del segle XIV i al qual ens haurem de referir més d'un cop. El carrer de les Cabanes era una **travessera** que es dirigia als Erals del Cap-pont. També cal citar els carrerons que menaven a les serradores de Llorenç de Segre i Joan Tapióles."

De Josep Lladonosa¹² hem trobat varies referències al mot travessera en seva obra "La ciutat de Lleida" (1955), veiem que en diferents llocs del territori s'ha fet servir el mot amb les mateixes característiques.

El carrer del Col·legi, una travessera que es dirigeix, que comunica, amb un altre lloc, un camí o carretera, que al estar en la ciutat i per la seva relació amb un altre (el carrer Bonaire), rep el nom de travessera.

El Bonaire, per la descripció, "devia passar sota la volta del viaducte, i, costa avall, devia arribar fins al carrer del Col·legi", diríem que és un/a descendens, que es creua amb la transversa descendens del Col·legi.

El carrer de les Cabanes, travessera que connecta la ciutat amb els Erals del Cap-pont, en aquest cas no dona nom al carrer, no l'anomena "Travessera de les Cabanes", però en la descripció queda molt clar que és una travessera perquè es fa servir o té la funció d'enllaçar la ciutat amb un altre lloc del territori.

12 Lladonosa i Pujol, Josep. (Alguaire, 1907 - Lleida, 1990) historiador que dedicà gran part de la seva investigació a estudiar la història de les comarques de Lleida.

Josep Lladonosa va escriure "La Ciutat de Lleida" en tres volums, un dels treballs de major maduresa de l'autor, "Història de la Diputació de Lleida", "Història de Lleida" (en dos volums), així com estudis d'història local com "La Fuliola", "Nou segles d'història (1080-1980)", "Història d'Alguaire i el seu monestir Santjoanista", i de nombroses localitats lleidatanes.

3_TRAVESSERA COM A NOM

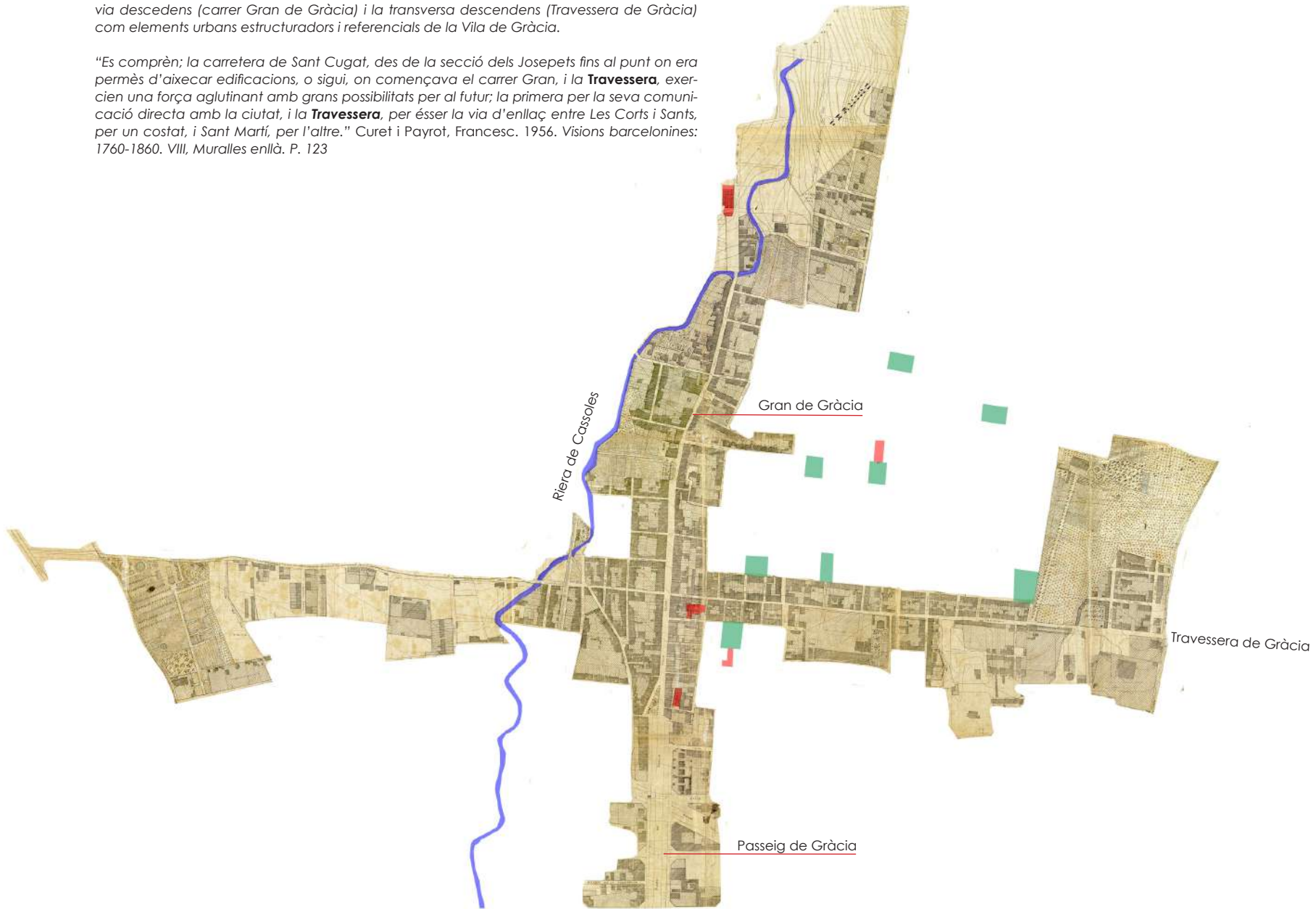
Aquest paràgraf és molt clar respecte a la idea que les vies *descendens* i les *transversa descendens*, defineixen un sistema reticular que orienta i estimula la ocupació del lloc, ocupació, en aquest cas, proto-urbana. El final del paràgraf és extremadament clar de l'efecte "ordenador" o referencial de les vies com elements d'urbanització i, alhora, justifica aquest paper referencial per la funció de les vies, que són travesseres entre elles i amb capacitat de comunicació entre diversos llocs del territori, "Es compren; la carretera de Sant Cugat, [...] i la Travessera, exercien una força aglutinant amb grans possibilitats per al futur; la primera per la seva comunicació directa amb la ciutat, i la Travessera, per ésser la via d'enllaç entre Les Corts i Sants, per un costat, i Sant Martí, per l'altre". Es compren, no hi ha dubte, és evident, que la qualitat de comunicació d'una via (sigui *descendens* o *transversa descendens*) a més de definir un sistema de relació entre les vies i el territori, la seva qualitat de travessar i comunicar les "impregna d'una força aglutinant" que altres vies no comparteixen

Autor : Curet i Payrot, Francesc. 1956
Títol : *Visions barcelonines: 1760-1860*. VIII, Muralles enllà. P. 122-123

"Si ens atenem a la situació topogràfica de les cases esmentades, veurem que algunes s'aixequen a la vora dels Josepets, però la majoria estan disseminades al terreny que limiten les Rieres de Sant Miquel i d'En Malla, el Torrent de l'Olla i la **Travessera**, especialment des de la Creu trencada fins al camí de Sant Martí de Provençals. Els Caputxins vells i els Josepets foren dos importants centres d'atracció urbana, i és de remarcar que les construccions a prop del convent dels Carmelites descalços anaven creixent cap avall mentre les de la part alta eren en nombre menor i es reduïen quasi a torres i cases d'estiueig o d'esbargiment dominical. Es comprèn; la carretera de Sant Cugat, des de la secció dels Josepets fins al punt on era permès d'aixecar edificacions, o sigui, on començava el carrer Gran, i la **Travessera**, exercien una força aglutinant amb grans possibilitats per al futur; la primera per la seva comunicació directa amb la ciutat, i la **Travessera**, per ésser la via d'enllaç entre Les Corts i Sants, per un costat, i Sant Martí, per l'altre."

01.21. Dibuix de l'autor sobre detall del Plànol de la vila de Gràcia 1889 (AHCB 25093) on es remarquen els elements significatius del tex d'en Francesc Curet, en que es pot observar la via descendent (carrer Gran de Gràcia) i la transversa descendens (Travessera de Gràcia) com elements urbans estructuradors i referencials de la Vila de Gràcia.

"Es comprèn; la carretera de Sant Cugat, des de la secció dels Josepets fins al punt on era permès d'aixecar edificacions, o sigui, on començava el carrer Gran, i la **Travessera**, exercien una força aglutinant amb grans possibilitats per al futur; la primera per la seva comunicació directa amb la ciutat, i la **Travessera**, per ésser la via d'enllaç entre Les Corts i Sants, per un costat, i Sant Martí, per l'altre." Curet i Payrot, Francesc. 1956. Visions barcelonines: 1760-1860. VIII, Muralles enllà. P. 123

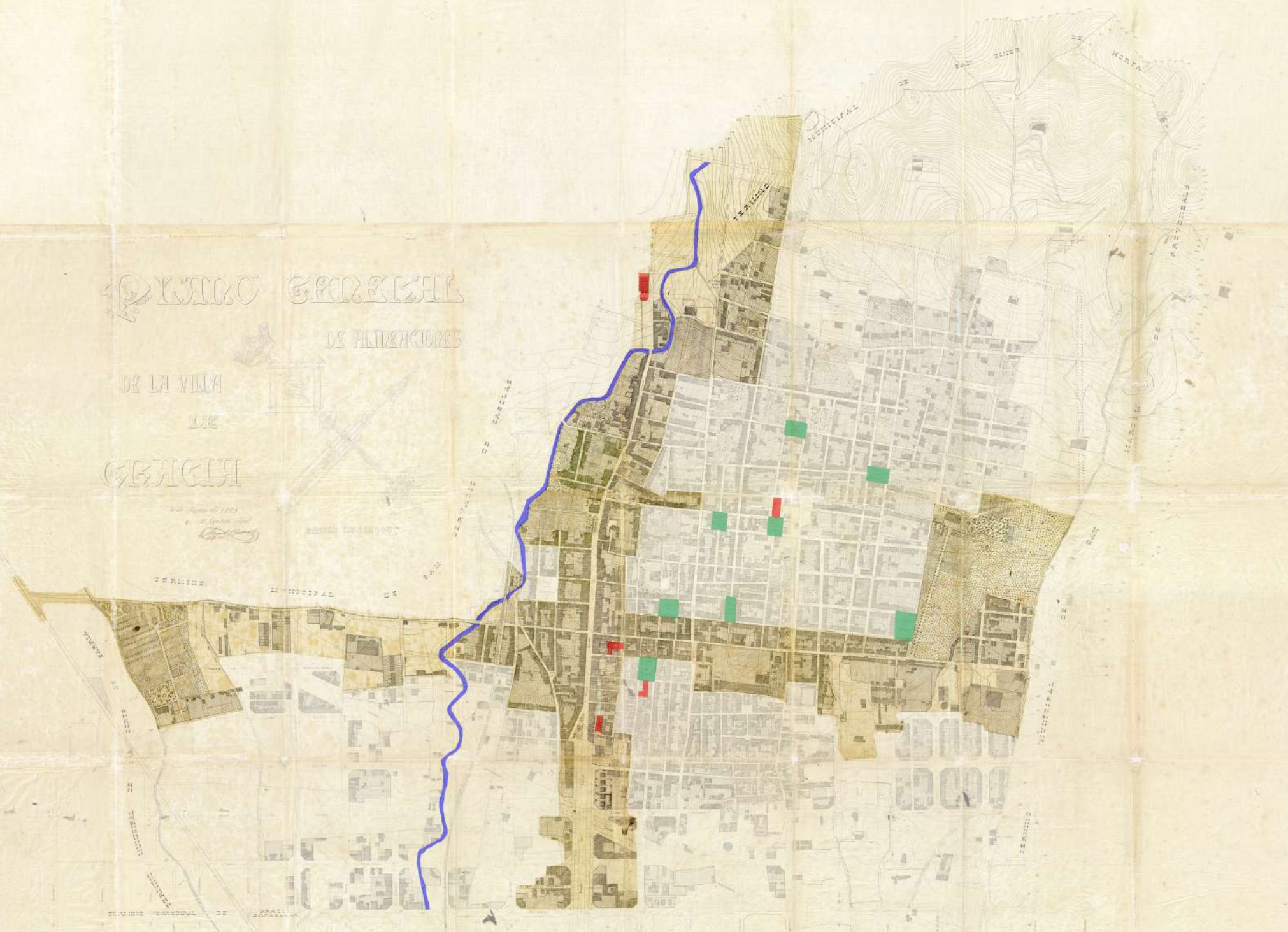
PLANO GENERAL

DE ALDEAS

DE LA VILLA

DE

GRACIA

Autor : Curet i Payrot, Francesc. 1956

Títol : Visions barcelonines: 1760-1860. VIII, Muralles enllà. P. 152

"La seva situació topogràfica, ara com adés, és singularment privilegiada. Divideix Gràcia en dues partions, les quals es van estenent i engrandint, a dreta i esquerra, i es confonen amb els barris limítrofs que abans eren pobles veïns. Cap amunt s'adreça a la muntanya i, per avall, segueix essent el camí deturer que emmena a la capital, creuat, abans d'arribar al Passeig de Gràcia, per la mil·lenària Travessera com dos braços que s'allarguen vers llevant i ponent. La proximitat de la Gran Via Diagonal no li ha restat vida ni animació, com tampoc el Passeig de Gràcia, ans bé s'ha beneficiat del veïnatge d'ambdues magnífiques avingudes mentre aquestes absorbeixen, especialment la Diagonal, el luxe i la fastuositat dels carrers pròcers de la ciutat vella."

Autor : Curet i Payrot, Francesc. 1956

Títol : Visions barcelonines: 1760-1860. VIII, Muralles enllà. P. 153

Per les dades que havem recollit podem formar una relació bastant completa dels establiments de tota mena que existien al carrer Gran poc abans de la segregació de Gràcia del terme municipal de Barcelona, i excloure, per abreujar, els noms dels propietaris corresponents. Els anotem sense ordre, talment com els hem anat agrupant: Cafès, 3; apotecaris, 6; semolers, 2; confiters, 3; sastres, 6; fleques, 13; tavernes, en moltes de les quals hom servia també menjar, 17; cansaladers, 4; tendes d'adroguer i queviures, 22; anís, xarops i aigua fresca, 3; plats-i-olles, 3; carboneries, 6; carnisseries, 3; fusters, 6; constructors de carros, 2; cirurgians romancistes, 2; ferrers, 4; llauners, 2; botigues de robes, 5; sabaters, 5; espardenyers, 3; esparters, 2; barbers, 8; robavellers, 2; merceries, 2; fruiteries, 2; xocolateries i lleteries, 2; cotxeries, 5, i a més, les tendes, una en cada especialitat, de manyà, matalasser, tintorer, calcinaire, baster, menescal, cadiraire, joguines, mistaire i capser. Total, 152 establiments que no deixaven cap espai buit i eren un exponent de la vitalitat del carrer Gran, animat sempre, però, especialment els dies de festa, pel moviment d'anants i vinents i el trànsit de carruatges de totes les categories, com birlotxos, sibines, carabàs, fortunes, tartanes i, més cap ençà, les típiques jardineres de les torres dels senyors. Arribaven fins a la Travessera, des del 1860 i, després, més amunt, els omnibus de la "Central Barcelonesa", la "Catalana Graciensa" i els cotxes que duïen noms que ens recorden els d'alguns vaixells de vela, com "La Lligera Catalana", la "Airosa Central" i "La moderna graciense", substituïts i arreconats més tard per la "tram-via", servei que hom considerà en el seu temps com el summum de la perfecció perquè els cotxes lliscaven suaus sobre els rails sense el sotrac dels omnibus i altres vehicles.

Especialment interessant, aquest paràgraf que reforça la idea expressada en el que hem comentat anteriorment, ara (il·lustració **01.21**), centrant-se en les dues vies (descendens i transversa descendens) com elements d'ordenació de la vila de Gràcia que "la seva situació topogràfica, [...] singularment privilegiada" és "acompanyada" per la disposició de les dues vies, que essent territorials, estructuren la vila i el seu territori proper, el camí de Barcelona a Sant Cugat (descendens), "divideix Gràcia en dues parts, [...] Cap amunt s'adreça a la muntanya i, per avall, segueix sent el camí deturer que emmena a la capital...", (dos espais de referència, la muntanya i la ciutat, que donen sentit a la via) i la Travessera (transversa descendens) que creua al camí de Sant Cugat, "abans d'arribar al Passeig de Gràcia [...] com dos braços que s'allarguen vers a llevant i ponent". Un kardus i un decumanus territorials, transformats en kardus i decumanus urbans, o també, com la transversalitat (la intersecció) de dues vies travesseres, en el sentit que travessen el territori, han donat la possibilitat d'estructurar una agrupació, una aglutinació urbana.

Aquest text que descriu els llocs més "animats" a la vila de Gràcia a mitjans del segle XIX, "pel moviment d'anants i vinents i el trànsit de carruatges de totes les categories", les dues vies travesseres tornen o segueixen essent els referents, "...152 establiments que no deixaven cap espai buit i eren exponent de la vitalitat del carrer Gran [carrer Gran de Gràcia, nom que pren el camí de Barcelona a Sant Cugat (via descendens) al travessar el nucli de Gràcia], animat sempre, però especialment els dies de festa" i, la Travessera de Gràcia (transversa descendens), lloc de referència de l'incipient transport públic i del carrer Gran de Gràcia on "...arribaven [...] des del 1860, [...] els omnibus de la 'Central Barcelonesa', la 'Catalana Graciensa' [...] substituïts i araconats més tard per la 'tram-via' que hom considerà en el seu temps com el summum...", la intersecció de les dues vies com a lloc de referència urbana i territorial i la permanència dels elements estructurant el nucli urbà i el territori.

En aquest paràgraf de "*L'Exposició Universal de Barcelona*", editat a 1976, Josep Maria Garrut¹³, al descriure la entrada a l'Exposició, que "es feia per el passeig de Sant Joan o l'anomenat Saló de Sant Joan", introdueix la Travessera de Gràcia com element referencial del passeig de Sant Joan, "L'entrada pròpia era l'Arc de Triomf, final de l'esmentat passeig.[...]que venia de la part alta de la Travessera, l'antiga via romana,". Reafirma la idea de la relació entre descendens i transverses descendens, tot i ser, en aquest cas, un exemple contradictori, o no tant clar com la relació entre la Travessera de Gràcia (*transversa descendens*) i el Passeig de Gràcia (*descendens*), atès que el Passeig de Sant Joan no resulta de la reconversió d'una antiga riera o torrent, sinó de la urbanització de l'Eixample projectat per Cerdà i de modificacions posteriors. Tot i això, resulta interessant, veure que el Passeig de Sant Joan (des de l'Arc de Triomf fins la Travessera) està entre dues travesseres, la Travessera de Gràcia i la carretera de Ribes (que es pot considerar una altra travessera), on es situa l'Arc de Triomf, tot just a la intersecció, al creuament entre el passeig de Sant Joan i la carretera de Ribes, on a més, la secció del passeig canvia de tipologia. És a dir, el creuament de les dues travesseres al passeig de Sant Joan, son elements referencials de la via *descendens*.

A Lleida, *l'Aluderia (actual Travessera del Carme)* antic carrer de la Creu Coberta de Magdalena, la descripció de la Travessera del Carme, com a nou carrer de l'antic de la Creu Coberta, al nostre entendre i pel que hem estat veient fins ara, confirma la idea que les travesseres han estat vies de comunicació territorial (interurbana), el fet que l'antic carrer fos de la Creu Coberta indica que era un carrer d'entrada i sortida de la ciutat, que formava part d'una carretera o camí de comunicació de la ciutat amb altres llocs i/o ciutats del territori.

Autor : Garrut i Romà, Josep Maria. 1976
Títol : L'Exposició Universal de Barcelona de 1888. P. 27

"Heus aquí les característiques principals d'alguns edificis i monuments destacats. L'entrada a l'Exposició es feia del passeig de Sant Joan o l'anomenat Saló de Sant Joan que ja estava integrat en el recinte. L'entrada pròpia era l'Arc de Triomf, final de l'esmentat passeig, un passeig de 50 m. d'amplària que venia de la part alta de la **Travessera**, l'antiga via romana, i que com fins avui, anava a morir davant mateix de l'Arc aixecat, obra de l'arquitecte Josep Vilaseca (1848_1910) i a càrrec del constructor Juli Marial Vilaseca; aquell s'inspirà en les formes mudèjars, de maó vist, una arcada formada per escuts de les províncies espanyoles i en la clau de l'arc, el de Barcelona. Els dos relleus superiors en forma de fris representen l'adhesió d'Espanya a l'Exposició, i Barcelona agraït a les nacions la seva assistència."

Autor : Lladonosa, Josep. 1955
Títol : La ciutat de Lleida, l. p. 113

"L'església de Magdalena tenia la seva façana en una plaça, al costat de la Rectoria i de la Casa dels Beneficiats. La torre afrontava amb el carrer d'En Suera, perllongació del de Mossèn Amiguet, i la façana lateral, amb un carrer que es dirigia a l'Aluderia (actual **Travessera** del Carme) i que el 1429 era el carrer de la Creu Coberta de Magdalena. L'abadia afrontava amb el carrer del Forn de Bafart, el qual aflueïa davant la Botera o Claveguera, baixant per la Costa (carrer d'Arnau Ponç, avui de la Parra), i veï del carrer de Calataiud i de Mossèn Salvador, ja vora el camí de ronda que seguia la muralla fins a la "torre rodona" de Magdalena, sota el portal de Predicadors i el castell del Rei. En aquesta banda, el 1456 hi hagué els obradors de Jaume Mas, ballester i fabricant de moneda."

¹³ **Garrut** i Romà, Josep Maria. Barcelona., 12 de desembre de 1915 - Barcelona., 10 de desembre de 2008. Historiador de l'art i escriptor. Inicia els estudis de dret (1942-1943) però canvia pels estudis de filosofia i lletres (1959-1963). Posteriorment es forma a l'Escola Superior de Belles Arts de Sant Jordi de Barcelona, on esdevinguda Facultat de Belles Arts, es doctora el 2006, ja nonagenari, amb una tesi sobre Antoni Gaudí (Univers intemporal de Gaudí). Lligat a les seves activitats a les diferents institucions en què treballà, publicà diverses monografies breus divulgatives com ara L'exposició Universal de Barcelona de 1888 (Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1976).
Extret del DHAC (diccionari d'historiadors d'art català, valencià, balear), article de Francesc Fontbona. https://dhac.iec.cat/dhac_mp.asp?id_personal=218 (actualitzat el 06/06/2016)

Autor : Passarell, Jaume. 1949
Títol : Llibre de llibreters de vell i de bibliòfils barcelonins d'abans i d'ara. P. 15

"Segons en Joan Baptista Batlle, que arplegà els que hi havia en una altra casa de la **Travessera** de Dalt, amb la quantitat enorme de llibres que van sortir de la casa Piferer hi havia per a alimentar el mercat barceloní de llibres vells una pila d'anys. I en Gual, si no hagués tingut la dèria de girar de pressa, s'hi hauria fet molt ric."

Autor : Vallverdú, Josep. 1960
Títol : El venedor de peixos. P. 84

"El vigilant, li van dir, solia estar-se a prop de la baixada de Moret, vora la **Travessera** de Dalt."

Autor : Vidal Alcover, Jaume. 1969
Títol : Les quatre llunes. P. 37

"Aventura i punt final. Devien tenir-la segrestada. O gelosa, si tant no. Què es podia fer? Què calia fer? Eren les cinc, les cinc i deu. Vaig sortir al carrer. L'havia trobada devers les sis, el dia abans. Vaig davallar lentament, pel carrer de Muntaner, per la **Travessera** de Gràcia. A tres quarts era davant el bar de la peixera. Era desert, com el dia abans. No sé de què devia viure, el bar aquell. Vaig entrar. Vaig demanar un picon. També havíem pres picon, l'altra vegada. Al cap de deu minuts estava cansat d'esperar. D'esperar què? Em feia retrets: "Això és una mica imperdonable". Imperdonable i tot, vaig estar prop de mitja hora més. Però ella vengué. No passà; vengué directament al bar, com a una cita convençuda."

Autor : Curet i Payrot, Francesc. 1953.
Títol : Visions barcelonines: 1760-1860. III, La vida humanitària. P. 245

"Sense obrir prèviament una consulta pública ni escoltar el parer dels interessos afectats, ja que llavors era també costum de prescindir de l'opinió en els afers més transcendents, la Junta d'autoritats va resoldre instal·lar el nou cementiri entre Jesús i Gràcia, al cantó de la **Travessera** i prop de la torre d'en Laforja."

A les cites reproduïdes al marge, es troba el mot travesser, com a les anteriors, com a nom propi, no farem cap comentari, només les recollim per indicar o evidenciar aquest fet, entenent que els comentaris a les anteriors cites són suficient i, aquí, no farem més que repetir-nos en els comentaris.

4_TRAVESSERA EN ALTRES ELEMENTS D'ÀMBIT TERRITORIAL

De l'escriptor castellanenc, "De la meua garbera"¹⁴ és, com el seu nom indica (garba¹⁵-garbera) un recull de contalles de Josep Pascual Tirado, publicades per la Societat Castellonenca de Cultura (SCC) durant la dècada dels anys 1920-1930. En aquest paràgraf de "La Font de la Reina amb granotes i ranas i una sinyoreta dels cordons", una de les contalles del recull, es troba el mot "Travessera", nom d'una sèquia, que amb "la Molinera" i "lo Bovar", s'ajunten com afluents a la sèquia de "l'Obra", "la sèquia major de l'horta". "Travessera" és el nom d'una de les sèquies de "tota l'engraellada de sèquies amples" (xarxa de rec primària, teixit de sèquies) que reguen l'horta castellanenca. En aquest cas, "Travessera", no és un camí de connexió o via urbana o interurbana, és un "camí d'aigua" que forma part d'un sistema que per la seva disposició i situació dins l'engraellat, ha rebut el nom de "Travessera".

La sèquia "Travessera", té les qualitats del mot travessera. Travessa o s'uneix o deriva d'una direcció principal (la sèquia de l'Obra), pertany o forma part d'un sistema (l'engraellada de sèquies), que segons l'exemple –d) de la segona accepció de travessera¹⁶ del DCVB de l'IEC, és una construcció artificial, amb intenció, i per aquests motius, aquesta sèquia (aquesta via d'aigua), ha rebut com a nom propi el mot que li dona la qualitat de posició i relació envers el sistema al que pertany. També, en aquest cas, perquè segueix o acompanya un camí que ja tenia aquest nom i que és travesser a dos camins del sistema de camins i sèquies.

Autor : Pascual Tirado, Josep. 1935.
Títol : De la meua garbera. P. 47

"¡La sèquia de l'Obra! Com artèria naixent del depòsit de la vida conduïx el líquid mantenint lo nivell per tota l'engraellada de sèquies amples, verdoses, de superfície florida i margens festonejats. Ella, esplèndida i fanfarrona sosté contínuament la saó d'aquelles terres molsoques, riques de vegetació, ansioses de suor i agraïdes sense fi... ¡Bé podem dir-te, artèria de marjal! ¡I quan amorosa rep allà al cap de la seva carrera l'acompanyament de la Molinera, la **Travessera** i lo Bovar! Pareix esta buscadissa que les pobres necessiten de qui ab més poder i valiment les puga presentar a la mar ensoberbida!"

01.22. Imatge foto Google Earth redibuixada per l'autor i dues vistes de la sèquia Travessera de les marjals de Castelló.

14 Obra, publicada el 1935 per la Societat Castellonenca de Cultura, és un recull de contalles que s'havien estat publicant als butlletins de la Societat des de l'any 1920 fins al 1930.

15 Garba. Feix de coses de qualsevol mena reunides i lligades a manera de garba d'espigues; cast. manajo, haz.

16 d) Canal per a conduir tot al llarg d'un camp l'aigua a les embegues per a regar (Conflent). Com indica aquesta accepció de "travesser –era" del diccionari (DCVB IEC), un canal que com descriuen les tres primeres accepcions en el lèxic comú del mot es refereixen a vies construïdes artificialment per organitzar el rec del terreny.

01.23. Imatge foto Google Earth redibuixada per l'autor de la sèquia Traversera de les marjals de Xeraco.

Hem trobat en un altre indret del País Valencià, Xeraco, una població al sud de la província de València, situat a la comarca de la Conca de la Safor, en les marjals entre la serra de la costa i el mar, com en el cas de Castelló, una sèquia que també rep el nom de Traversera que té unes condicions (territorials i/o paisatgístiques) similars. És travessera al camí (*Caminàs*) que comunica el nucli amb les marjals i com en el cas anterior, estructura el sistema de rec secundari, tanmateix, acaba el seu recorregut, junt al riu Vaca tot just a la seva desembocadura al mar.

En aquest cas, la sèquia travessera, possiblement és més clar que el anterior, en el sentit que a més d'estructurar el sistema de rec, de ser travessera al camí que comunica el nucli amb les marjals, el seu recorregut queda definit per dos llocs (elements del paisatge), l'ullal on neix i el riu on mor, és a dir, queda definit per dos elements que en el paisatge tenen una importància cabdal en la configuració i les característiques del mateix. En relació a la idea que les travesseres tenen un component artificial, aquests dos elements (l'ullal i el riu) ho evidencien, la sèquia es "construeix" entre els dos elements naturals, per "aprofitar" i "organitzar" el cabal de l'ullal, des d'aquest fins a l'altre element "natural" de recollida de les aigües.

No és estrany que aquests exemples apareguin en aquest àmbit territorial i, en aquest paisatge, és un àmbit territorial mol influït o condicionat per la cultura àrab del regadiu, de fet el mot "sèquia"¹⁷ deriva de l'àrab i la major part del sistema de rec o, si més no, les "bases" del mateix, és va produir quan aquesta cultura va "ordenar el territori" en aquestes zones del País Valencià

17 Etimologia del mot sèquia.: de l'àrab sāqiya, mat. sign. | | 1. (diccionari català-valencià-balear.)

5_TRAVESSERA, DEFINICIÓ EN L'ÀMBIT DE LA CIRCULACIÓ

Un llibre il·lustrat divulgatiu adreçat als infants, publicat per Joan Senent a València, en primera edició l'any 1949 i en segona edició l'any 1971. Fa una descripció del mot que no deixa dubte del significat de "travessera" que es relaciona amb la definició de via urbana i interurbana, indicant clarament, l'origen del mot, que essent una via interurbana, en el seu tram urbà rep o pot rebre el nom de travessera.

Autor : Senent Anaya, Joan J. 1971.
Títol : Els xiquets i la circulació. P. 10

*"Via urbana, interurbana i **travessera**. Via urbana és la que hi ha dins una població (carrers, places, avingudes, etc.). Si la via pública és situada fora de la població (camins, carreteres, etc.), se'n diu Via interurbana.*

Travessera és el tros de carretera que passa per dins una població."

Definicions provisionals

De l'anàlisi del Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana (CTILC) podem extreure unes primeres conclusions/definicions del significat del mot "travessera", per l'ús literari del mateix en llengua catalana. Aquestes definicions provisionals del mot com a nom o adjectiu, fan referència a camí, via, etc., per tal de centrar la discussió, no considerem, en aquestes definicions provisionals, el significat com a objecte o com a metàfora.

Travessera és un mot que designa una via (camí, carretera, senda, carrer, sèquia, etc.), un espai longitudinal de diversa dimensió, que té una direcció determinada en relació a altra o altres direccions, amb la/les qual/s forma un sistema reticular d'una certa complexitat.

Una via (en el sentit ampli del terme) amb més o menys complexitat formal, a petita o gran escala, que es genera o es defineix per una voluntat, per una intenció concreta, mai fortuïta o aleatòria.

La designació d'un element, com a travessera, pot ser per "fragments" de la mateixa i/o per l'element que compren els diferents "fragments". Una travessera es pot entendre com un fragment d'un element travesser, o inversament, una travessera es pot entendre com la consecució de diferents travesseres.

Una travessera, en el temps, si més no, en l'àmbit territorial de llengua catalana, esdevé, en alguns casos, nom propi dels elements d'aquestes característiques.

Una vegada centrats en el significat/s del mot “travessera”, creiem interessant veure els sinònims del mot, per seguir amb la idea de donar una definició el més ampla possible del mot.

Hem fet servir el diccionari de sinònims “oficial” de la llengua catalana (DSIN) del Institut d'Estudis Catalans (IEC). El diccionari de sinònims d'Albert Jané publicat al 1972 i reeditat al 1995, és el diccionari de sinònims de referència de l'IEC; en aquest apartat del treball hem consultat la tercera edició¹⁸, que està en format digitalitzat i informatitzat, en línia des de 2015, actualitzat a la nova normativa ortogràfica de l'Institut d'Estudis Catalans des del 30 d'agost de 2017.

Com diu el seu autor al pròleg de la primera edició, aquest diccionari és “*un instrument de consulta lingüística que constitueix un complement indispensable del Diccionari general*”. L'autor entén que aquesta és la seva funció, “*un diccionari de sinònims s'hauria d'entendre sempre que inclou el concepte, molt més ampli, d'expressions equivalents i de mots afins*”, així mateix, com s'adverteix, al pròleg, no tots els sinònims tenen la condició de sinònim absolut o perfecte, no són intercanviables en totes les ocasions. El nostre interès està, precisament, en aquesta condició, atès que no es tracta de cercar el sinònim “*perfectament intercanviable*”, sinó de cercar matisos i amplitud de significat.

¹⁸ <https://sinonims.iec.cat/presentacio.asp>

Atenent a les consideracions de l'autor del diccionari, hem cercat els sinònims per la seva funció per separat (*nominal* i *adjectiva*). En cada grup de la cerca, hem fet un esquema amb les possibles relacions/coincidències, per ajustar, en la diversitat de sinònims, aquells que tenen significat proper. D'aquests, hem cercat el seu significat al diccionari general (DIEC2) per assegurar que la tria resultant de les relacions no aporta distorsió, sinó, matis i amplitud de significat. Amb les definicions del diccionari general (DIEC2) hem "assajat" una definició comprensiva del terme amb la intervenció dels significats dels diferents sinònims.

Tot i que, hem cercat els sinònims per les dues funcions del mot (*adjectiva* i *nominal*) hem d'advertir que per el nostre treball, ens interessa la funció nominal, però hem cregut, també, que per la definició comprensiva de molt, la seva funció adjectiva ens podia donar, si més no, en aquest estadi d'anàlisi, alguns matisos que podríem incorporar al significat del mot.

Al diccionari de sinònims de l'IEC es troben els següents sinònims del mot travessera:

Amb funció adjectiva:

transvers | **transversa** adj.
oblic, travesser, transversal.
obliqua, travessera, transversal.

transversal adj.
travesser, transvers, perpendicular.
travessera, transversa, perpendicular.

travesser ¹ | **travessera** adj.
transvers, transversal, perpendicular.
transversa, transversal, perpendicular.

Amb funció nominal:

carrer m.
via, carreró, carretera, passeig, avinguda, rambla, ronda, passatge, travessia, travessera, boulevard, baixada, pujada, pas.

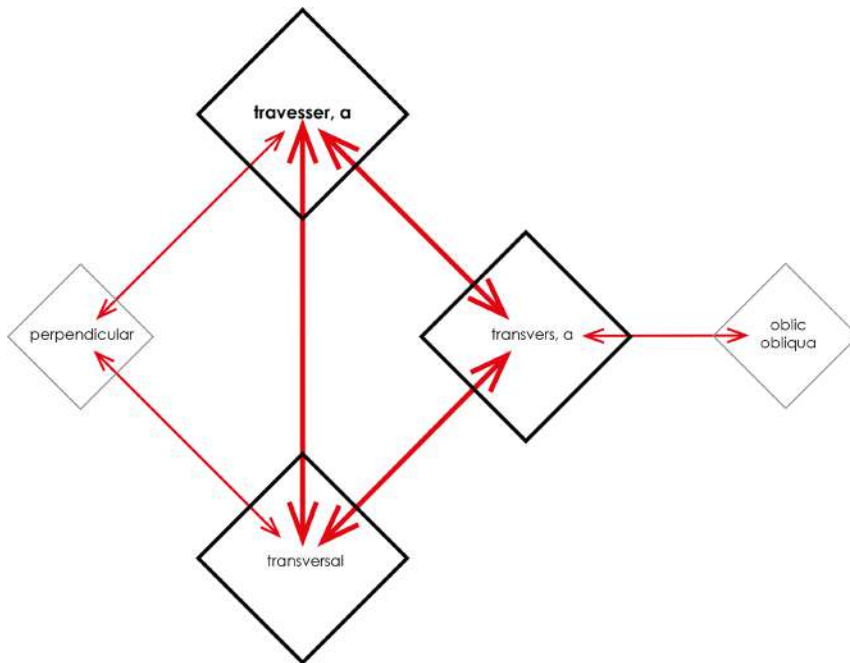
travessera f.
travessia, carrer, carretera, trencall.

travessia f.
 1. *travessera, carrer, carretera, camí.*
 2. *travessada, travessa.*

A la taula següent hem esbossat una primera relació entre els diferents sinònims.

tranvers, a (adj)	transversal (adj)	traveser, a (adj)	carrer (m)	travessera (f)	travessia (f)
travesser, a	travesser, a	transvers, a	travessera	trencall	travessera
transversal	transvers, a	transversal	travessia	travessia	carrer
oblic, qua	perpendicular	perpendicular	carretera	carretera	carretera
			via	carrer	camí
			carreró		
			passeig		
			avinguda		
			rambla		
			ronda		
			passatge		
			bulevard		
			baixada		
			pujada		
			pas		

Les definicions dels sinònims de "traversera" del DIEC2 amb funció adjectiva:

transvers -a

adj. [LC] Col·locat de través.

transversal

1 adj. [LC] [MT] Que va en una direcció que travessa una direcció donada. Dues posts paral·leles unides per llistons transversals. Secció transversal.

2 f. [MT] [LC] Recta que travessa o talla un sistema de rectes.

perpendicular

adj. [LC] [MT] Que forma amb una altra recta o amb un altre pla angles rectes. Una recta perpendicular a una altra. Una recta perpendicular a un pla. Dos plans perpendiculars entre ells.

oblic -iqua

1 adj. [LC] [MT] Que no és perpendicular ni paral·lel a un pla, a una recta, a una direcció, determinats. Dos eixos oblics entre ells.

2 adj. [LC] Que obra, que s'executa, indirectament, per vies indirectes.

Deduem que *traversera*, com adjectiu, identifica o defineix la qualitat de qualsevol cosa d'estar en una posició o direcció de través (*transvers -a*), que travessa en una direcció diferent d'una altra existent o donada, que pot formar, amb la direcció donada, angles rectes (*perpendicular*) o que no és perpendicular ni paral·lel a una direcció existent o donada (*oblic -iqua*).

Com a nom, "travessera" és sinònim de *travessia*, *carretera*, *carrer* i *trencall*, si considerem, com en el cas dels adjectius, el "segon nivell", també "camí", es pot considerar sinònim de travessera. La quantitat de sinònims augmenta considerablement, si incorporem els sinònims de "carrer", ja que aquest mot, té com a sinònims; *via*, *carreró*, *passeig*, *avinguda*, *rambla*, *ronda*, *passatge*, *bulevard*, *baixada*, *pujada*, *pas*; és a dir, gairebé totes les "formes" de carrer serien sinònim de travessera al ser sinònim de carrer. En aquest cas, al ser "carrer" sinònim directe de "travessera" ens centrem només en els sinònims de "primer nivell" i en tot cas, entendrem, que qualsevol "forma" de carrer pot ésser considerat, també, travessera.

Les definicions del DIEC2 dels sinònims de travessera amb funció nominal:

travessia

1 f. [LC] Carrer travesser, especialment entre dos carrers més importants.

carrer

1 1 m. [LC] [OP] Espai públic no edificat, lineal, vorejat de cases o de parets, que fa de camí per a anar d'un lloc a l'altre en una ciutat, una vila, un poble. *Un carrer ample, estret, llarg, curt, dret. Carrer empedrat, asfaltat. Un carrer que fa pujada. El carrer gran o el carrer major d'una vila. Sortir al carrer.*

trencall

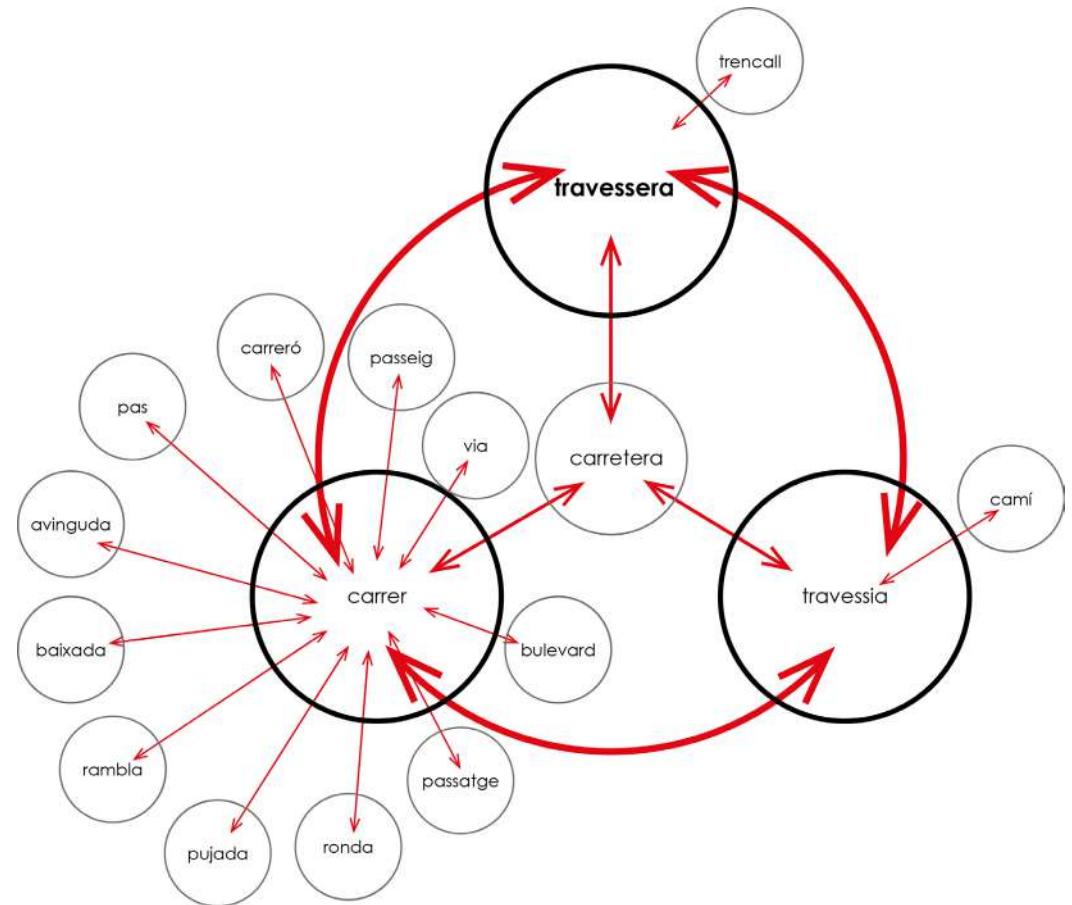
m. [LC] Punt d'un camí, d'un corrent, etc., d'on n'arrenca un altre. *Seguiu per aquest camí i agafeu el primer trencall que trobareu a la dreta.*

carreter -a

1 adj. [LC] [TRG] Relatiu o pertanyent a carretes o carros.

camí

1 1 m. [LC] Espai a recórrer per a anar d'un indret a un altre.
1 2 m. [LC] [AGF] Tira de terreny més o menys ampla que va d'un indret a un altre disposada expressament per a transitar-hi.

Segons els sinònims, "travessera", es pot definir com un espai de terreny més o menys ample que va d'un indret a un altre disposat expressament per a transitar (*camí*) que és públic, no edificat, lineal, vorejat de cases o de parets, que fa de camí per anar de un lloc a un altre en una ciutat, una vila, un poble (*carrer*) en el que poden circular carretes o carros i per extensió qualsevol tipus de vehicle (*carretera*) que travessa, especialment entre carrers més importants (*travessia*), definint punts de referència amb i en aquests (*trencall*).

És a dir, un espai lineal públic, sense amplada definida (secció variable), més o menys edificat en les seves vores, que es fa servir expressament per transitar d'un lloc a un altre, en una ciutat, vila o poble, per on poden circular vianants i qualsevol tipus de vehicle, que travessa, entre carrers més importants, definint, en els punts on travessa, llocs/espais de referència.

En aquest cas del mot amb funció nominal, en cap dels sinònims, apareix en la seva descripció/definició la qualitat de perpendicularitat. És evident la idea de travessar i per tant de no coincidència ni paral·lelisme i, alhora estableix o genera llocs de referència per on travessa, així mateix, és un espai públic d'una amplada no determinada, no necessàriament vorejat o perfilat amb edificacions, tanmateix, l'espai de la travessera es situa en llocs urbanitzats en major o menor intensitat, en major o menor grandària, ciutats, viles o pobles.

Una síntesi de la definició de "travessera" en la que incorporéssim els matisos dels diferents sinònims pot ser:

Un espai longitudinal de secció variable, essencialment urbà i públic, però també territorial i paisatgístic, pensat per transitar d'un lloc a un altre, que formant part d'un sistema, és referent o defineix, amb altres elements, llocs de referència, urbans, territorials o paisatgístics.

En les diferents cerques sobre el mot "*travesero, a*", en castellà, hem trobat un mot que tot i no derivar, actualment, de "*través*", ens ha semblat oportú introduir-lo en l'anàlisi, atès que té la particularitat de descriure una acció, una manera de moure's, de transitar. Creiem que al incorporar-lo en l'anàlisi, pot introduir, altres matisos al significat del mot "*travessera*".

El verb "*travesear*", tot i que com veurem més endavant, s'ha relacionat o se li ha assignat com origen el mot "*travieso*", en les primeres descripcions, té a veure o té l'origen en "*transversal*" o amb una manera de ser transversal o de travessar. En l'origen del mot no s'explicita la seva derivació de "*travieso*".

El text que segueix en el següent apartat, és el resultat de l'anàlisi del significat del mot "*travesear*" en els diccionaris de llengua castellana, atès que aquest mot, no existeix actualment en llengua catalana i per tant, no apareix en els diccionaris d'aquesta llengua, tot i que com veurem té el seu mot homòleg en català.

MINSHEU, JOHN. (1617)

En aquest vocabulari¹⁹ del principis del segle XVII, “travesseár” està relacionat amb una manera de ser o fer el camí o via transversal o de moure’s de manera transversal, no es fa cap referència al mot “travieso”, del que actualment en deriva.

Travesseár. L. Transversum dare, ludos facere. A. to crosse way, to play the wagge.

En llatí; “transversum dare, ludos facere”, una possible traducció pot ser; “travessar el camí, de manera lúdica”, està fent referència a “travessar” com un divertiment. També podria ser, “donar un través”, que desestimem per entendre que és una acció sense intenció o fortuïta i, entenem que la segona part de la frase està indicant voluntat de fer el través o de travessar.

En anglès; “to crosse way, to play the wagge”, una possible traducció pot ser; “per creuar el camí, per jugar fent broma,” el mot “wag”, es fa servir, habitualment, per indicar moviment, per exemple, de la cua d’un gos quan mostra alegria; en castellà es pot traduir com; menear, mover, és a dir, moure/moure’s. El Collins Spanish Dictionary tradueix el mot com “sacudida”, “meneo”, “movimiento”, posa com exemple; “the dog gave a wag of its tail”; “el perro sacudió o meneó la cola”.

TRAVERSEAR. v. n. Andar inquieto, ó revoltoso de una parte á otra. Dicese frecientemente de los muchachos y gente moza, y por extension se dice de las cosas inanimadas. *Irrequiete agere, ludificari, inquietare.*
TRAVERSEAR. met. Discurrir con variedad, ingenio y viveza. *Mente, vel verbis ludere.*
TRAVERSEAR. met. Vivir desenvueltamente y con deshonestidad, ó viciosas costumbres. *Solutis moribus vivere, improbè inbonestègue versari.*

Imatge, descripció del mot “traversear” al diccionari usual de la RAE 1780

El mateix diccionari, indica com sinònims de “wag”; “wit” (enginy), “joker” (bromista), “comedian” (comediant), “buffon” (bufó), “funnyman” (home divertit); és a dir, “travesseár”, és un moviment que té a veure amb un cert divertiment, amb una intenció juganera o enginyosa; un moviment travesser/transversal amb intenció d’entreteniment, de joc, de divertiment, una intenció determinada, concreta, no de comunicació, ni d’estructurar el “viatge” o el recorregut, ni d’aconseguir cap fita concreta, més enllà del joc o el divertiment.

¹⁹ MINSHEU, JOHN. (1716) *Vocabularium Hispanicum Latinum et Anglicum copiosissimum, cum nonnullis vocum millibus locupletatum, ac cum Linguae Hispanica Etymologijs [...]*. Londres, Joanum Browne, 1617, Reproducido a partir del ejemplar de la British Library, 826.I.23.

STEVENS, JOHN. 1706 (STE B 1706)

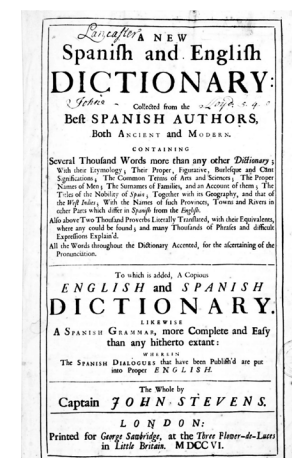
El diccionari²⁰ John Stevens, no aporta cap novetat al que estem tractant, planteja la següent definició/traducció:

Travessear, to play the wag, to be un lucky, or Arch.

Pot ser traduït com; “fer ziga-zagues, tenir mala sort.” Hem traduït “wag” com a ziga-zaga, per la definició de “wag” com a substantiu (*a single rapid movement from side to side*) un ràpid moviment d'un costat a l'altre. En qualsevol cas, la traducció de “wag” és moure's (*meneo*), que en alguns casos té connotacions de canvis bruscos i continus de direcció i fins i tot de mostra d'alegria, com quan s'aplica al moviment de la cua d'un gos per mostrar alegria o inquietud. Ens ha semblat per el context en el que estem treballant, associar “wag” a “ziga-zaga”, és a dir, a canvis voluntaris i amb intenció de divertiment, més o menys ràpids de direcció respecte una direcció donada; definició/descripció que està en la mateixa o similar significació del que hem vist en el diccionari de 1617.

Hem començat per aquests diccionaris perquè són anteriors al *Diccionario de Autoridades* de la RAE A de 1739, també i com a dada “curiosa” (ja que no sabem el motiu i no és l'interès d'aquesta tesi esbrinar-ho) en els dos diccionaris anteriors al de la RAE, el mot “travessear” està escrit amb dues “s”, com ho podria haver estat escrit en llengua catalana. A partir del diccionari de 1739, la grafia del mot apareix escrit amb una sola “s”, forma gràfica que es manté fins l'actualitat.

Travessear, to play the Wag, to be un lucky, or Arch.

01.24. Imatge de la portada del STEVENS, JOHN. 1706. A new Spanish and English Dictionary. Collected from the Best Spanish Authors Both Ancient and Modern [...]. To which is added a Copious English and Spanish Dictionary [...]. Londres, George Sawbridge, 1706.

20 STEVENS, JOHN. 1706. A new Spanish and English Dictionary. Collected from the Best Spanish Authors Both Ancient and Modern [...]. To which is added a Copious English and Spanish Dictionary [...]. Londres, George Sawbridge, 1706. Reproducido a partir de los ejemplares de la Biblioteca de la Real Academia Española, 13-A-46, y de la British Library, 624.1.2.

Aquest diccionari²¹, com ja hem comentat anteriorment, és l'inici de sistematització de la llengua castellana, és el que posa les bases que al llarg del temps s'aniran ampliant, modificant i incorporant en els diferents mots.

Resulta especialment interessant, aquest primer diccionari i aquesta primera edició, perquè confirma el que estàvem intuïnt al consultar els diccionaris anteriors. És a dir, que explícitament afirma i confirma que el mot "travesear" deriva o té el seu origen en el mot "través", tot i que en un sentit metafòric i, recollint els significats que hem vist en els diccionaris anteriors, presenta tres accepcions:

TRAVESEAR. v.n. Andar inquieto, ú revoltoso de una parte à otra. Dicese freqüentemente de los muchachos, y gente moza: y por extension se dice de las cosas inanimadas. Formóse de la palabra Través, porque el que enreda, anda de una parte à otra sin orden. Lat. *Irrequietè agere. Ludificari. Inquietare.* CORN. Chron. tom. 2. lib. 2. cap. 40. Sucedió la fatalidad, de que un hijo fuyo de edad de nueve años, *travefeando*, cayesse de una ventana, y muriesse de el golpe. ALCAZ. Chron. Decad. 2. Año 5. cap. 3. §. 1. Estando un niño de diez años, llamado Alonso Dávila, *travefeando* en un corredor mal seguro, se cayó con el corredor mismo.

TRAVESEAR. Metaphoricamente vale discurrir con variedad, ingenio, y viveza. Lat. *Mente, vel verbis ludere.*

TRAVESEAR. Se usa tambien por vivir defenvueltamente, y con deshonestidad, ó viciosas costumbres. Lat. *Solutis moribus vivere. Improbè inbonefèque verfare.*

TRAVESEAR, v. N. Andar inquieto, ú revoltoso de una parte à otra. Dicese freqüentemente de los muchachos, y gente moza; y por extension de las cosas inanimadas. Formóse de la palabra Través, porque el que enreda, anda de una parte a otra sin orden. Lat. Irrequietè agers. Ludificari. Inquietare. CORN. Chron. Tom. 2. Lib. 2. Cap. 40. Sucedió la fatalidad, de que un hijo fuyo de edad de nueve años, travefeando, cayeffe de una ventana, y murieffe de el golpe. ALCAZ. Chron. Decad. 2 Año 5. Cap. 3. § 1. Eftando un niño de diez años, llamado Alonso Dávila, traveseando en un corredor mal seguro, fe cayó con el corredor mismo.

TRAVESEAR. Metaphoricamente vale discurrir con variedad, ingenio, y viveza. Lat. Mente, vel verbis ludere.

TRAVESEAR. Se usa tambien por vivir defenvueltamente, y con deshonestidad, o viciosas costumbres. Lat. Solutis moribus vivere. Improbè inbonefèque verfare.

"Andar inquieto o revoltoso de una parte a otra"; anar fent travesseres, si ho referenciéssim a camí, és a dir, no seguir el camí marcat o original, anar en altra o altres direccions, fent camins més o menys continus amb una certa cadència.

Per això, creiem, que el diccionari espanyol, atribueix el seu origen etimològic a "través", el mateix origen de, "travesío/a", "travesero/a", però amb un caràcter diferent, amb "variedad, ingenio y viveza", però també, amb connotacions negatives "y con deshonestidad o viciosas costumbres".

21 Real Academia Española. 1739 Diccionario de la lengua castellana, en que se explica el verdadero sentido de las voces, su naturaleza y calidad, con las frases o modos de hablar, los proverbios o refranes, y otras cosas convenientes al uso de la lengua [...]. Compuesto por la Real Academia Española. Tomo sexto. Que contiene las letras S.T.V.X.Y.Z. Madrid .Imprenta de la Real Academia Española, por los herederos de Francisco del Hierro.1739. Reproducido a partir del ejemplar de la Biblioteca de la Real Academia Española.

Sigui com sigui, amb connotacions d'una mena o altra, "travesear" és un verb que té a veure amb travessar, o millor dit, amb una manera de travessar, amb unes connotacions que no tenen a veure amb el sentit de "endreçar", de "necessitat de comunicar", "d'objectius 'funcionals' o estructurals", sinó més aviat, un ús lúdic i de divertiment, més enllà de les connotacions positives o negatives que l'acompanyin.

Al mateix diccionari es defineix "travesura" amb primera accepció, com l'acció de "travesear":

TRAVESURA. f.f. La acción de travefear. Lat. Irrequieta actio. Ludificatio.

La segona accepció, referma, encara més la "identificació" entre "travesear" i "travesura", tot i que, remarquem, els dos mots es consideren derivats de "través":

TRAVESURA. Se toma tambien por viveza, y futiliza de ingenio para conocer las cosas, y discurrir en ellas. Lat. Mentis, vel ingenij ludificatio. Industrium acumen. Solteria.

En aquesta accepció s'introdueix una doble "acció", la de "conocer y discurrir" en les coses, en els espais, en la ciutat, en el territori. Hem fet un salt, segurament incorrecte o heterodox, però al nostre entendre, és interessant, perquè pot relacionar la idea de "travessera", com allò que permet, "travessejar²²", és a dir, conèixer i discórrer amb vivesa, subtileza i enginy, entre els espais, entre i per la ciutat, per el territori, per el paisatge.

Hem vist que "travesura" és equivalent a "travesear", de fet la primera accepció ho descriu com l'acció de "travesear", però és evident, també, que "travesura" i "travieso" tenen la mateixa arrel.

Al cercar, en aquest diccionari, el mot "travieso" es pot veure com aquest mot, com adjectiu, es considerava derivat i/o relacionat amb "través":

TRAVIESO, SA. Adj. Lo que está puefto al través, ò no vá rectamente, fino de lado; y así se dice, Ir à campo travieso. Lat. Tranfverfus, a, um.

TRAVESURA. f. f. La acción de travefear. Lat. Irrequieta actio. Ludificatio. NIEREMB.

TRAVESURA. Se toma tambien por la viveza, y futiliza de ingenio para conocer las cosas, y discurrir en ellas. Lat. Mentis, vel ingenij ludificatio. Industrium acumen. Solertia.

TRAVIESO, SA. adj. Lo que está puefto al través, ò no vá rectamente, fino de lado; y así se dice, Ir à campo travieso. Lat. Tranfverfus, a, um.

²² El mot "travessejar" no existeix normalitzat a la llengua catalana, l'hem emprat com una traducció directa o si es vol com una catalanització del verb "travesear". A falta d'una interpretació millor adoptem aquest terme per incorporar al terme travessera la capacitat de possibilitar un sentit lúdic. La traducció de "travieso", origen actual del verb "travesear", en català és "entremaliat", que no ens permet, de moment, vincular-lo al terme travessera per tenir, suposem, una arrel diferent de "travieso".

La descripció no deixa cap mena de dubte, “*lo que está puesto al través, ò no va rectamente, sino de lado*”, l'exemple que acompanya a la descripció encara ho reafirma més, “*y así se dice, ir a campo travieso*”, anar a camp a través, travessar per llocs on no hi ha camí. L'origen llatí, ho constata, és de la mateixa arrel que “*travesero, a*”, *Transversus, a, um*.

Sembla clar que “*travieso, a*”, com adjectiu, originàriament era derivat de través, un adjectiu que denominava l'acció de travessar un lloc, travessar per on no hi ha camí, o fer camí al travessar per el lloc.

Per el que estem veient, des de l'inici, en el mot, es troba aquesta duplicitat de significat, per una banda la descendència o l'origen de “*través*” (*Transversus, a, um.*) i per altra, el significat de desviament de les “virtuts” o del “ordre”, que tenen el seu origen llatí en *Libido. Petulantia. Juvenilis audacia, libertas, Irrequietus. Saliens*.

La segona aplicada a les persones, generalment joves, i la primera a qualsevol cosa. Aquesta diversitat de significats del mot “*travieso, a*” ens planteja, en principi, una certa dificultat de comprensió, però al mateix temps, ens facilita la vinculació al mot “*travessera*” (derivat també de “*través*”) per relacionar-lo amb les qualitats, que hem esbossat abans, del mot “*travieso, a*” i, que al nostre entendre, té l'interès, com hem comentat, d'introduir en el mot “*travessera*” uns matisos, que poden enriquir el seu significat, ja sigui com anàlisi de l'element urbà o com qualitat que incorpora a l'estructura urbana, si s'interpreta i es projecta des d'aquest sentit que aporta el mot “*travieso, a*” o “*entremaliat*”.

EL CANVI D'ORIGEN DEL MOT TRAVESEAR

En aquest apartat veurem com s'ha anat reajustant o redefinint el mot "travesear" fins perdre el seu origen de "través" o quedar "amagat" al darrere del mot "travieso". Un procés que ha fet canviar, en el temps, l'origen etimològic del mot i, que ens ha fet recórrer els diversos diccionaris per arribar a entendre la relació, que intuïm, entre "travesear", "travieso" i "través", motivada essencialment per l'interès en aportar al mot "travessera", un significat, que incorpori altres connotacions i valors. Tanmateix, s'ha afegit la dificultat de la diferent arrel i estructura dels dos mots en català, "travessera" i "entremaliat", que en primer terme, sembla que no poguessin tenir cap relació. En aquest sentit, ens ha servit de "pont" la relació amb la llengua castellana, que malgrat modificar l'origen del mot ha mantingut la seva estructura gràfica i ens ha facilitat fer la comparació entre els mots.

Com hem vist al *Diccionario de Autoridades* (1739) és el punt de partida dels diccionaris usuals de la RAE, que són el referent de la llengua. Seguirem el procés de definició del mot des del diccionari de 1780 (el primer diccionari usual publicat) fins als diccionaris actuals. El diccionari de 1780 defineix "travesear" de la següent manera:

TRAVESEAR. V. n. Andar inquieto, ó revoltoso de una parte á otra. Dícese frecüentemente de los muchachos y gente moza, y por extensión se dice de las cosas inanimadas. *Irrequietè, ludificari, inquietare.*

TRAVESEAR. Met. Discurrir con variedad, ingenio y viveza. *Mente, vel verbis ludere.*

TRAVESEAR. Met. Vivir desenvueltamente y con deshonestidad, ó viciosas costumbres. *Solutis moribus vivere, improbè inonestèque versari.*

Tres entrades diferenciades, com al *Diccionario de Autoridades*, de fet és una reproducció simplificada del diccionari d'autoritats, amb una entrada com a verb i dues com a metàfora, no indica o fa referència a l'arrel, que en el diccionari de 1739 quedava molt clar que venia de "través", no aporta cap canvi ni matis al diccionari anterior.

Aquesta descripció es manté, pràcticament invariable (1780, 1783, 1803, 1817, 1822), fins l'edició de 1832, que tampoc aporta cap novetat, variació o matis en el contingut de la descripció, modifica la forma, presentant una sola entrada amb diverses accepcions.

TRAVESEAR. v. n. Andar inquieto, ó revoltoso de una parte á otra. Dícese frecüentemente de los muchachos y gente moza, y por extensión se dice de las cosas inanimadas. *Irrequietè agere, ludificari, inquietare.*
TRAVESEAR. met. Discurrir con variedad, ingenio y viveza. *Mente, vel verbis ludere.*
TRAVESEAR. met. Vivir desenvueltamente y con deshonestidad, ó viciosas costumbres. *Solutis moribus vivere, improbè inonestèque versari.*

Imatge, descripció del mot "travesear" al diccionari usual de la RAE 1780

El canvi substancial es produeix després de les edicions de 1837, 1843, 1852, 1869, en la edició de 1884, que mantenint la mateixa definició, més sintètica, en una sola entrada i tres accepcions, indica que “travesear” deriva de “travieso”, i les accepcions metafòriques les qualifica de “figures” (fig.), textualment ho descriu com:

Travesear. (De *travieso*.) n. Andar inquieto ó revoltoso de una parte á otra. Dícese frecuentemente de los muchachos y gente moza, y, por ext., de las cosas inanimadas. // fig. Discurrir con variedad, ingenio y viveza. // fig. Vivir desenvueltamente y con deshonestidad ó viciosas costumbres.

Imatge, descripció del mot “travesear” al diccionari usual de la RAE 1884

Travesear. (De *travieso*) n. Andar inquieto ó revoltoso de una parte á otra. Dícese frecuentemente de los muchachos y gente moza, y, por ext., de las cosas inanimadas. // fig. Discurrir con variedad, ingenio y viveza. // fig. Vivir desenvueltamente y con deshonestidad ó viciosas costumbres.

Aquesta descripció es manté en l'edició següent (1899) produint-se un canvi, al nostre entendre interessant, en l'edició de 1914, incorporant l'arrel llatina en l'origen del mot:

Travesear. (Del lat. *traversus*, *travieso*.) n. Andar inquieto o revoltoso de una parte a otra. Dícese frecuentemente de los muchachos y gente moza y, por extensión, de las cosas inanimadas. // ² fig. Discurrir con variedad, ingenio y viveza. // ³ fig. Vivir desenvueltamente y con deshonestidad o viciosas costumbres.

Imatge, descripció del mot “travesear” al diccionari usual de la RAE 1914

Travesear. (Del lat. *Traversus*, *travieso*.) n. Andar inquieto o revoltoso de una parte a otra. Dícese frecuentemente de los muchachos y gente moza y, por extensión, de las cosas inanimadas. // ² fig. Discurrir con variedad, ingenio y viveza. // ³ fig. Vivir desenvueltamente y con deshonestidad o viciosas costumbres.

Entenem la referència a l'arrel llatina com un intent de normalització del mot, ja que no aporta cap novetat o matis a la definició, però ens sembla interessant que al escollir l'arrel llatina s'hagi optat per “*traversus*” (*transversus*²³) la mateixa arrel que “*través*”, “*travesero,a*”, “*transversal*”.

Aquesta definició es manté invariant fins a l'edició de 1956, que torna a la forma i a l'arrel de la definició del diccionari de 1884, és a dir, indicant que l'origen de “*travesear*” és “*travieso*” sense fer referència a l'arrel o origen llatí:

Travesear. (De *travieso*.) intr. Andar inquieto o revoltoso de una parte a otra. Dícese frecuentemente de los muchachos y gente moza y, por extensión, de las cosas inanimadas. // **2.** Fig. Discurrir con variedad, ingenio y viveza. // **3.** Fig. Vivir desenvueltamente y con deshonestidad o viciosas costumbres.

23 *Transversus*. 1.- 'trânsversus, a, um' : “atravesado”. (adjetivo). 2º Adj. [Nominativo Singular Masculino]

Aquesta definició es la que es manté a les edicions posteriors (1970, 1984, 1992) fins l'actualitat, desembre de 2017, en que s'ha tret qualsevol referència a "cosa", "...por extensión, de las cosas inanimadas..." així com a "discórrer", "enginy" i a la connotació negativa de "deshonestedat" o "vici", que estan, suposem, incloses respectivament, en l'accepció 2 "juguetear" i en l'accepció 3 "retozar":

Travesear. De travieso y -ear.

1. intr. Dicho especialmente de un niño: Moverse inquieto o revoltoso de un lado a otro.
2. intr. jugar.
3. intr. p. us. retozar (realizar juegos eróticos).

Aquesta darrera definició, no deixa marge per relacionar les qualitats del mot a quelcom que no sigui una persona, perquè explícitament s'ha tret, de les tres accepcions, qualsevol referència a cosa o a l'ús figuratiu. Tot i això, i malgrat que en català ha passat quelcom semblant, vist el recorregut que ha tingut la definició del mot, creiem, que si més no en català, continua tenint sentit aquesta relació/vinculació que plantejem entre els mots "travessera" i "travessejar" o fent servir els mots normalitzats, entre "travessera" i "entremaliat" (entremaliatjar), recuperant l'ús figuratiu del mot entremaliat.

travesser -a

1 adj. [LC] Posat de través, transversalment. Planteu un parell d'estaques i claveu-hi una fusta travessera. Un carrer travesser.

2 1 m. [LC] [IMF] En una porta, llit, xassís, etc., peça generalment de fusta o de ferro que va d'un costat a l'altre travant les que van al llarg o de dalt a baix.

2 2 m. [LC] Fusta que es posa transversalment en el fons d'un atuell per reforçar-lo.

2 3 m. [LC] Coixí de dormir que agafa tota l'amplària del llit.

2 4 m. [LC] Peça de tela gruixuda o d'un material absorbent que es col·loca transversalment al llit dels infants o dels malalts entre el llençol de sota i el matalàs.

3 1 f. [LC] Carrer o carretera que travessa un barri, una població. La travessera de Baix, a Gràcia.

3 2 f. [LC] Camí transversal entre dos altres camins.

entremaliat -ada

1 adj. [LC] Que fa dolenteries pròpies d'una criatura. *Quina nena més entremaliada: sempre pensa quina en farà.*

2 adj. [LC] Afectat i hàbil a fer maleses que tenen certa gràcia.

01.25. Imatge, portada del DICCIONARI DE LA LLENGUA CATALANA, amb correspondència castellana y llatina. Pere Labernia (1839-1840)

TRAVESSEJAR. v. n. Fer travessuras, enredar. Travesear. Liberiùs vivere. ¶ Discórrer ab vivesa y ab varietat de especies. Travesear. Mente vel verbis ludere.

TRAVESSERA COM A POSSIBILITAT DE “TRAVESSEJAR”

Com hem estat veient, aquest verb (*travesear*), en castellà deriva del terme “*travieso*” (*moverse inquieto revoltoso de un lado a otro*) que té com a sinònims “*juguetear*” i “*retozar*”, introdueix una qualitat lúdica al fet de travessar, així, aquest mot pot incorporar un sentit lúdic als elements travesers, és a dir, podem entendre la travessera (les travesseres), no només com uns elements que serveixen o es fan servir per connectar varis llocs travessant altres elements i llocs, sinó, també, com el que dona la possibilitat de “*travessejar*”.

El mot “*travessejar*” actualment no existeix en català, tot i que apareix en alguns diccionaris del primer terç i mitjans del segle XIX, quan va haver un ressorgiment d’iniciatives per normalitzar la llengua catalana, així com, la voluntat de estudiar la relació de la llengua catalana i castellana, publicant-se diversos diccionaris bilingües. Un d’aquest, segons els experts²⁴, el més rellevant, i fins i tot referent dels diccionaris de principis del segle XX, referent en la lexicografia bilingüe i plurilingüe castellà/català. Aquest diccionari, a més de ser l’únic que va tenir acceptació general, el lèxic de la Renaixença fins la publicació del Pompeu Fabra, que va prendre com a referent el lèxic que es va elaborar en aquest diccionari, també va ser molt influent en les fonts del diccionari català-valencià-balear d’Antoni Mª Alcover. (Gelpí, 2015: 174) i, en certa forma és un referent de la lexicografia catalana actual.

Hem consultat aquest diccionari de la primera meitat del segle XIX i, curiosament hem trobat el mot “*travessejar*”, que actualment no està normalitzat al diccionari de la llengua catalana. Tot i això, Labernia el considera equivalent al mot “*travesear*” de llengua castellana. Ens sembla interessant, si més no, que en algun moment del recorregut en la construcció de la normativització i normalització de la llengua catalana, aquest mot hagi estat considerat.

Labernia descriu el mot:

TRAVESSEJAR. v. n. Fer travessuras, enredar. Travesear. Liberiùs vivere // Discórrer ab vivesa y ab varietat de especies. Travesear. Mente vel verbis ludere.

²⁴ Gelpí, C. (2015). *La lexicografía entre el catalán y el castellano (XVI-XIX) y su proyección en el Diccionario de Pere Labernia*. *Philologia Hispalensis*, 22(1).

Tanmateix, defineix el mot "travessura":

TRAVESSURA. f. Obra de travessejar. Enredo, travesura, argada. Inquietudo, iuis. // met. Vivesa y sutilesa de ingeni. Travesura. Ingenii acumen.
FER TRAVESSURAS, fr. TRAVESEJAR

**TRAVESSURA. f. Obra de travessejar. Enredo, travesura, argada. Inquietudo, iuis. || met. Vivesa y sutilesa de ingeni. Travesura. Ingenii acumen.
FER TRAVESSURAS. fr. TRAVESEJAR.**

En "travessejar", planteja dos acepcions "fer travessuras, enredar" que pot ser l'equivalent a "entremaliat"; el relaciona amb "travesear" *Liberius vivere*, viure en llibertat. En segona acepció, relacionat amb "discòrrer amb vivesa", és una traducció gairebé literal del mot castellà. I per últim l'acció de fer "travessuras" és equivalent a "travessejar".

Al quadre següent comparem les definicions de Labernia amb les del diccionari de la Real Academia en la edició de 1837, la més propera a la publicació del diccionari de Labernia.

Labernia 1838	RAE U 1837
TRAVESEJAR. v. n. Fer travessuras, enredar. Travesear. Liberius vivere // Discòrrer ab vivesa y ab varietat de especies. Travesear. Mente vel verbis ludere.	TRAVESEAR. n: Andar inquieto ó revoltoso de una parte a otra. Dicese frecuentemente de los muchachos y gente moza, y por extensión de las cosas inanimadas. Irrequietè ágere, lascivire. // met. Discurrir con variedad, ingenio y viveza. Verbis ludere. // Vivir desenvueltamente y con deshonestidad ó viciosas costumbres. Parvis moribus vivere, inhonestè versari.
Dos acepcions. Fer travessures Discòrrer amb vivesa i varietat d'especies	Tres acepcions. Andar inquieto... (gent jove i per extensió coses inanimades) (met) Discurrir con variedad... Vivir desenvueltamente y con deshonestidad...
TRAVESSURA. f. Obra de travessejar. Enredo, travesura, argada. Inquietudo, iuis. // met. Vivesa y sutilesa de ingeni. Travesura. Ingenii acumen.	TRAVESURA. f. La acción y efecto de travesear. Irrequieta actio, ludificatio. // met. La viveza y sutileza de ingenio para conocer las cosas y discurrir en ellas. Mentis industrum acumen, solertia. // Acción culpable ó digna de represión y castigo, especialmente en materia de deshonestidad. Imrobium, pravum facinus.
Dos acepcions. Obra de travessejar. (met.) Vivesa o sutilesa d'ingení.	Tres acepcions. La acción y efecto de travesear. (met) la viveza y sutileza de ingenio para conocer las cosas y discurrir en ellas. Acción culpable o digna de represión...

Labernia, en “travessejar”, amb dues accepcions, va directament a l'equivalent “travessuras” en primera accepció, sense descriure el seu significat i per tant perdent “l'assignació” a cap tipus de persona.

L'accepció metafòrica (en castellà), sense especificar que ho és, deixa de banda “l'ingeni” però incorpora la possibilitat de aplicar-ho a qualsevol cosa (especie), d'alguna manera, en aquesta segona accepció, incorpora part de la definició de la primera accepció castellana, “*por extensión de las cosas inanimadas*”. Labernia, al deixar fora la tercera accepció, deixa també, la connotació negativa de “*deshonestidad o viciosas costumbres*”. En català, per tant, una definició/descripció que enllaça (porta, remet) directament a “travessura” (entremaliadura, de entremaliat), desestimant qualsevol derivació o connotació negativa o de persona, d'edat i/o gènere. Una definició molt més sintètica i alhora oberta en el significat.

En “travessura”, passa quelcom semblant, la primera accepció et remet a “travessejar” i, de les dues connotacions del castellà (*acción y efecto*) considera només la segona, “*obra de travessejar*”. La segona accepció, com en castellà, metafòrica, deixant obert, en català, per a que (*para*) i en que (*las cosas*) s'aplica “*la vivesa y sutilesa d'ingeni*”, no fa referència a discórrer, però al ser una remissió de “travessejar” o el resultat (*obra*) de travessejar, implícitament hi és. Com en l'anterior mot, desestima l'accepció negativa “*culpable o digna de represión*”. Torna a ser una definició sintètica i oberta, que permet aplicar el significat del mot, metafòricament o no, a qualsevol situació, cosa, espai, i alhora sense cap connotació negativa.

Actualment, com hem esmentat a l'inici d'aquest apartat, el mot “travessejar” no és normalitzat, possiblement amb la “normativització” de Pompeu Fabra²⁵ (1932) o anteriorment, el mot no es va normalitzar. De fet, el diccionari català-valencià-balear, en la versió informatitzada actual, recull el mot “travessejar” com inexistent en català, indicant que és una còpia del mot castellà “travesear”, que alguns diccionaris van acceptar com a mot normalitzat:

25 entremaliat

1. adj. Turbulent, revoltós, destemençat, endimoniat, endiablant, endiastrat, juganer, enjogassat, dolent (hiperb.), es diu d'una criatura., enfutimat, ésser un estornell, fer-ne de totes, fer-ne de verdes i de madures, haver mamat llet de cabra

2. Persona entremaliada, esp. noi. Polissó, gambirot (noi), tribulet (noi), dimoni o dimoniet, diable o diabló

3. Ésser entremaliat: Entremaliejar.

TRAVESSEJAR v. *inexistent en català, però que figura en alguns diccionaris que l'han copiat del castellà travesear.*

Tot i això, el diccionari català-castellà de la Enciclopèdia Catalana, recull com a mot equivalent:

entremaliat -ada
adjectiu i masculí i femení
1. *travieso -sa, revoltoso -sa. Quina criatura més entremaliada!, ¡qué criatura más traviesa!*
2. [turbulent] *revoltoso -sa, alborotador -ra.*

Dels diversos sinònims de "entremaliat", el diccionari de sinònims de l'Enciclopèdia Catalana, recull, en el tercer grup el mot, com a verb intransitiu, "entremaliejar", que el diccionari català-castellà tradueix com:

entremaliejar
verb intransitiu
[fer entremaliadures] *travesear, enredar.*

És a dir, la "normalització" ha "descatalogat" el mot "travessejar", però l'ha substituït per "entremaliejar" que d'alguna manera recull i acull el significat, entre d'altres, del mot "travesear".

Com hem vist, el verb "travessejar" no existeix en català; "travesear" (en castellà) deriva actualment de "travieso", que en català es pot traduir per "entremaliat". A la literatura catalana hem trobat un text de Gabriel Janer²⁶ (1972) "Els alicorns", on fa servir el mot entremaliat com una figura que descriu o anomena una xarxa de camins amb un cert "desordre" o amb un ordre complex, no tancat i, que al nostre entendre, confirma la idea de vincular "travessera", amb "travessejar" a partir de la relació que hem vist a la llengua castellana, però que també podem trobar en llengua catalana, a partir de l'equivalent, entremaliat:

*"Sentia una estranya tranquil·litat a damunt les espatlles, perquè era com si m'alliberàs de la meva culpa, cada vegada que li deixava marcades les corretges. Àdhuc vaig arribar en un punt que m'hi vaig engrescar. Les cinglades dibuixaven una xarxa de vetes vermelles. Era un **entremaliat** de camins i dreceres sobre un mapa molt llis, en el qual podia afegir totes les que em donàs la gana."*

26 Janer Manila, Gabriel. (1972) Els alicorns, pàg. 107.

L'equivalència de significat entre "travieso" i "entremaliat" és evident, però, a més, l'etimologia del mot "entremaliat", segons el Diccionari Català-València-Balear (DCVB-IEC), apunta a una possible conjunció dels termes "entre" i "mal-", tot i que creu que té un grau d'incertesa prou alt; una altra possibilitat que apunta, és la conjunció dels mots "entre i malla", tot indicant que el canvi de "mall-" a "mali-" és poc comprensible.

No tenim ni el coneixement ni la certesa de quin pot ser l'origen de la paraula, però ens sembla suggerent, pel sentit figuratiu de la paraula (*entre-malla*), pel significat de la paraula (difícil, complicat, juganer) i la relació amb el seu homòleg en llengua castellana, "travieso", origen del verb "travesear". D'alguna manera, aquestes coincidències o relacions, apunten a la possibilitat d'introduir en el terme travessera (*travesero, a*) la connotació lúdica i complexa com a element que possibilita que una "xarxa", a partir de la idea de travessera (i la relació entre diferents elements de la xarxa), es pugui entendre des d'altres significats que els estrictament geomètrics i/o estructurals o estructuradors. És a dir, que travessera, es pugui relacionar amb altres maneres de viure i/o percebre les estructures reticulars, les xarxes.

En aquest sentit, de la mateixa manera que "passejar" (verb) i "passeig" (nom) tenen la mateixa arrel, i "passeig" ha passat a denominar un lloc, un element urbà, que implica una manera de fer un recorregut (tranquil·lament, de manera distreta,); "travessejar" el podríem associar a "travessera", com element urbà (i territorial, paisatgístic) que pot donar la possibilitat de "travessejar", és a dir, fer un recorregut un camí o camins amb qualitats diferents a passejar, amb un caràcter o senti lúdic, incert, complex, no tancat.

La travessera, les travesseres, doncs, les podem considerar com elements que permeten definir una estructura complexa de relacions entre diferents elements, que permeten, a la ciutat, al territori, una vivència complexa i oberta, no per elles mateixes, sinó perquè permeten, amb la relació amb altres elements, la possibilitat d'una lectura i un ús de l'espai més obert, més complex.

Manuel de Solà-Morales descriu, en el seu llibre "*Deu lliçons sobre Barcelona*", el sentit que prenen les rambles, els passeigs en l'estructura urbana de Barcelona i en la vivència del passeig:

"D'altra banda, la força principal dels eixos travessers en la ciutat és la que afavoreix, per contrast, el caràcter interior domèstic recreatiu dels passeigs verticals. A Barcelona, només les rambles verticals funcionen. I si n'hi ha tantes, és per la bai-

xada que fa agradable de caminar-hi, però també per l'aire ventilat i el caràcter limitat entre muntanya i mar, que els dóna un civisme propi, sense la infinitud que espontàniament inspiren els carrers horitzontals, en principi més genèrics, més estructurals." (Solà-Morales, Manuel. 2008: 85)

Sense contradir l'encertada observació de Manuel Solà-Morales, les travesseres, "en principi més genèrics, més estructurals", poden, també, interpretar-se com aquells elements, que dins de l'estructura, permeten "travessejar", permeten una altra vivència, de "discórrer", "derivar" a la ciutat.

Salvant l'amplíssima distància en el temps i les intencions, "travessejar", podria relacionar-se amb la idea o "Teoria de la Deriva" de Guy Debord²⁷; "El concepto de deriva está ligado indisolublemente al reconocimiento de efectos de naturaleza psicogeográfica, y a la afirmación de un comportamiento lúdico-constructivo, lo que la opone en todos los aspectos a las nociones clásicas de viaje y de paseo."

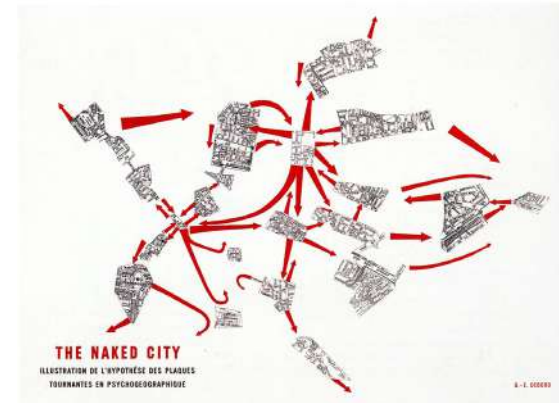
Debord defineix la Deriva com una "acció de passar" (técnica de paso), de travessar de manera ininterrompuda els espais (ell anomena *ambientes*). Una acció vinculada a un comportament lúdic (lúdico constructivo). És a dir, una acció de passar a través de manera lúdica i voluntària per un espai (d'una certa complexitat) que no pretén assemblar-se a un viatge o passeig, accions voluntàries, també, però amb una finalitat (una estratègia) predeterminada, amb una finalitat programada. En Debord, la deriva és essencialment, tot i que voluntària, atzarosa i divertida. Si té alguna finalitat és el divertiment vinculat al reconeixement dels efectes psicogeogràfics²⁸, als efectes psicològics que l'espai (la geografia en el sentit ample del terme) produeix a l'individu.

"Entre los diversos procedimientos situacionistas, la deriva se presenta como una técnica de paso ininterumpido a través de ambientes diversos. El concepto de deriva está ligado indisolublemente al reconocimiento de efectos de naturaleza psicogeográfica, y a la afirmación de un comportamiento lúdico-constructivo, lo que la opone en todos los aspectos a las nociones clásicas de viaje y de paseo." (Debord, Guy. 1958)

²⁷ Debord, Guy. (1958) Texto aparecido en el # 2 de Internationale Situationniste. Traducción extraída de Internacional situacionista, vol. I: La realización del arte, Madrid, Literatura Gris, 1999. <https://www.sindominio.net/ash/is0209.htm>. En línea 25/12/2017

²⁸ "Hemos apuntado ya la necesidad de construir situaciones como uno de los deseos básicos en los que se fundaría la próxima civilización. Esta necesidad de creación absoluta siempre ha estado estrechamente asociada a la necesidad de jugar con la arquitectura, el tiempo y el espacio.(...)" (Ivain, Gilles, 1953 Formulario para un nuevo urbanismo).

La Internacional Letrista adoptó en octubre de 1953 este informe de Gilles Ivain (pseudónimo de Ivan Chitchevlov) sobre el urbanismo que más tarde sería publicado en el # 1 de Internationale Situationniste. <https://sindominio.net/ash/is0109.htm>

01.26. A dalt, THE NAKED CITY, G. Dobord. A baix, New Babylon París, 1963, Constant

Deriva, deixar-se portat per las “solicitaciones del terreno y los encuentros que a él corresponden”, un “travessejar”, diferent del passejar, una deriva que reconeix o vol reconèixer “el relieve psicogeografico” de les ciutats (de l'espai, del territori), un relleu de punts fixes, de remolins, en definitiva, de llocs i relacions de llocs, menys atzarosos del que en principi es pot suposar, perquè hi són i formen part del paisatge²⁹ de la ciutat (del territori), derivar, “travessejar”, es posar-se en situació de reconèixer i relacionar.

“Una o varias personas que se abandonan a la deriva renuncian durante un tiempo más o menos largo a los motivos para desplazarse o actuar normales en las relaciones, trabajos y entretenimientos que les son propios, para dejarse llevar por las solicitaciones del terreno y los encuentros que a él corresponden. La parte aleatoria es menos determinante de lo que se cree: desde el punto de vista de la deriva, existe un relieve psicogeográfico de las ciudades, con corrientes constantes, puntos fijos y remolinos que hacen difícil el acceso o la salida a ciertas zonas.”
(Debord, Guy. 1958)

La proposta de Gausa+Raveau, de l'estudi prospectiu per un “Nuevo esquema de Conectividad y Transversalidad Central” encomanat per DHUB- Barcelona Disseny Hub-ICUB- Ajuntament de Barcelona, planteja aquesta doble (o múltiple) lectura de les travesseres.

Dèiem múltiple, perquè la proposta, al nostre entendre, va molt més enllà de la consideració de les travesseres com elements estructurants de la ciutat. Es planteja en el terme municipal de Barcelona, tot i que indica, pel grafisme, que aquestes consideracions poden superar els límits administratius, “identifica” a partir de la realitat existent, una manera d'entendre aquesta realitat o d'evidenciar elements que possibiliten una vivència més oberta de relacions entre els diferents elements que defineixen l'estructura urbana. El nom de l'estudi prospectiu, *Barcelona Multilayers*, i els esquemes que acompanyen el text evidencien la comprensió de la ciutat com a fenomen complex on es poden superposar diferents lectures (capes, layers) i interpretacions de l'estructura urbana de la ciutat, en certa forma “entremaliada”

²⁹ “Debe utilizarse el análisis ecológico del carácter absoluto o relativo de los cortes del tejido urbano, del papel de los microclimas, de las unidades elementales completamente distintas de los barrios administrativos y sobre todo de la acción dominante de los centros de atracción, y completarse con el método psicogeográfico y debe definirse al mismo tiempo el terreno pasional objetivo en el que se mueve la deriva de acuerdo con su propio determinismo y con sus relaciones con la morfología social.”
(Debord, Guy. 1958)

01.27. Esquemes de la proposta. http://gausaraveuarq.com/index.php?option=com_bs_portfolio&view=portfolio&id=1119:barcelona-multilayers&catid_rel=39:1-10000&Itemid=870&lang=es#sthash.0q2BWpYb.dpuf (vist 8/01/2016)

En el tercer apartat d'aquest capítol, a través del concepte de metàfora en Lakoff i Johnson, relacionem la idea de travessera (o ampliem la idea de travessera) amb un element essencial dels teixits (urbans, territorials...) a través de la metàfora, comparant el teixit urbà/territorial amb el teixit tèxtil, alhora que es vincula els elements del teixit (ordit-trama) amb la idea d'elements naturals (ordit) i artificials (trama), els elements naturals, com elements que han sorgit de processos naturals (fortuits o no) i els artificials vinculats a la idea de voluntat, de consciència del procés de generació de l'element.

1.3. Les travesseres i la metàfora tèxtil. Curs, Natural / Discurs, Artificial

Els apartats anteriors, l'anàlisi, ha estat motivat per estudiar l'origen del significat dels mots, però també per poder incorporar, des de la "metàfora", els significats del mot analitzat. En aquest sentit, tot i que ho tractem tangencialment, volem incloure les reflexions que Jaime Nubiola fa en l'article "El valor cognitivo de las metáforas"¹ en el que reflexiona sobre treball del lingüista George Lakoff i el filosof Mark Johnson, publicat en *Metaphors We Live By* (1980).

Per Nubiola, el treball de Lakoff i Johnson, posa l'èmfasi en la quantitat d'expressions metafòriques del llenguatge comú, que indiquen l'existència d'un pensament metafòric, "*conceptes metafòrics sistemàtics que estructuraven les nostres accions i els nostres pensaments*" i, que les expressions metafòriques, inserides en el llenguatge comú:

"Están "vivos" en un sentido más fundamental: son metáforas en las que vivimos. El hecho de que estén fijadas convencionalmente al léxico de nuestra lengua no las hace menos vivas" (Lakoff y Johnson 1986, 95)².

Segons l'article, el treball Lakoff y Johnson, presenta tres tipus diferents d'estructures conceptuals metafòriques; "*orientacionales*"³, "*ontológicas*"⁴ i "*estructurales*"⁵ (Nubiola, Jaime, 2000:75), el cas de les travesseres (de la travessera, i els seus possibles derivats), segons el nostre parer, es mourien entre les metàfores ontològiques i les estructurals.

Per exemple, la "trama urbana", pot ser un exemple de metàfora ontològica, es refereix a l'estructura (forma) de la ciutat, el fenomen de la ciutat (en relació a l'estructura urbana) pot ser considerat, pot ser "equivalent", a un altre objecte d'un altre àmbit, a un teixit tèxtil, però també es pot considerar una metàfora estructural en tant que una activitat (la formació de la ciutat o d'un

1 **Nubiola**, Jaime. 2000. *EL VALOR COGNITIVO DE LAS METÁFORAS*. Universidad de Navarra, España. Publicat en P. Pérez-Illzarbe y R. Lázaro, eds., *Verdad, bien y belleza. Cuando los filósofos hablan de los valores*, Cuadernos de Anuario Filosófico n° 103, Pamplona, 2000, pp. 73-84

2 **Lakoff**, George y **Johnson**, Mark. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press; trad. cast. 1986. *Metáforas de la vida cotidiana*. Madrid: Cátedra. [citat en Nubiola, Jaime. 2000]

3 "*organizan un sistema global de conceptos con relación a otro sistema. La mayoría de ellas tienen que ver con la orientación espacial y nacen de nuestra constitución física. Las principales son ARRIBA/ABAJO, DENTRO/FUERA, DELANTE /DETRAS, PROFUNDO/ SUPERFICIAL, CENTRAL/PERIFÉRICO*".

4 "*por las que se categoriza un fenómeno de forma peculiar mediante su consideración como una entidad, una sustancia, un recipiente, una persona, etc.*"

5 "*en las que una actividad o una experiencia se estructura en términos de otra.*"

element urbà) s'explica en termes d'una altra activitat, l'activitat de teixir, i els elements que formen part d'aquesta activitat, l'ordit, la trama, els fils, els encreuaments, els prens, les deixes, etc. En el cas de la ciutat o de l'anàlisi urbanístic i/o territorial de la ciutat, fins i tot es poden relacionar diferents activitats de diferents àmbits. La trama, com a trama del teixit o com a trama argumental d'una narració. La ciutat com element complex, en el que intervenen diferents "actors" pot estar relacionada amb diferents activitats, dependrà des d'on es fa l'anàlisi (morfològic, sociològic, econòmic,...) un mateix terme pot ser emprat amb diverses estructures metafòriques.

La intenció en l'ús de la metàfora com a procés cognitiu, sense deixar el valor retòric o figuratiu, o en tot cas, evidenciar a partir de la semblança figurativa la vinculació amb un altre àmbit de coneixement, pot ajudar a entendre altres conceptes o relacions, en el nostre cas, alguns elements de l'estructura de la ciutat.

En el cas dels "teixits urbans" analitzats, des de les travesseres i la seva relació amb les rieres, la metàfora (ontològica i estructural) pot ajudar a entendre com es transvasa el coneixement adquirit per anys d'experiència, de un àmbit a un altre, o també, com la metàfora pot ajudar a comprendre l'estructura i les relacions dels diferents elements d'una estructura urbana. Comparar o relacionar les rieres i les travesseres amb les relacions de parentiu (*descendens* i *transversa descendens*), amb la qualitat d'origen "natural" de les primeres i "d'artificialitat" de les segones o de conseqüències "fortuïtes" les primeres i "intencionades" les segones, pot donar una comprensió relacional i complexa de les mateixes. Així com comparar amb l'àmbit tèxtil⁶ i, relacionar les rieres amb l'ordit i les travesseres amb la trama (del teixit) pot facilitar la comprensió de la relació dels dos elements territorials, les rieres, com l'ordit, que prefigura el teixit, les travesseres com la trama (del teixit) que determina el teixit de la ciutat o del territori. Els primers elements vinculats i/o relacionats amb la "preparació", amb la prefiguració i gairebé "predeterminats" i els segons com elements i/o accions amb intenció que configuren, en relació als anteriors, el resultat del teixit, l'urbà i el tèxtil.

⁶ Per tal de mantenir l'ordre del discurs, més endavant ampliarem el concepte de teixit tèxtil al context contemporani. Veure capítol 7 pàgines 7_80 a 7_84.

D'acord amb la interpretació de Nubiola (2000) sobre el valor de la metàfora en Lakoff y Johnson (1980), la funció primordial de la metàfora és cognitiva, i en aquest sentit pot ser un instrument que faciliti l'anàlisi, el coneixement, la comprensió i/o la interpretació de fenòmens complexos com la ciutat:

"[...] las metáforas no son un fenómeno meramente lingüístico como se consideraba en las teorías clásicas, sino que concierne a la categorización conceptual de nuestra experiencia vital, concierne al conocimiento, pues la función primaria de las metáforas es cognitiva y ocupan un lugar central en nuestro sistema ordinario de pensamiento y lenguaje." (Nubiola, 2000:78)

Nubiola, fa referència a la classificació de Lakoff y Johnson, i valora des del punt de vista de generació de coneixement, les metàfores estructurals, no sense relacionar-les amb l'experiència individual i col·lectiva (la cultura, el sistema cultural), no seria estrany doncs, que en les accions sobre el territori, hi hagués un transvasament conceptual d'un àmbit a un altre.

"Tanto las metáforas orientacionales como las ontológicas no son muy ricas en sí mismas, pero tenemos la capacidad de forjar metáforas estructurales (UN DISCURSO ES UN TEJIDO) que nos permiten estructurar un concepto como el de DISCURSO en términos de otro mejor delineado o más conocido como podría ser el de TEJIDO. Por supuesto, los conceptos no emergen directamente sólo de la experiencia sino que están estructurados a partir de las metáforas culturales dominantes, y por supuesto una metáfora estructural como la de UN DISCURSO ES UN TEJIDO se construye dentro del sistema cultural en que se vive. Cuando se tejía en las casas o en regiones donde hay una gran cultura textil -como en mi caso es Cataluña- la trama, urdimbre, lanzadera, etc. son realidades físicas tan bien conocidas como el punto de cruz o el ganchillo." (Nubiola, 2000:79)

Al referir-nos a la metàfora tèxtil, no s'hauria d'entendre que la idea de teixit (urbà) està desvinculat dels conceptes l'anatomia, la metàfora estructural aplicada a l'anatomia o al sistema anatòmic humà, torna a ser una metàfora estructural que pot haver-se transvasat des de l'àmbit tèxtil al mèdic i d'aquest ha pogut passar també al urbanístic, tot i això, ens sembla per el tema de la tesi, fer evident la relació amb la metàfora tèxtil, per la cultura del lloc on estem analitzant les travesseres, tanmateix, perquè veiem que la metàfora tèxtil és més propera (més quotidiana) que la mèdica.

Tot i això, no es tracta aquí, de cercar la "veritat" o la primacia d'una en vers de l'altra, en tot cas, si més no, per la història de la humanitat, l'àmbit urbanístic i el mèdic, és possible que hagin pres de l'àmbit tèxtil els elements per construir les seves metàfores estructurals. El que ens interessa aquí, és veure com aquestes metàfores estructurals poden ajudar a comprendre l'estructura urbana o a

donar interpretacions que afegeixin valor i significats al coneixement de l'element estudiat.

En aquest sentit, ens sembla interessant la idea que desenvolupa l'article, a partir de l'anàlisi de les metàfores estructurals i de l'ús que se'n pot fer, amb el que anomena "las metáforas creativas" per crear o donar nous significats.

"Las metáforas creativas confieren sentido a nuestra experiencia de la misma manera que las convencionales: proporcionan una estructura coherente, destacan unos aspectos y ocultan otros. Son capaces de crear una nueva realidad, pues contra lo que comúnmente se cree no son simplemente una cuestión de lenguaje, sino un medio de estructurar nuestro sistema conceptual, y por tanto, nuestras actitudes y nuestras acciones." (Nubiola, 2000:81)

El mateix Nubiola descriu, com una de les fites del llibre i del treball de Lakoff y Johnson, la metàfora com l'expressió d'una activitat cognitiva conceptualitzadora, categoritzadora a partir o mitjançant la qual comprem un àmbit de la nostra experiència en termes de l'estructura d'un altre àmbit d'experiència, o dit d'una altra manera, la metàfora ens pot ajudar a entendre, comprendre i interpretar o donar noves interpretacions a fenòmens complexes a partir de l'ús d'elements d'altres àmbits.

"Frente a la teoría clásica que venía a decir que la metáfora era simplemente una cuestión de denominación, de asignar con un propósito retórico palabras a conceptos con los que no aparecían ordinariamente, la concepción de Lakoff y Johnson es más bien la de que las metáforas son la expresión de una actividad cognitiva conceptualizadora, categorizadora, mediante la cual comprendemos un ámbito de nuestra experiencia en términos de la estructura de otro ámbito de experiencia. Más aún, el foco y el resultado principal de su investigación viene a ser que "Metáfora" es el nombre que damos a nuestra capacidad de usar los mecanismos motores y perceptivos corporales como base para construcciones inferenciales abstractas, de forma que la metáfora es la estructura cognitiva esencial para nuestra comprensión de la realidad. El lenguaje metafórico sería entonces una consecuencia, un reflejo, de la capacidad de pensar metafóricamente, que es nuestra manera más común de pensar." (Nubiola, 2000:83)

En aquest sentit, és molt "curiosa" i reveladora, del que estem intentant explicar, la referència de Soteras al Pla Cerdà, sobretot per l'any en que es produeix, molt abans que Lakoff y Johnson desenvolupessin la seva teoria sobre el valor cognitiu de la metàfora, Soteras reivindica la metàfora tèxtil com quelcom essencial al Projecte de Eixample de Cerdà.

A la conferència⁷ pronunciada amb el títol "Barcelona y el Plan Cerdá", publicada a la *Revista de Obras Públicas* l'any 1960, descriu el traçat de l'Eixample, segons Cerdà:

"Cerdá calificó su trazado de "urdimbre" de calles paralelas al mar y "trama" de otras perpendiculares, determinando su cruce unas "mallas" o manzanas cuadrangulares." (Soteras Mauri, José. 1960:8. Barcelona y el Plan Cerdá)

Per descriure el traçat de l'Eixample, Soteras, fa servir la metàfora tèxtil, de manera semblant a com estem indicant a la tesi, tot i que amb els termes en sentit contrari a com ho estem entenent, assignant a l'ordit -urdimbre- a les paral·leles al mar i trama les perpendiculars, contradient, segons el nostre entendre, el significat tèxtil al que es refereixen els mots, i a les condicions formals-estructurals del territori i, que nosaltres hem associat de manera inversa a com descriu Soteras, atès que entenem, l'ordit -les direccions perpendiculars al mar- la direcció de les rieres, per el sentit d'estructura bàsica original del terreny -del lloc- que s'ha format de manera natural, predefinint el teixit, i trama, les paral·leles al mar -perpendiculars a les rieres, a l'ordit- que es formen intencionadament, precisament per la condició de la posició prèvia de l'ordit.

Sigui d'una manera o d'altra, tot i que per el significat tèxtil i per la metàfora és important, el que resulta interessant és el fet que fa servir aquesta metàfora i sobretot per el que té a veure amb les qüestions culturals-econòmiques del lloc, com apuntàvem anteriorment, que faciliten la comprensió de la proposta i de la metàfora, també, perquè, la metàfora que fa servir Soteras per explicar l'eixample, no és, la metàfora orgànic-biològica, (la que Baldrich elabora per el Pla Comarcal 1953) sinó la metàfora tèxtil, la d'un material conceptual molt diferent al biològic, que com indica el mateix Soteras:

"Tal vez en la imaginación de Cerdá influyó el desarrollo textil industrial de la región y vió (sic) su labor como pieza de telar, o fue que empleaba los términos anteriores para la mejor comprensión y aceptación de su Plan por parte de las potencias económicas industriales de la región" (Soteras Mauri, José. 1960:8. Barcelona y el Plan Cerdá.)

⁷ Soteras Mauri, José. *Barcelona y el Plan Cerdá*. 1960, 108, tomo I (2937): 5-12. Se trata de la interesante conferencia pronunciada por el Arquitecto del Excmo. Ayuntamiento de Barcelona, D. José Soteras Mauri, en las jornadas urbanísticas de Barcelona, en la que presenta un detenido análisis de la posición de la ciudad de Barcelona frente al Plan Cerdá en la época de su aplicación, en la época actual y finalmente en el futuro.

http://ropdigital.ciccp.es/revista_op/detalle_articulo.php?registro=13671&numero_revista=2937&anio=1960&anio_ini=1960&anio_fin=1969

01.28. Esquemes de la proposta. http://gausaraveauarqu.com/index.php?option=com_bs_portfolio&view=portfolio&id=119:barcelona-multilayers&catid_rel=39:1-10000&Itemid=870&lang=es#sthash.0q2BWpYb.dpuf (vist 8/01/2016)

A la pàgina següent detalls dels esquemes.

Travesser -a

adj. [LC] Posat de través, transversalment. Planteu un parell d'estaques i claveu-hi una fusta travessera. Un carrer travesser.

1 f. [LC] Carrer o carretera que travessa un barri, una població. La travessera de Baix, a Gràcia.

2 f. [LC] Camí transversal entre dos altres camins.

Transversal

1 adj. [LC] [MT] Que va en una direcció que travessa una direcció donada. Dues posts paral·leles unides per llistons transversals. Secció transversal.

2 f. [MT] [LC] Recta que travessa o talla un sistema de rectes.

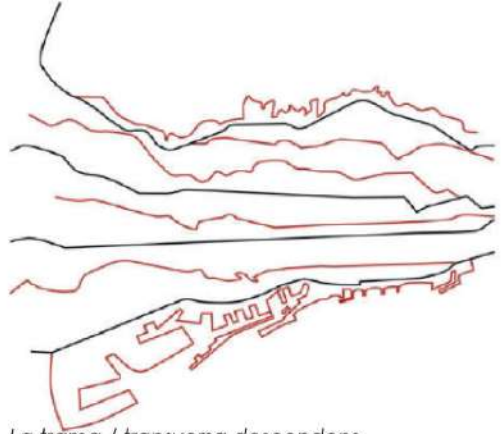
Siguin paraules de Cerdà o interpretació de Soteras, ens sembla important, per el tema de la tesi, per una banda, que amb una diferència de cent anys (1859-1960), la metàfora tèxtil -i no la biològica de circulació o d'estructura orgànica biològica de la ciutat com teoritzava fins llavors l'urbanisme nacionalsindicalista- sigui utilitzada per explicar una idea d'estructura urbana -de pla estratègic urbà- i per altra que, tot i que no explícitament, el substrat cultural-geogràfic, és un referent per entendre la proposta urbanística, que manté la vigència com referent fonamental o bàsic de l'estructura urbana de la ciutat

El cas de la proposta de Gausa+Raveau per l'estudi prospectiu per un "Nuevo Esquema de Conectividad y Transversalidad Central", al nostre entendre, és un exemple clar de l'ús de la metàfora estructural aplicada a la proposta sobre l'estructura urbana a la ciutat de Barcelona. La claredat dels dos primers esquemes que estan representant la trama i l'ordit de l'estructura urbana, en esquemes que tot i ser clarament relacionables amb la idea de teixit tèxtil, no condicionen la interpretació ni de l'estructura ni de la proposta sobre l'estructura de la ciutat. És en aquest sentit que ens interessa, al estudiar les travesseres i la seva relació metafòrica amb la "trama" del teixit, així com, indicar que és una interpretació que pot facilitar l'anàlisi i la proposta sobre l'estructura de ciutat, entesa en el sentit més ampli i contemporani del significat de ciutat.

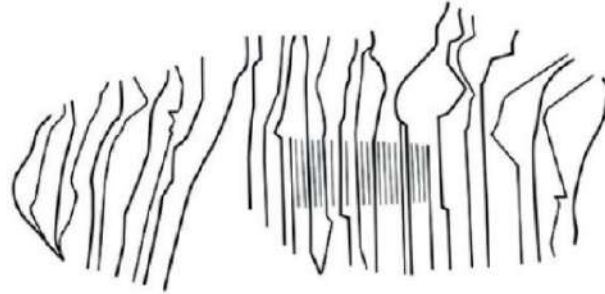
Hem vist com la idea de travessera està relacionada amb qüestions formals (geomètriques), estructurals (mecàniques) i, en l'àmbit geogràfic i urbanístic amb camins o carrers (espais públics longitudinals de secció variable). El significat del mot, en el seu origen, segons el nostre parer, pot ser més apropiat o adient, i no perquè el significat formal i estructural sigui erroni, sinó perquè, pot limitar la comprensió del sentit que pot prendre el mot quan l'emprem en relació al seu paper en les estructures urbanes.

Com adjectiu, es refereix a la qualitat d'estar posat de través, és a dir, transversalment. És una qualitat relativa a una altra situació, en principi prèvia. Per tant, no es pot definir travesser o transversal sense fer referència a un altre element, sistema o cosa.

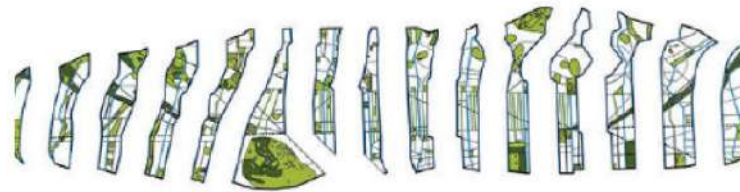
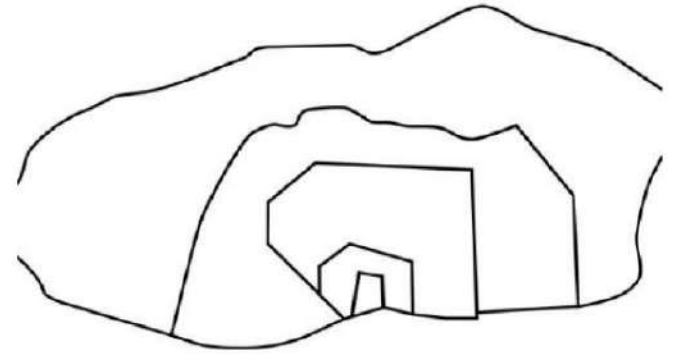
Al lèxic comú, fa referència a elements que només es poden entendre o definir en relació a altres. Fan referència a la seva posició envers a un altre (element, sistema o cosa) que no cal definir sinó

La trama / transversa descendens

L'ordit / descendens

Del lat. *transversarius*.

1. adj. Dicho de una cosa: Que se pone de través.

transversal

Tb. *trasversal*.

Del lat. mediev. *transversalis*, y este der. del lat. *transversus*.

1. adj. Que se halla o se extiende atravesado de un lado a otro.

2. adj. Que se aparta o desvía de la dirección principal o recta.

3. adj. Que se cruza en dirección perpendicular con aquello de que se trata.

Trasversal.

Adj. Lo que atraviesa de un lado a otro, o declina oblicuamente. *Transversus, obliquus*. // Se aplica al pariente que no descende por línea recta en el parentesco. Se usa también como sustantivo. *Línea obliqua, transversa descendens*.

com element relacional o posicional, del qual, en principi, serà subsidiari, complementari o posterior en el temps o en la seva consideració jeràrquica.

A la llengua castellana, la definició dels termes travesser i transversal, tenen en el seu origen, un matís que incorpora una certa complexitat i amplitud a la definició.

Segons el diccionari de la RAE, el terme “*transversal*” deriva del terme medieval “*transversalis*” i aquest del terme llatí “*transversus*”, que tot i que s'hauria de comprovar, sembla que tinguin a veure amb la idea de versar (parlar, dialogar,...) a través, entre altres. Aquesta accepció, en la nostra opinió, és més interessant (si més no en el sentit que es vol entendre a la idea de travessera) que la de ser un sistema que travessa un altre. Fa més èmfasi en el diàleg, en la complementarietat mútua, que amb la dependència o pertinença a un sistema.

A la setena edició del *Diccionario de la Lengua Castellana de la Real Academia Española* (edició de 1832), com ja hem vist prèviament, apareix la següent definició de “*trasversal*” (veure nota al marge). L'ús com a substantiu (*transversa descendens*) relaciona la idea de transversalitat a una direcció determinada respecte una altra “natural” (“*descendencia por línea recta*” [*descendens*]) que en l'aplicació de parentiu, indica una certa relació, però amb una direcció diferent. És a dir, emparentada, en el sentit que té relació, descendeix del mateix origen, però diferenciada, (formalment, jeràrquicament) amb una altra direcció. En aquest sentit, “*lo que atraviesa de un lado a otro*” i allò travessat, constitueixen una mateixa cosa, un mateix sistema, la diferència, en tot cas, està en la “qualitat” (origen) de cadascun dels elements, o coses considerades, però formant part d'un sistema, de una mateixa realitat amb certa complexitat.

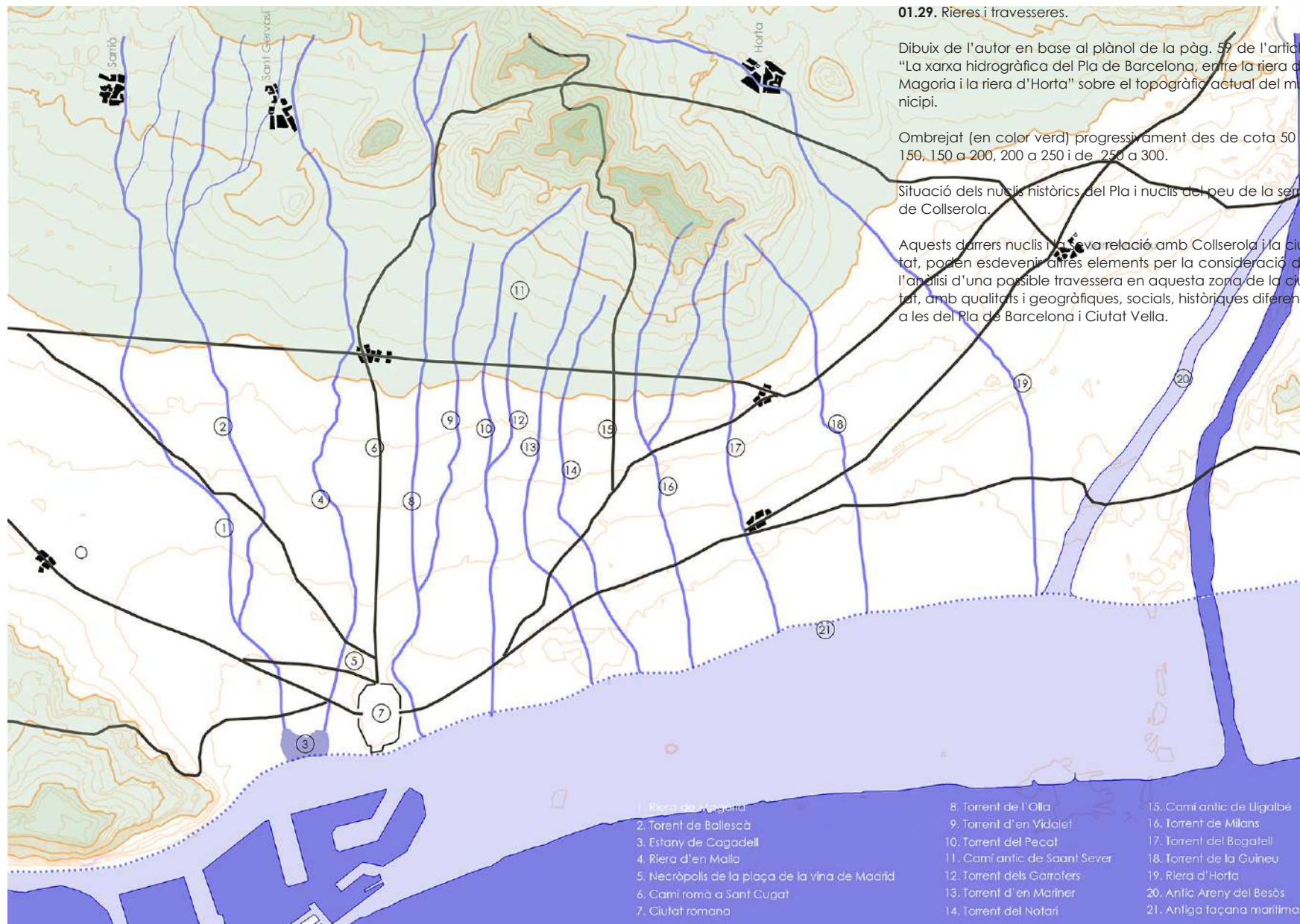
Espacial o geogràficament, “*descendens*” ho podem vincular al “curs natural” de les coses, dels elements, en el cas d'elements geogràfics; rieres, torrents, etc. que es configuren en una direcció “natural” (que s'ha definit, formalitzat, materialitzat sense intervenció humana) en funció de la morfologia del terreny i, “*transversa descendens*”, es pot associar a les direccions diferents de les “*descendens*” (no paral·leles, obliqües, perpendiculars) a la direcció “natural”. És a dir, a la direcció transversal (travessera), s'associa implícitament, un sentit “no natural”. D'alguna manera, el mot travesser porta implícita la idea d'artificialitat, de intervenció humana amb una intenció concreta.

Travesset⁸, amb la descripció de les rieres i Manuel de Solà-Morales amb la descripció de l'evolució de l'estructura urbana de Ciutat Vella, insisteixen en aquesta idea de les travesseres com elements configuradors de l'estructura de la ciutat:

"Les travesseres horitzontals de les circulacions gòtiques vorejaven el Taber, el turó de la catedral, [...]. Els carrers verticals que baixaven al mar travessaven aquesta disposició general horitzontal de les circulacions. Això és important perquè ens enuncia, en primer lloc, la transcendència posterior de l'eix Ferran-Princesa com la primera actuació general sobre la ciutat ja existent, i no pas com un créixer cap a fora, com un afegit d'un barri o un fragment urbà. En segon lloc, que es fa com un element geomètric estricte. I en tercer, i molt important, que s'insereix com un element paral·lel al mar, com un element horitzontal de la ciutat. És aquesta una qüestió fonamental, [...], en cadascun dels quals es remarca la importància de la constant horitzontal en l'expansió de Barcelona. (Solà-Morales, Manuel. 2008:59)
[...] Al Renaixement s'havia afegit, sobre el perímetre de la ciutat gòtica, tota l'operació del nou traçat del carrer Ample, [...], i de parcel·lació i divisió en carrers transversals, ortogonals, [...] Vol dir que, efectivament, és aquest sentit horitzontal, que ja era, de primer, unió litoral de la Ribera amb Motjuïc, el que es repetirà després, quan el carrer Ferran voldrà travessar per dins la ciutat. (Solà-Morales, Manuel. 2008: 59-61)

8 Travesset i Queraltó, Magí. (1994) "La xarxa hidrogràfica del Pla de Barcelona entre la riera de Magòria i la riera d'Horta." *Finesrelles* Núm. 6, p. 57-69. [en línia], <https://www.raco.cat/index.php/Finesrelles/article/viewFile/214418/311051>

Segons aquest estudi (veure il·lustració **01.29**), la riera d'en Malla que al seu pas per la ciutat es convertirà en la Rambla, la riera unió del Torrent de l'Olla i d'en Vidalet que al seu pas per Ciutat Vella, coincidiria aproximadament amb l'actual traçat de la via Laietana i a l'alçada del carrer Jaume I/Princesa, coincidiria en l'actual plaça de l'Àngel; i la continuïtat del torrent del Pecat i del Garrofer, que al seu pas per la ciutat coincidiria aproximadament amb el límit de llevant, on havia estat en el moment de la construcció del carrer Princesa, el Passeig de Sant Joan, entre la Ciutatella i el límit de llevant del barri de la Ribera. Si aquesta, darrera travessera, la entenem des del límit de ponent fins al límit de llevant de Ciutat Vella, és a dir, incorporant a la interpretació de la travessera el carrer Nou de la Rambla, hauríem d'afegir la riera de Magòria, que al seu pas per la ciutat, coincidiria aproximadament amb l'actual Rambla del Raval.

La centuriació al pla de Barcelona

Estudis recents (posteriors als anys 90 del segle XX), en l'àmbit de l'arqueologia del paisatge¹ venen a reforçar la idea de travessera que estem desenvolupant en aquest apartat. Tot i l'interès del tema, al allunyar-se excessivament de l'àmbit disciplinar de la tesi, aquí ens centrem en allò que té a veure i ajuda a entendre el significat del terme travessera i la seva relació en l'estructura urbana i territorial. L'interès en les centuriacions es centra en que poden ajudar a entendre la idea de travessera en el territori del Pla de Barcelona (també en altres llocs de la costa catalana) com element, (amb intenció, amb voluntat), estructurador del territori.

Ens interessa, també, pel que significa (la possible permanència física i/o conceptual) en l'estructura de la ciutat de Barcelona, que com veurem en altres capítols, ha pogut ser referent, com en el cas del projecte d'Eixample de Barcelona, projectat per Cerdà al 1859 i fins i tot en la seva Teoria General de la Urbanització (TGU) publicada posteriorment i, que segons el nostre parer, té una forta influència en la seva conceptualització i proposta per Barcelona.

Palet defineix la centuriació com un acte o fet abstracte, com un sistema sobreposat al territori per tal d'estructurar-lo i ordenar-lo:

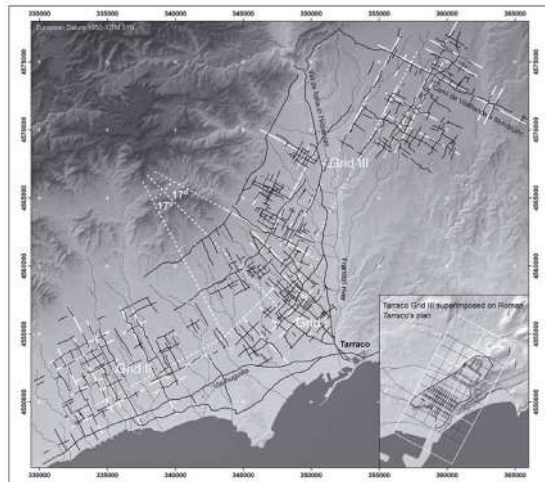
"La trama d'una centuriació estava formada per una xarxa d'eixos paral·lels o perpendiculars anomenada limitatio (de limes, camí o traça que serveix de límit entre centúries). Les centúries eren la base a partir de la qual es feia el repartiment de les terres, les divisions i les assignacions dels lots de terra, una mena de graella o d'esquelet format per una xarxa de vies, que servia per ordenar els repartiments seguint un sistema de coordenades cartesianes. La centuriació era pròpiament una forma d'organitzar l'espai, i cal diferenciar-la del cadastre, que es refereix a un règim de propietat de la terra concret: el mapa dels fundi o finques i propietats d'un territori". (Palet, 2005: 54)

Aquesta descripció, no està massa lluny (salvant les distàncies històriques, materials i conceptuals) de la idea que desenvolupa Cerdà en la TGU, al definir com elements essencials, bàsics, fonamentals de qualsevol urbanització les "vies" i "intervies".

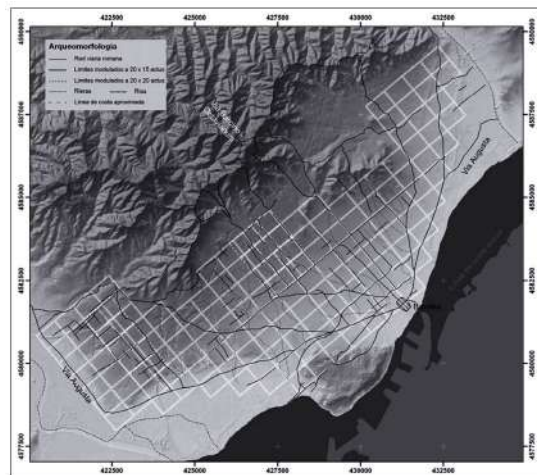
¹ Josep Maria **Palet** Martínez, Hèctor A. **Orengo** Romeu: Grup d'investigació en Arqueologia del Paisatge (giap), Institut Català d'Arqueologia Clàssica (icac)

Martínez, J. M. P. (2005). *L'estructuració dels espais agraris en època romana a Catalunya: aportacions de l'estudi arqueomorfològic del territori*. Cota zero: revista d'arqueologia i ciència, (20), 53-66.

"[...]Les centuriacions significaren la implantació de nous projectes d'organització territorial que imposaven l'empremta de Roma i que responien a un nou model planificador, amb voluntat de pautar la futura ocupació del territori. Aquestes noves formes d'organitzar l'espai també significaren fer-ne una nova conceptualització, relacionada amb la mentalitat del món clàssic." (Palet i altres, 2005: 54)

01.30. Planimetria general del las centuriaciones del Camp de Tarragona (tramas i, ii y iii) y superposici3n de la trama iii en la planimetria de Tarraco. Il·lustraci3n fig. 3 extreta de Palet Mart3nez, Josep Maria; Orengo Romeu, H3ctor Aleix; Riera Mora, Santiago (2009: 118)

01.31. Planimetria general de la centuriaci3n de Barcino. Il·lustraci3n fig. 4 extreta de Palet Mart3nez, Josep Maria; Orengo Romeu, H3ctor Aleix; Riera Mora, Santiago (2009: 121)

Seguint amb Palet, defineix la centuriaci3n com un sistema d'organitzaci3n del territori que simbolitzava un model, una idea de com s'havia d'organitzar el mateix:

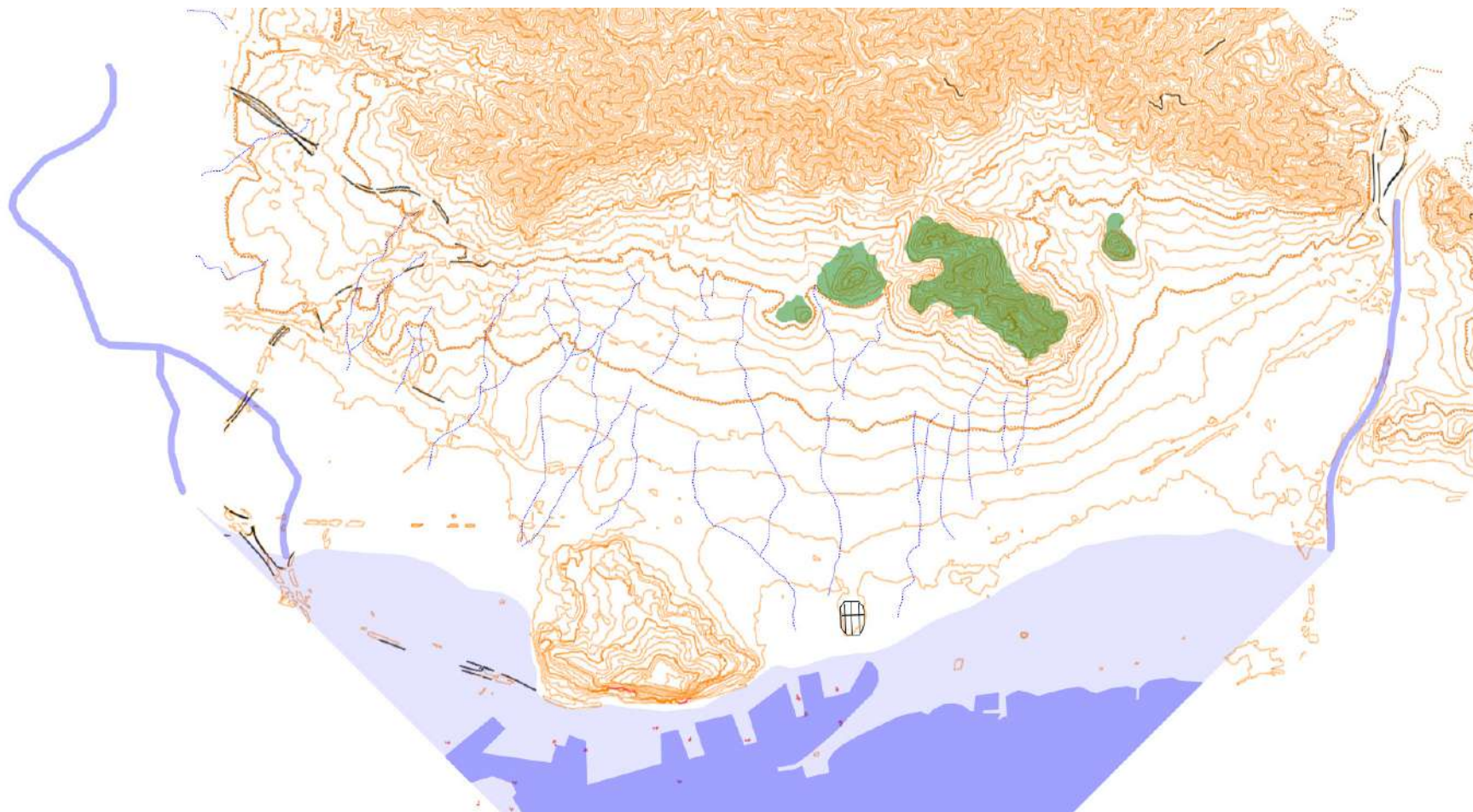
"[...] La centuriaci3n era un sistema d'organitzaci3n del territori genuïnament romà, que servia per realitzar un cadastre, és a dir, el repartiment de la terra entre els propietaris. Però el mapa d'una centuriaci3n no és en sentit estricte un mapa de propietats. Tenia efectivament una finalitat fiscal i planificadora, però també simbolitzava un model, una «idea» sobre com s'havia de concebre i organitzar el territori ideal d'una ciutat ideal." (Palet, 2005: 54)

Pel que fa referència a les travesseres com elements que estructuraven el territori en relació a altres elements naturals, son molt aclaridores les anàlisis plantejades per aquest grup d'investigaci3n, per que les dades aportades les han referit (i geolocalitzat) als elements del paisatge i pel que fa a la idea de travessera, és molt clara la referència dels dos sistemes (natural/artificial) i la seva relació formal, en la que es pot veure com les travesseres es van inserir en l'estructura del paisatge amb una relació estreta als elements naturals, topografia, rieres, cursos de rius etc.

A les il·lustracions d'aquesta pàgina es pot observar aquesta relació de les travesseres i els elements naturals a l'escala del territori i de la ciutat, els casos de Tarraco i Barcino són dos exemples molt clars. En el cas de Barcelona, la geografia condiona la posici3n de la trama centuriada, fent èmfasi en la direcci3n paral·lela al mar, "encaixant-se" entre la costa i la serra de Collserola (podríem que és una centuriaci3n travessera), abastant el territori entre el Besòs i el Llobregat.

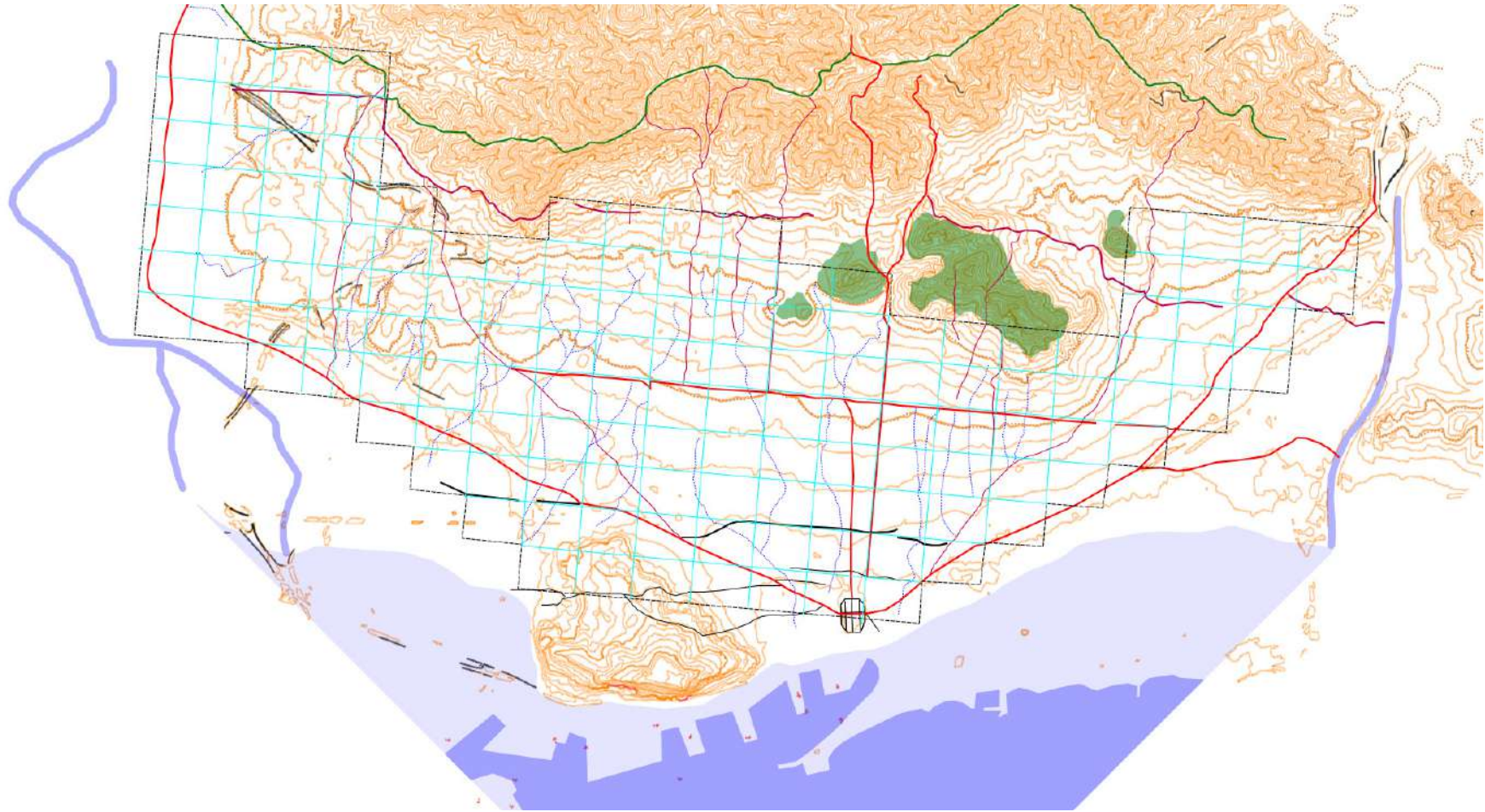
"La centuriaci3n s'estenia per la plana immediata a la col3nia, de la Serra de Collserola a la costa, entre els rius Bes3s i Llobregat. Els ramals de la Via Augusta que es dirigien a Barcino la delimiten al nord i al sud. L'orientaci3n de la centuriaci3n cerca el paral·lisme amb la línia de costa per tal de garantir el millor aprofitament del terreny i adequar la xarxa al pendent i al drenatge natural condicionat per les rieres del Pla." (Palet, 2005: 58)

A les il·lustracions de les pàgines següents (01.32 a 01.35) en base a la il·lustraci3n de la fig. 4 de la centuriaci3n (Palet; Orengo; Riera; 2009: 121) i comparant amb el topogràfic actual, hem sobreposat els elements de l'estructura urbana actual, en diferents èpoques per tal de comprovar la relació entre la centuriaci3n i la idea de travessera en l'estructura urbana de Barcelona i, com aquesta idea ha estat present (latent), amb més o menys "intensitat", amb més o menys claredat, en determinats moments i propostes sobre la ciutat.

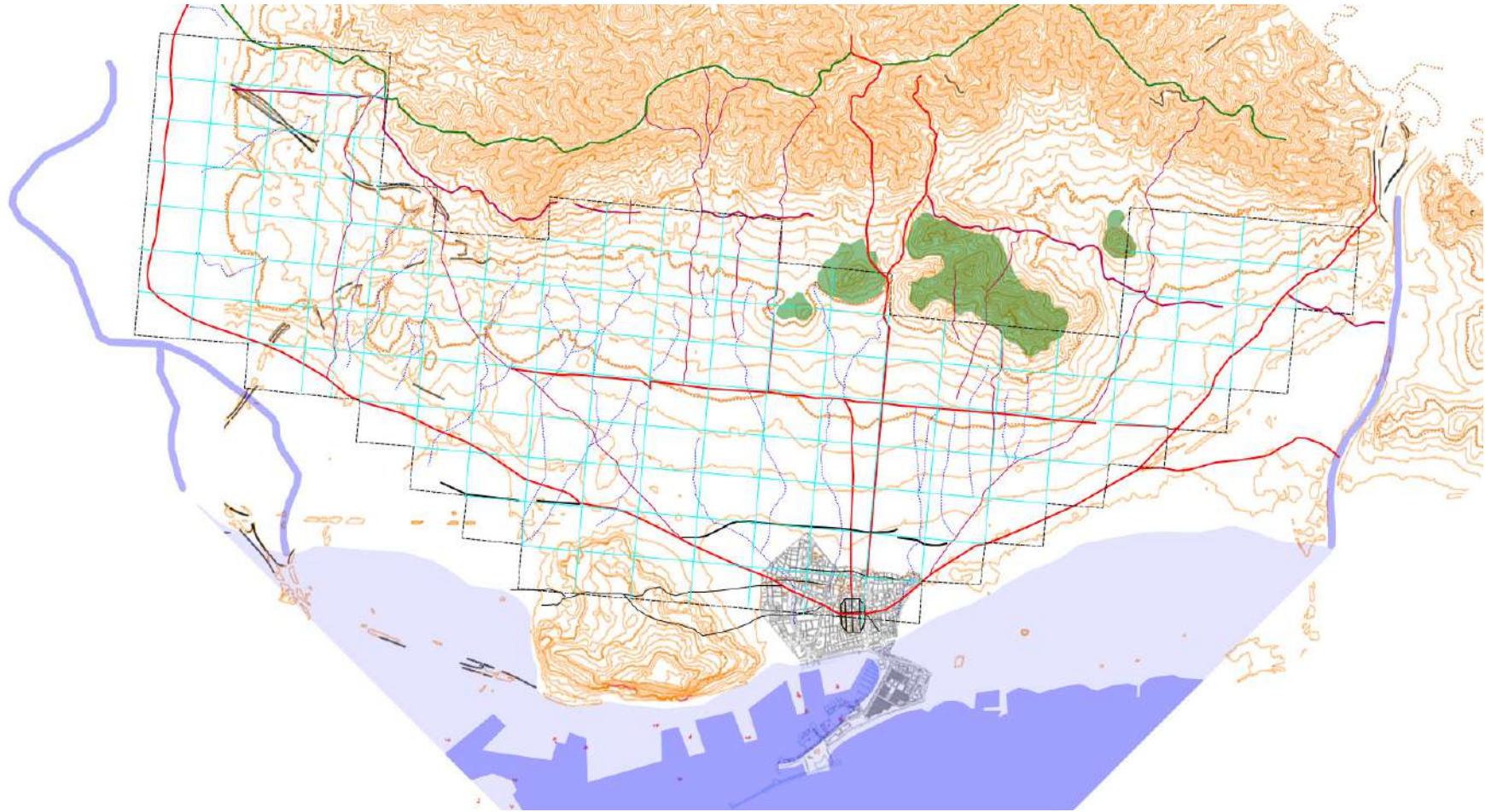
01.32. Situació de la colònia *Barcino* en relació al territori.

Barcino es situa en el turó aprop de la costa a la cota més alta (16 m) la comunicació amb la resta del territori s'estableix a través de Collserola amb la Via *Barcino-Octavianum* i transversalment amb la Via *Augusta*.

01.33. Colònia Barcino, les vies i la seva relació amb l'esquema de la centuriació.
 La centuriació seguirà la paral·lela a Collserola i la línia de mar i serà la base de diverses traveseres a diferents cotes del Pla.

"La orientación de la trama es de 49° 30' sexagesimales E, para los ejes traveseros, paralelos a la costa, los kardines de la trama. La orientación general de la cuadrícula estaba condicionada por el relieve. Su inclinación busca el paralelismo con la línea de costa y con la Sierra, para garantizar el mejor aprovechamiento del terreno, adecuar la red a la pendiente natural y favorecer la circulación y el drenaje de las aguas." (Palet, Orengo, Riera. 2009: 120)

01.34. Vies, centuriació, colònia *Barcino* i el parcel·lari actual de Ciutat Vella.

"[...] los kardines de la red centuriada, configuran saltos de tres centuriae, [...] Otra característica reseñable es la adaptación de algunos límites a los condicionantes del relieve, lo que supuso el abandono del trazado teórico estrictamente rectilíneo.

[...] las rieras fueron utilizadas como caminos en sentido mar-montaña e insertadas en el conjunto de la trama, evitando la construcción de nuevos límites y favoreciendo el aprovechamiento y el drenaje del curso natural de las aguas." (Palet, Orengo, Riera. 2009: 120)

01.35. El pobles del Pla (parcel·lari actual) i la seva relació amb la centuriació i les vies romanes.

Els pobles del Pla es situen a les vies travesseres, Sans, el Clot, Sant Andreu a la Via Augusta. Les Corts, Gràcia, Sant Martí de Provençals a la via travessera de la cota 50 m, tots tres "nuclis" es situen a la intersecció de les vies que descendeixen, les Corts, sobre la que baixa des de Sarrià, Gràcia a la intersecció amb la Via *Barcino-Octaviarum* i Sant Martí a la que descendeix des d'Horta. Entre la cota 50 i 150 m apareixen altres vies travesseres entre Pedralbes, Sarrià (cota 150 m) i des de la via *Barcino-Octaviarum*, una altra que passant per Horta connecta amb Sant Andreu i va a buscar el Besòs cap a Sant Adrià. A la cota més alta de Collserola apareix una altra travessera que marcaria la visual (el *sky line* de la serra) des de la costa i des del Vallés. A Ciutat Vella es poden observar altres travesseres coincidint amb carrers de la trama medieval i uns camins travessers cap a la muntanya de Montjuïc, que veurem amb més detall a les pàgines següents.

En relació a la ciutat de Barcelona (a la fundació de *Barcino*), és interessant remarcar que va comportar una reestructuració de les vies de comunicació i conseqüentment una modificació de l'estructura territorial propera a la ciutat tot incorporant els eixos transversals (traversers) i els elements geogràfics a la nova estructura:

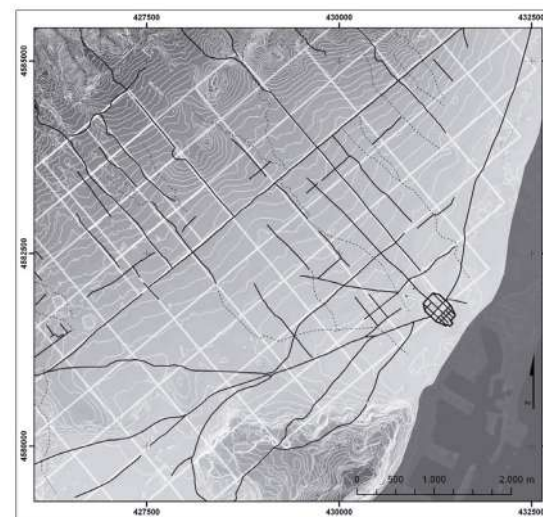
"En aquest sentit, entre els elements nous que estructuraven el territori cal assenyalar la construcció de noves vies que comuniquen l'àrea de l'Alt Pla amb la ciutat romana ubicada a la costa, i que configuren una xarxa radial centrada a Barcino. Aquestes vies comuniquen la ciutat amb l'Alt Pla i els eixos transversals que per l'interior circulen pels corredors naturals de trànsit definits per la cubeta de Sarrà-Horta i Collserola." ²(Palet, Fitx, Orengo. 2009: 114)

Les noves vies pretenien comunicar la nova colònia amb la resta de la xarxa viària però, al mateix temps, establir noves comunicacions entre els "nuclis existents" i la trama de la centuriació:

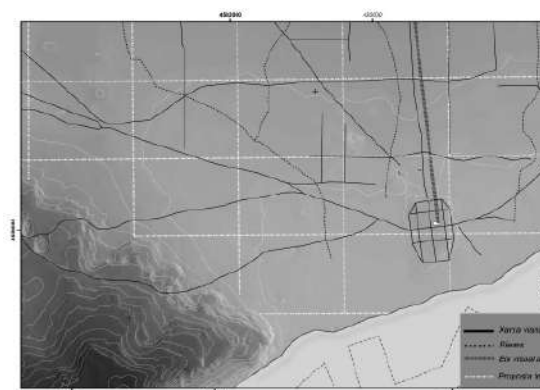
"La xarxa viària de nova creació potencia la comunicació litoral amb la creació del ramal costaner de la Via Augusta, que comunica Iluro, Baetulo i Barcino, i que abandona el Pla per l'estret de Martorell i el pont del Diable, tot remuntant el curs del riu Llobregat. [...] la Via Augusta, des de la porta SO de la ciutat fins a la Creu Coberta (a l'àrea de l'actual plaça d'Espanya) forma una diagonal que evita la muntanya de Montjuïc. Més endavant, a l'alçada de la carretera de la Bordeta, presenta una flexió per ajustar-se a la retícula teòrica de 15 per 20. Des d'aquest punt i fins al gir de la via a Cornellà la via constitueix la diagonal de rectangles de 2 per 1 centúries [...]. L'articulació entre la centuriació i el tram sud de la Via Augusta és, per tant, molt rellevant." (Palet, Fitx, Orengo. 2009: 115)

La relació de les vies de comunicació regional i la centuriació han generat una sèrie de "traces" (físiques/conceptuals) en l'estructura territorial del Pla i posteriorment en la estructura urbana, d'alguna manera, reforcen la idea de travessera a diferents escales, en la direcció dels *decumani*, el que a la tesi hem relacionat amb el "*curs / natural*" i en la direcció dels *kardines*, en relacionat amb el "*discurs / artificial*". Respecte als *decumani* (*curs*):

"[...] la via de la Travessera a Sarrà i Vallvidrera (el carrer Major de Sarrà), i la via del torrent de l'Olla, la qual, un cop arribava al torrent de Vallcarca, entre el turó del Putget i el turó de les Tres Creus, es dividia en dos ramals, coneguts com a camí antic de Sant Cugat, per dirigir-se a Collserola i arribar a través de la muntanya a Octavianum [...] és també important el límit conegut a la cartografia com a torrent o camí de Betlem, perfectament rectilini des de la Travessera fins a les primeres elevacions de la serralada a Sant Gervasi, [...]" (Palet, Fitx, Orengo. 2009: 116)

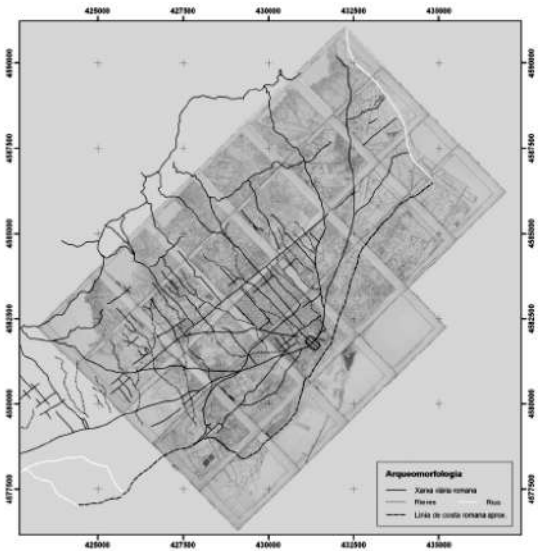

01.36. Detalle de la centuriación de Barcino y de su articulación con la trama urbana. Extret Palet Martínez, Josep María; Orengo Romeu, Hèctor Aleix; Riera Mora, Santiago (2009) fig 5 p. 123

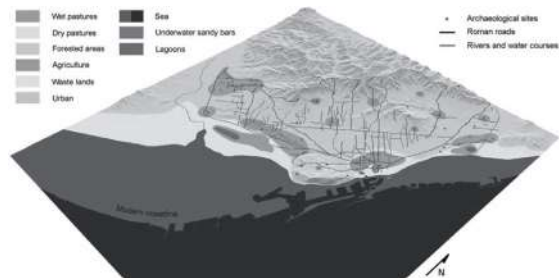

01.37. Detalle de la articulación entre la trama básica de la ciutat y la trama centuriada. Extret de Palet Martínez, Josep María; Fiz Fernández, J Ignació; Orengo Romeu, Hèctor A. (2009). fig 9 p. 119

² Palet Martínez, Josep María; Fiz Fernández, J Ignació; Orengo Romeu, Hèctor A. (2009). *Centuriació i estructuració de l'ager de la colònia Barcino: Anàlisi arqueomorfològica i modelació del paisatge*. QUARHIS, ÈPOCA II, NÚM. 5 (2009), pp. 106-123

01.38. Resultados del estudio arqueomorfológico sobre la base cartográfica de V. Martorell de los años 30. Extret de Palet Martínez, Josep Maria; Fiz Fernández, J Ignació; Orengo Romeu, Hèctor A. (2009). fig 3 p. 111

01.39. Reconstrucción 3D del territorio de Barcino a partir de la integración de datos paleoambientales, arqueológicos y arqueomorfológicos. Extret Palet Martínez, Josep Maria; Orengo Romeu, Hèctor Aleix; Riera Mora, Santiago (2009). fig 7 p. 126

Respecte als *Kardines* (*discurs*), cal remarcar el seu "ajust" a la xarxa teòrica i la relació amb elements de l'estructura urbana medieval i altres sectors de l'estructura urbana actual fora de l'àmbit del projecte d'Eixample Cerdà de 1859, al peu de la Serra de Collserola:

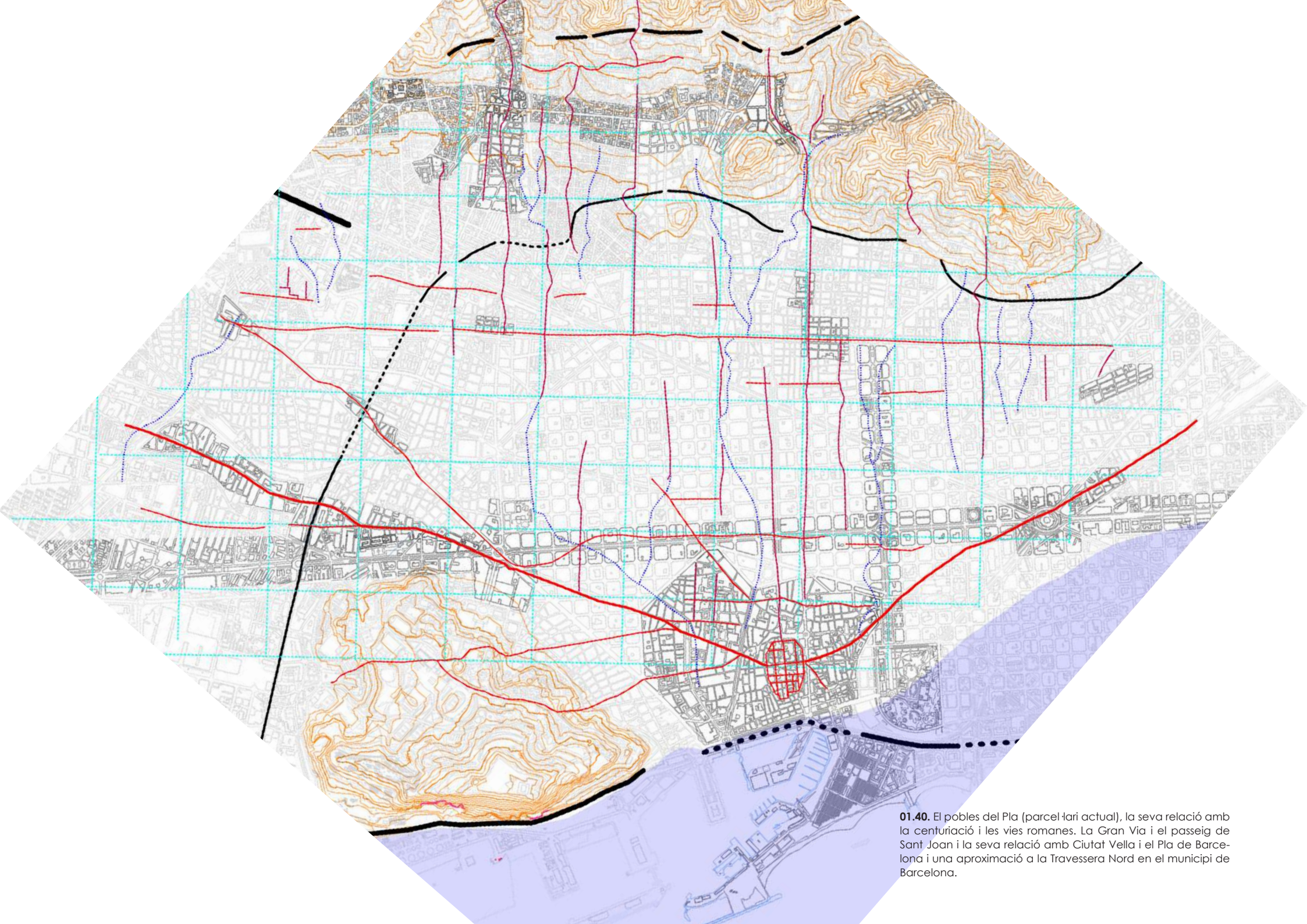
"En sentit paral·lel a la costa, la Travessera, el principal eix vertebrador del territori, esdevindrà una de les vies més importants de comunicació a través del Pla fins a l'època moderna [...]". Resulta espectacular el seu traçat rectilini i equidistant durant uns 8,5 km, 12 centúries de 20 actus. En el sentit dels kardines destaca també la Travessera de la Creu Coberta, exactament a 45 actus (3 centúries de 15 actus) de la via anterior [...]. **Entre els kardines intermedis destaca el més proper a la ciutat romana, que a l'edat mitjana va donar lloc a una sèrie de carrers i camins de nucli medieval, ben topografiats en la cartografia dels segles XVIII i XIX (actuals carrers de Sant Pere Més Alt, Comtal, Santa Anna, Bonsuccés i Elisabets).** Aquest eix s'encrua amb altres vies en punts que són també intersecció de límits. El punt de confluència amb la Via Augusta al nord de la ciutat coincideix amb el desdoblament d'aquest itinerari i amb el Portal Nou, una de les portes del recinte emmurallat d'època medieval. **La xarxa es recolza en un dels eixos transversals interiors del Pla (la via per la cubeta de Sarrià-Horta), que delimitaria la limitatio per l'interior.** Cal destacar, en aquest sentit, que la distància entre el kardo format per la Travessera i diversos trams d'aquesta via interior a la zona de Sarrià i Sant Gervasi és un salt de quatre centúries. Als sectors d'Horta i Sant Andreu també s'hi documenta aquesta relació, amb una equidistància de tres centúries." (Palet, Fitx, Orengo. 2009: 116)

En relació a la tesi, aquestes referències no tenen tant el sentit de voler "demostrar" la influència i pervivència material de l'estructura territorial romana en l'estructura urbana de la ciutat, com de veure que la idea de travessera (sistema curs/discurs) ha estat "latent" en la formalització de l'estructura de la ciutat, ja sigui explícitament o implícita. Així com, que tan important per aquesta reflexió, són les propostes (abstractes, simbòliques, funcionals, etc.) com la geografia on aquestes propostes es materialitzen, o dit d'una altra manera, la relació que s'estableix entre la geografia i les propostes, entre el curs i el discurs:

"D'altra banda, [...] convé comentar i que permeten de reflexionar sobre les relacions entre model teòric o conceptualització de l'espai i la seva execució sobre el terreny. En primer lloc, la conservació selectiva dels eixos, que desapareixen en determinats sectors; els límits paral·lels a la costa, els kardines de la xarxa centuriada, configuren saltus de tres centúries, mentre que apareixen zones sense traces (al Guinardó, la vall d'Horta, Montjuïc, Esplugues, Collserola), ja sigui perquè no s'han conservat o perquè mai no van arribar a materialitzar-se en el terreny [...] Una altra característica ressenyable és l'adaptació d'alguns límits als condicionants del relleu, fet que suposà l'abandonament del traçat teòric estrictament rectilini. De la mateixa manera, en determinats sectors, les rieres van ser utilitzades com a camins en sentit mar-muntanya i foren inserides en el conjunt de la trama, per tal d'evitar la construcció de nous límits i afavorir l'aprofitament i el drenatge del curs natural de les aigües." (Palet, Fitx, Orengo. 2009: 116)

Segons el nostre parer, aquestes referències i reflexions venen a reforçar la idea que en l'estructura urbana de la ciutat de Barcelona, al llarg del temps i a diferents escales, l'element o la idea de travessera com element estructurador ha estat present (latent), tanmateix, pensem que la idea de teixit tèxtil, com a referent metafòric (implícitament o explícita) del teixit urbà-territorial ha acompanyat la idea de travessera, com element formal, com a trama del teixit, que amb l'ordit (rieres) ha anat configurant una estructura formal característica .

Aquesta presència, pot haver estat deguda a condicionants geogràfics, a propostes "culturals" o de disseny del territori (ciutat) o conseqüència de la interrelació dels diferents condicionants. Sigui com sigui, creiem que aquesta idea a format part, de manera significativa, en la formació de l'estructura urbana, en el temps i en les diferents escales, de l'estructura de la ciutat.

01.40. El pobles del Pla (parcel·lari actual), la seva relació amb la centuriació i les vies romanes. La Gran Via i el passeig de Sant Joan i la seva relació amb Ciutat Vella i el Pla de Barcelona i una aproximació a la Travessera Nord en el municipi de Barcelona.

1.4. Definició provisional de Travesser-Traversera.

A l'apartat d'aquest capítol (*Sobre el terme travessera*) hem esbossat unes primeres conclusions provisionals, que pretenien ser una primera aproximació a la definició del mot travessera, des del llenguatge comú, analitzat en diversos diccionaris al llarg del temps, recollint les accepcions que ens aproximessin a l'àmbit urbanístic.

La intenció, en aquest primer capítol, és arribar a una definició comprensiva i ampla del terme per tenir-la com a referent en l'anàlisi de les travesseres. En aquesta definició provisional, arribàvem a les següents definicions:

Una travessera, en el temps, si més no, en l'àmbit territorial de llengua catalana, esdevé, en alguns casos, nom propi dels elements d'aquestes característiques.

Traversera és un mot que designa una via (camí, carretera, senda, carrer, sèquia, etc.), un espai longitudinal de diversa dimensió i secció variable, que té una direcció determinada en relació a altra o altres direccions, amb la/les qual/s forma un sistema reticular d'una certa complexitat.

Una via (en el sentit ampli del terme) amb major o menor complexitat formal, a petita o gran escala, que es genera o es defineix per una voluntat, per una intenció concreta, mai fortuïta o aleatòria.

La designació d'un element com a travessera, pot ser per "fragments" de la mateixa i/o per l'element que compren els diferents "fragments". Una travessera es pot entendre com un fragment d'un element travesser, o inversament, una travessera es pot entendre com la consecució dels diferents fragments de travesseres.

Hem analitzat els diferents sinònims en llengua catalana, segons aquests, "travessera", es pot definir com un espai de terreny més o menys ample que va d'un indret a un altre, disposat expressament per a transitar (*camí*) que és públic, no edificat, lineal, vorejat (parcialment) de cases o de parets, que fa de camí per anar de un lloc a un altre en una ciutat, una vila, un poble (*carrer*) en el que poden circular carretes o carros i per extensió qualsevol tipus de vehicle (*carretera*) que travessa, especialment entre carrers més importants (*travessia*), definint punts de referència amb i en aquests (*trencall*).

Un espai lineal públic, sense amplada definida o secció variable, parcialment edificat en les seves vores, que es fa servir expressament per transitar d'un lloc a un altre, en una ciutat, vila o poble, per on poden circular vianants i qualsevol tipus de vehicle, què travessa, entre carrers més importants, definint, en els punts on travessa, llocs/espais de referència.

Una síntesi de la definició de "travessera" en la que incorporéssim els matisos dels diferents sinònims pot ser:

Un espai longitudinal essencialment urbà i públic, però també territorial i paisatgístic, pensat per transitar d'un lloc a un altre, que formant part d'un sistema, és referent o defineix, amb altres elements, llocs de referència, urbans, territorials o paisatgístics.

Tanmateix, l'accepció de descendència relacionada amb la definició del mot *travessera* (*Transversal*), que des dels inicis de la seva normativització (Segon Tom del *Diccionario de Autoridades de la Real Academia Española*, 1739), apareix en els diccionaris de llengua castellana, així, tal i com hem vist a l'apartat 1 (*Travesero, a, (travesía, travesear) / Transversal*), la segona accepció de mot "transversal" (entenem *travessera* com un element transversal), ho defineix com quelcom (*pariente*), que tot i mantenir el parentiu, aquest no descendeix per línia recta sinó obliqua:

TRANSVERSAL. Se llama también el pariente, que no descende por línea recta en el parentesco. Lat. Línea obliqua, vel transversa descendens.

La idea travessera com a **transversa descendens**, ens interessa especialment, per ser quelcom que està relacionat, emparentat, amb una direcció determinada, però alhora, tot i formar part del mateix sistema, (en aquest cas de parentiu), no segueix la "línia natural".

Ens interessa especial i espacialment, perquè introdueix la idea de relació entre "natural" i "no natural" (artificial) en la diferència dels elements del sistema a partir dels mots "**descendens**" i "**transversa descendens**". El primer com element original, natural i referencial i, el segon com a element derivat, artificial, referenciat al primer. Pensem que aquesta idea o aquesta relació entre elements d'un mateix sistema (en el cas de l'anàlisi de les travesseres), com elements urbans (territorials i paisatgístics) és fonamental, si més no, en el cas de la ciutat de Barcelona i, que intentarem anar seguint, com element d'anàlisi en els diferents "estats temporals" de l'estructura urbana de la ciutat.

En aquest sentit, a l'anàlisi de les travesseres en l'estructura urbana de Barcelona, identifiquem els elements "naturals" (riures, rambles, torrents,...) com els elements "**descendens**" del sistema i les travesseres, (de dimensions i escales diferents) amb els elements "**transversa descendens**" del sistema, tractant els elements emparentats (del sistema) amb connotacions i significacions diferents. Creiem que per l'anàlisi, cal incorporar matisos significants i significatius de més abast que les definicions actuals dels diccionaris normatius (castellà i català) que d'alguna manera descriuen uns elements concrets, deixant de costat les possibles relacions entre elements del sistema urbà.

Som conscients que estem fent ús de la "metàfora" per poder relacionar significats des d'àmbits molt diferents (parentiu / estructura urbana, teixit tèxtil / teixit urbà) però d'acord amb Nubiola (2000), creiem que el seu ús ajuda a construir "*valor cognitiu*" en l'anàlisi, de manera que podem "ampliar" el significat del mot i de l'element analitzat. Ho hem fet amb la "translació" dels mots "*descendens*" i "*transversa descendens*", però també, amb el mot "travessejar" (entremaliejjar), de manera que al estudiar els elements urbans podem incorporar i ampliar significats dels mateixos.

A les següents pàgines, sobre el fotoplà actual, mostrem uns esquemes interpretatius sobre l'àmbit metropolità de Barcelona d'allò que intentem explicar en aquesta conclusió provisional.

Imatge 2017 TerraMetrics
Data SIO, NOAA, U.S. Navy, NGA, GEBCO

0 1/2 1 2 3 4 5 Km

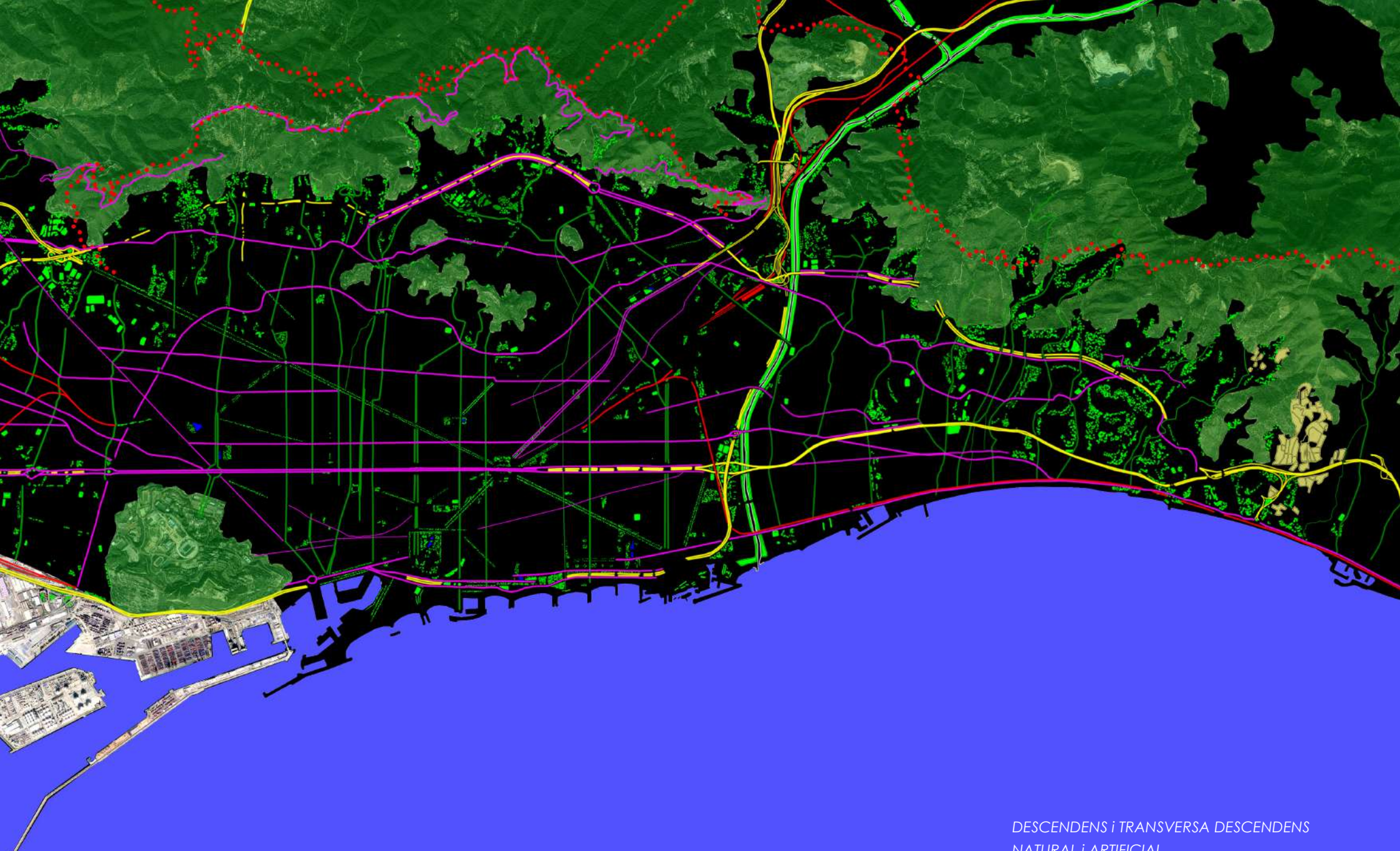
DECENDENS / NATURAL / CURS

0 1/2 1 2 3 4 5 Km

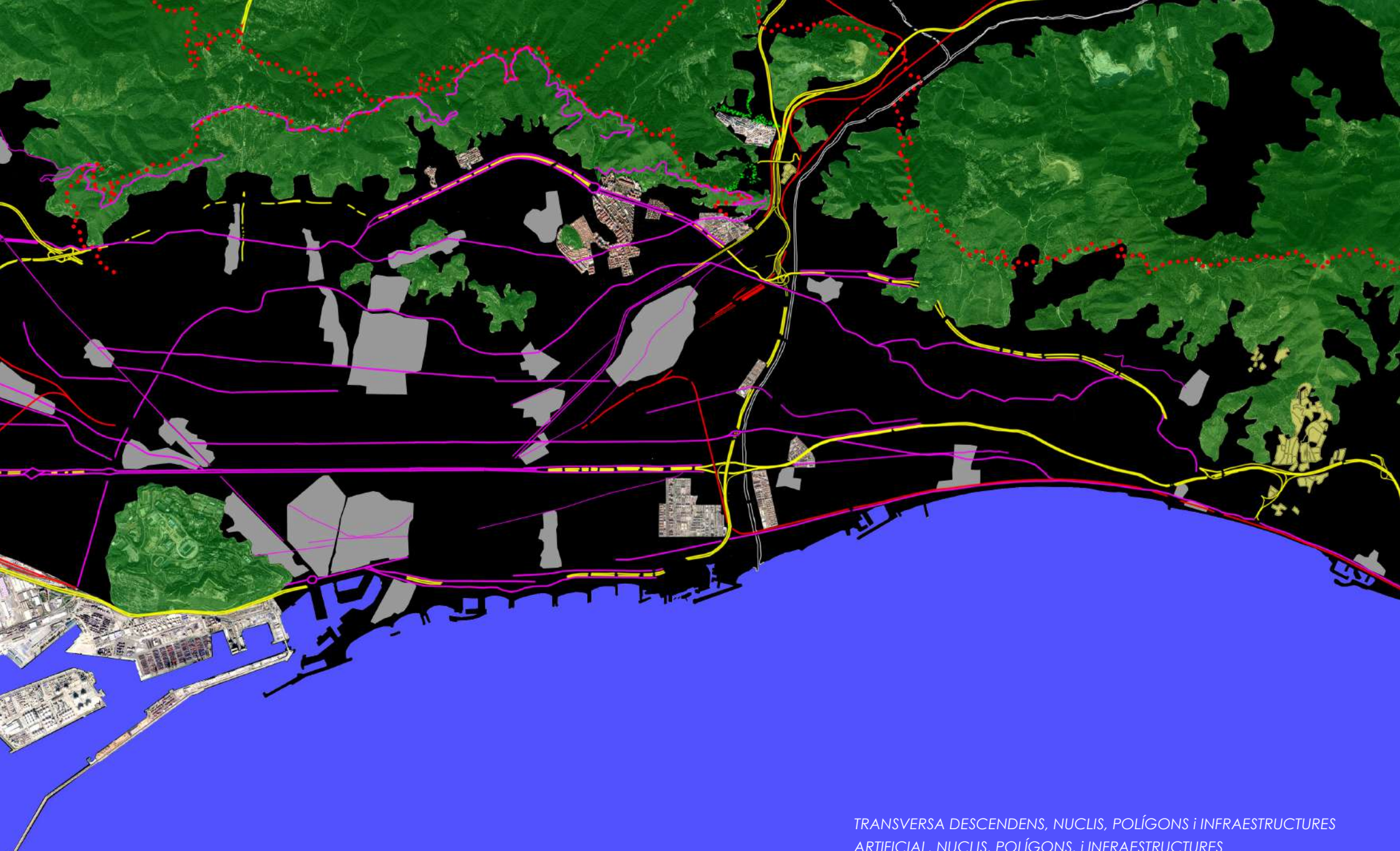

DESCENDENS i TRANSVERSA DESCENDENS
NATURAL i ARTIFICIAL
CURS i DISCURS

TRANSVERSA DESCENDENS, NUCLIS, POLÍGONS I INFRAESTRUCTURES
ARTIFICIAL, NUCLIS, POLÍGONS, I INFRAESTRUCTURES
DISCURS, NUCLIS, POLÍGONS I INFRAESTRUCTURES

02_ Les travesseres de Ciutat Vella

El carrer Ferran com a travessera
Tall - Trinxat urbà

Tall - Trinxat urbà

L'obertura del carrer Ferran, (1823-1854?), tot mantenint l'esquema travesser, enceta una nova estratègia. Una estratègia similar a la que farà servir posteriorment Hausmman a Paris (1853-1870). Una estratègia de "tall" en la ciutat construïda que remarca la qualitat travessera. D'aquesta manera es canvia el referent travesser de Ciutat Vella, desplaçant l'antic *Kardus* per un *Nou Kardus* "modern" que relaciona dos espais públics de referència de la ciutat, la Rambla i l'esplanada del General al costat de la Ciutadella.

Tot i la referència a Haussmann, ens interessa fer evident la diferència metodològica entre la construcció del carrer Ferran i els treballs de Haussmann a Paris. El procés lent i "acurat" en el tall del carrer Ferran, cercant la travessera al centre de la ciutat, "ajustant-se" a les tres places preexistents (la plaça de la Trinitat, la remodelació de la plaça Sant Jaume i la plaça de l'Àngel). El carrer Ferran es pot entendre com una travessera moderna a diferents escales i/o fragments si s'inclou la plaça Reial i el carrer Nou de la Rambla, una travessera al centre de Ciutat Vella entre Montjuïc i el parc de la Ciutadella, dos elements referencials de la ciutat, tant des del punt de vista socioeconòmic com militar.

2.1. Les travesseres en relació amb el territori.

Al primer capítol hem intentat definir uns elements (les travesseres) amb la voluntat de poder aïllar i estudiar les seves qualitats intrínseques i poder extrapolar com elements d'anàlisi i de proposta. Elements que poden ajudar a la comprensió de les estructures urbanes, ja siguin aquestes senzilles o complexes.

No es tracta de donar una definició rígida o cercar els invariants per aplicar-los sistemàticament, com de categoritzar uns elements, uns processos, d'una certa complexitat, que dins d'una possible taxonomia d'elements urbans (o si més no, patrons), pot ajudar o facilitar la comprensió i la intervenció a la ciutat. En aquest sentit, en aquest capítol, intentarem evidenciar el que hem anomenat "*travesseres històriques de Ciutat Vella*", a partir dels paràmetres desenvolupats al primer capítol i, que amb el risc de simplificar molt, podríem resumir en els següents cinc punts o característiques:

1_ **Existència d'un ordre espacial previ.** Generat de manera "natural" i amb certes qualitats formals, d'ús, paisatgístiques o simbòliques.

2_ **Definició o interpretació d'un ordre espacial nou** en relació al preexistent. Aquest nou ordre, pot venir definit per diferents iniciatives i/o agents. Pot ser generat per iniciatives individuals (privades) que intenten trobar un benefici (econòmic o no), per agents públics que intenten modificar, millorar, la imatge i/o l'estructura de la ciutat, o poden ser propostes "col·lectives" en les que coincideixen diferents interessos.

3_ Més enllà dels mecanismes emprats (obertura de carrers, enderrocs d'edificacions existents, remodelació,...) el resultat de la proposta presenta unes qualitats espacials, estructurals (en relació a l'estructura de la ciutat), simbòliques, sociològiques, que faciliten la comprensió del conjunt (preexistència i proposta) com **un nou sistema complementari i unitari, amb la suficient entitat** per esdevenir un element urbà característic o caracteritzable.

¹ Aquí el terme "natural" no fa referència només a elements i/o processos naturals, amprem el terme "natural" per indicar processos no predeterminats el 100% per la voluntat humana. En aquest sentit poden fer referència a espais generats residualment per l'acció en altres, espais "naturals" urbanitzats per l'ús i/o absorbits en el procés de creixement de nuclis urbanitzats,...

4_ Com entitat característica o caracteritzable, pot **esdevenir un “exemple” extrapolable a altres situacions espacials** (urbanes, geogràfiques, paisatgístiques...), **similars, a diferents escales.**

5_ **La recurrència del procés.** Un mateix element travessar es pot interpretar a diferents escales. Pot generar-se per recurrència, per repetició d'esquemes similars, a la mateixa escala o escales diferents.

Segons aquestes consideracions i el que hem vist a l'apartat 1.3 del capítol anterior, a la ciutat de Barcelona podem diferenciar varies travesseres, la travessera de Gràcia, urbanitzada a partir del traçat d'una via romana; la Gran Via, element estructurador del projecte d'Eixample Cerdà (1859); el carrer Ferran/Jaume I/Princesa, resultat del procés de modernització de la Ciutat Vella (1821-1858?), que es desenvolupa connectant, travessant o unint, tres espais urbanitzats sobre tres antigues rieres urbanitzades pel procés de creixement medieval i posteriors i, que canviarà l'estructura urbana de la ciutat antiga.

Respecte a aquesta qüestió, creiem interessant fixar-nos en les observacions que fa Pallí², en relació al terme “travessera” com un topònim que fa referència a un camí, (en el seu cas, un camí romà) un element artificial inserit en la geografia, que té relació amb la seva situació topogràfica, però també, com a construcció humana, artificial, que modifica o qualifica el paisatge, que té voluntat de comunicació i relació amb altres elements naturals i/o artificials:

“Incluimos [...] nombres que sin pertenecer a la familia de estrada y calzada, designan actualmente la ruta que estudiamos [es refereix a la Vía Augusta en Catalunya]. Así, nos hemos encontrado con nombres que hacen referencia al origen romano del camino: [...]; que indican antigüedad: [...]; que hacen referencia a su situación topográfica: “Camí del Mig”, “Camí Fondo”, “Travessera”.
“Travessera.- Como su nombre indica, es un camino rectilíneo que atraviesa un determinado lugar de un lado a otro.”

Més enllà de l'antiguitat, tot i la seva rellevància, ens interessa el comentari sobre el mot, en el sentit que el relaciona amb les condicions geogràfiques, topogràfiques i morfològiques preexistents, llocs (elements, sistemes) definits o configurats prèviament per les condicions naturals. D'alguna manera, Pallí, “confirma” la idea que hem desenvolupat als apartats del capítol anterior, tanmateix, el

2 **Pallí Aguilera**, Federico. 1985. *La vía Augusta en Cataluña*. Ed. Bellaterra: UAB, 1985. ISBN 84-7488-125-0. P. 347-349

fet que la mateixa travessera tingui dos "cognoms" diferents (de les Corts i de Gràcia) confirma la idea que la travessera és una via territorial que pren el seu "cognom" dels llocs per on travessa i/o relaciona i que es pot entendre per fragments.

Pallí, pren com exemple dos carrers de la ciutat de Barcelona, la travessera de Gràcia i la travessera de les Corts, tot i que morfològicament podríem entendre que es tracta de la mateixa travessera, és interessant la diferència dels noms, pel significat que proposa en relació a la travessera de les Corts, en el sentit que "Corts", segons Pallí, pot ser un possible derivat del llatí "cursus".

"... y "Travessera de les Corts", siendo "Corts" un posible derivado del latín "cursus".

Per la situació i condició geogràfica, aquesta travessera és un camí travesser en relació, no només, a la connexió entre diferents sectors d'un lloc, sinó també, un camí que travessa el curs (el recorregut, la direcció "descendens") de diverses rieres i/o torrents, (riera de Magòria, torrent de Ballescà), que donarien sentit a la direcció de la travessera, a la "transversa descendens". El mateix es podria entendre de la travessera de Gràcia en relació a les rieres i torrents que baixen de la serra de Collserola i els Tres Turons (riera d'en Malla, torrent de l'Olla, torrent d'en Vidalet, etc.).

En aquest sentit, quan ens referim al terme "travessera", entenem relació entre diferents direccions i entre diferents elements (topogràfics, geogràfics, etc.), generats o configurats de forma natural, i altres, travessers a aquests, definits de forma artificial, amb intenció.

Així, podem entendre que travessera, té a veure amb el "discurs³"; allò construït amb "cert mètode i amb certa extensió" amb voluntat concreta i en relació, en aquest cas, al "curs⁴", elements que s'han generat de forma progressiva per les condicions "naturals" del lloc, que no cerquen o tenen una voluntat predefinida, intencionada o explícita, que son conseqüència de les condicions geo-

3 Discurs

1 1 m. [LC] [FLL] Allò que hom diu d'una manera seguida, especialment allò que, dit o llegit en públic, tracta d'un assumpte amb cert mètode i certa extensió. *Pronunciar un discurs. Fer un discurs. Un discurs eloqüent. Un discurs improvisat. Un discurs de recepció, d'obertura. L'exordi d'un discurs.*

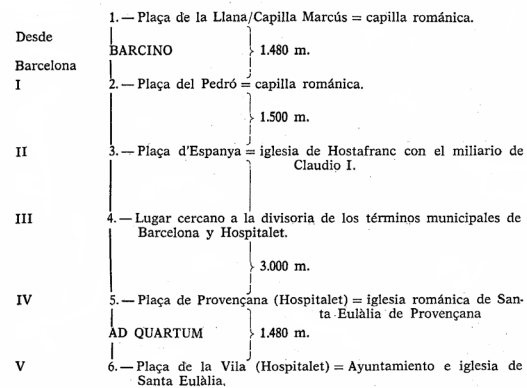
2 2 m. [FL] Grup d'oracions que constitueix una unitat comunicativa dotada d'autonomia i de coherència.

4 Curs

1 1 m. [LC] Camí que fa una cosa que es mou d'una manera progressiva. *El curs de la lluna, dels astres. El curs d'un riu. Un curs d'aigua. El curs d'una processó.*

4 m. [IT] Nombre mínim de fils d'ordit i de passades que defineix un determinat lligat.

De fet la quarta accepció de "curs" fa referència a l'ordit i la passada (trama) del teixit, que defineixen un determinat tipus de "lligat", que és el que caracteritza la diferència d'un tipus de teixit d'un altre.

02.01. Esquema de la Via Augusta, segons Pallí Aguilera, Federico. 1985. *La vía Augusta en Cataluña*. Ed. Bellaterra: UAB, 1985. ISBN 84-7488-125-0. P. 361

1_Capella d'en Marcus, lloc on conflueix la prolongació del carrer de Moncada.

2_La plaça del Pedró és un lloc on convergeixen (ho tractarem en l'apartat 3 d'aquest capítol) dues travesseres, el carrer del Carme i el carrer de l'Hospital.

3_Un altre lloc on conflueixen diverses travesseres i que Cerdà "recollirà" en el projecte d'Eixample de 1859, com a lloc per definir la Gran Via com a "travessera" de l'Eixample.

morfològiques, tectòniques i climàtiques (naturals) del lloc, però que poden tenir la consideració o el paper bàsic estructurant, com els "fils d'ordit" que predeterminen o prefiguren un teixit.

La idea de travessera (de les travesseres), doncs, està vinculada a una voluntat concreta, a la "necessitat" de crear un "discurs" sobre el "curs" del territori, sobre la geografia, allò urbanitzat⁵, (marques, fites, llocs...), es conseqüència de la intenció del "discurs".

En aquest sentit, ens ha interessat l'apreciació de Pallí sobre la relació de la situació de diferents esglésies romàniques i els miliaris de les vies romanes a la ciutat de Barcelona i entorns. Indicant com les vies de comunicació romanes, les vies que urbanitzen el territori, han anat deixant la traça (el rastre) sobre la que, en diferents moments, s'han localitzat elements (arquitectònics) que han donat significat al mateix. Camins i elements que han estat "transversa descendens", que han generat *discurs* sobre i amb el *curs*.

Segons Pallí, a Barcelona i els seus entorns, sembla que aquesta organització del territori, en base a elements travessers (*curs/discurs*) ha estat present des de l'època romana, per altra banda, època en la que s'inicia la urbanització (humanització, romanització...), del territori, que al llarg del temps han anat configurant la base sobre la que s'han definit les "proptoestructures" urbanes de la ciutat:

En Barcelona parece existir una cierta relación entre el lugar del emplazamiento de los antiguos miliarios romanos y la existencia en dichos lugares de antiguas capillas o iglesias dedicadas a Santa Eulalia.

En la plaza del Pedró, en Barcelona, situada en la ruta que seguía el camino romano que atravesaba Barcino, por lo que actualmente son las calles de la Boqueria, Hospital y San Antonio Abad, la toponimia sugiere la existencia en dicho lugar de un miliario. La hipótesis está confirmada por la toponimia y por las distancias respecto a los lugares en donde tuvieron que estar situados los otros miliarios.

En primer lugar, desde la Plaça del Pedró, siguiendo la calle Hospital, Boqueria, Call, Plaça Sant Jaume, Llibreteria, Boria, hasta llegar a la plaça de la Llana y a las inmediaciones de la capilla Marcús, en la calle Carders, que data del siglo XII y había estado dedicada a la Verge de la Guia, hay entre 1.480 y 1.500 metros, es decir, una milla romana.

En segundo lugar, desde la Plaça del Pedró, siguiendo la calle San Antonio Abad,

5 Amprem explícitament el terme urbanisme (urbanitzar) en lloc de civilitzar (civitas) perquè ens interessa aquí remarcar les qüestions formals més enllà del que puguin representar des del punt de vista d'estructura moral o normes de convivència.

6 Pallí Aguilera, Federico. 1985. *La vía Augusta en Cataluña*. Ed. Bellaterra: UAB, 1985. ISBN 84-7488-125-0. P. 360-361

Avenida Mistral, hasta llegar a la Plaza de España hay otros 1.500 metros, es decir, otra milla romana, habiéndose hallado en las proximidades de dicha plaza, a menos de doscientos metros, el miliario de Creu Cuberta, Hostafranch.

En tercer lugar, siguiendo el camino romano por la Carretera de la Bordeta, Carretera de Gavà, calle de la Constitución y calle de Santa Eulalia en Hospitalet, llegamos a la iglesia románica de Santa Eulalia de Provençana, que está ni más ni menos a unos 3.000 metros de la Plaza de España, es decir, otras dos millas romanas, con lo que aquí estaría el tercer miliario des de la salida de Barcelona y empezaría a contarse la cuarta milla, que coincide con el nombre "ad Quartum", que aparece en los documentos medievales, como hemos visto. Con ello se logra la situación exacta de cinco de los miliarios más próximos a Barcelona, y en relación a capillas románicas o iglesias dedicadas a Santa Eulalia.

Més que fer "arqueologia de l'urbanisme", ens interessa entendre la idea de travessera com estratègia que relaciona una situació espacial geogràfica concreta (elements geogràfics produïts per causes naturals) amb elements que es "dissenyen" conscientment (travesseres), és a dir, amb intenció, per fer ús de l'espai, amb diferents intencions, usualment de comunicació, de relació entre diferents llocs, ja siguin aquests llocs, d'ús i de producció (viles, pobles, ...), simbòlics (ermites, esglésies...) o paisatgístics.

En aquest sentit, no és tant important la precisió històrica com entendre la relació i vinculació entre els diferents elements, els naturals i els artificials, en la definició de l'estructura urbana.

En el cas que hem pres d'exemple (el Pla de Barcelona), per explicar la idea de travessera, han hagut diversos estudis (similars al que hem fet referència anteriorment) que han tractat de fer "arqueologia geogràfica" analitzant i fent hipòtesis diverses dels elements estudiats, però en molts casos, la manca de registres i permanència dels elements, conclouen amb una certa imprecisió, per altra banda lògica.

Per remarcar la idea que la manca de precisió no té perquè desvalorar o invalidar la idea exposada, ens han semblat interessants les reflexions de Magí Travesset i Queraltó⁷ en el seu estudi sobre la xarxa hidrogràfica del Pla de Barcelona, on reflexiona, per una banda, sobre la necessària manca de precisió (en relació als elements estudiats) i per altra, el canvi de categoria en la definició dels elements (els naturals i artificials) per qüestions geogràfiques, climatològiques i/o d'ús.

⁷ **Travesset** i Queraltó, Magí. (1994) "La xarxa hidrogràfica del Pla de Barcelona entre la riera de Magòria i la riera d'Horta." Finestrelles Núm. 6 , p. 57-69. [en línia]. <https://www.raco.cat/index.php/Finestrelles/article/viewFile/214418/311051>

"Si féssim un estudi a fons de l'estructura topogràfica del pla [...] podríem comprovar que el traçat d'algunes d'aquelles rieres i torrents ha sofert canvis substancials ja des d'època antiga, i quasi sempre originats voluntàriament o involuntàriament a causa del factor humà." (Traveset, 1994: 54)

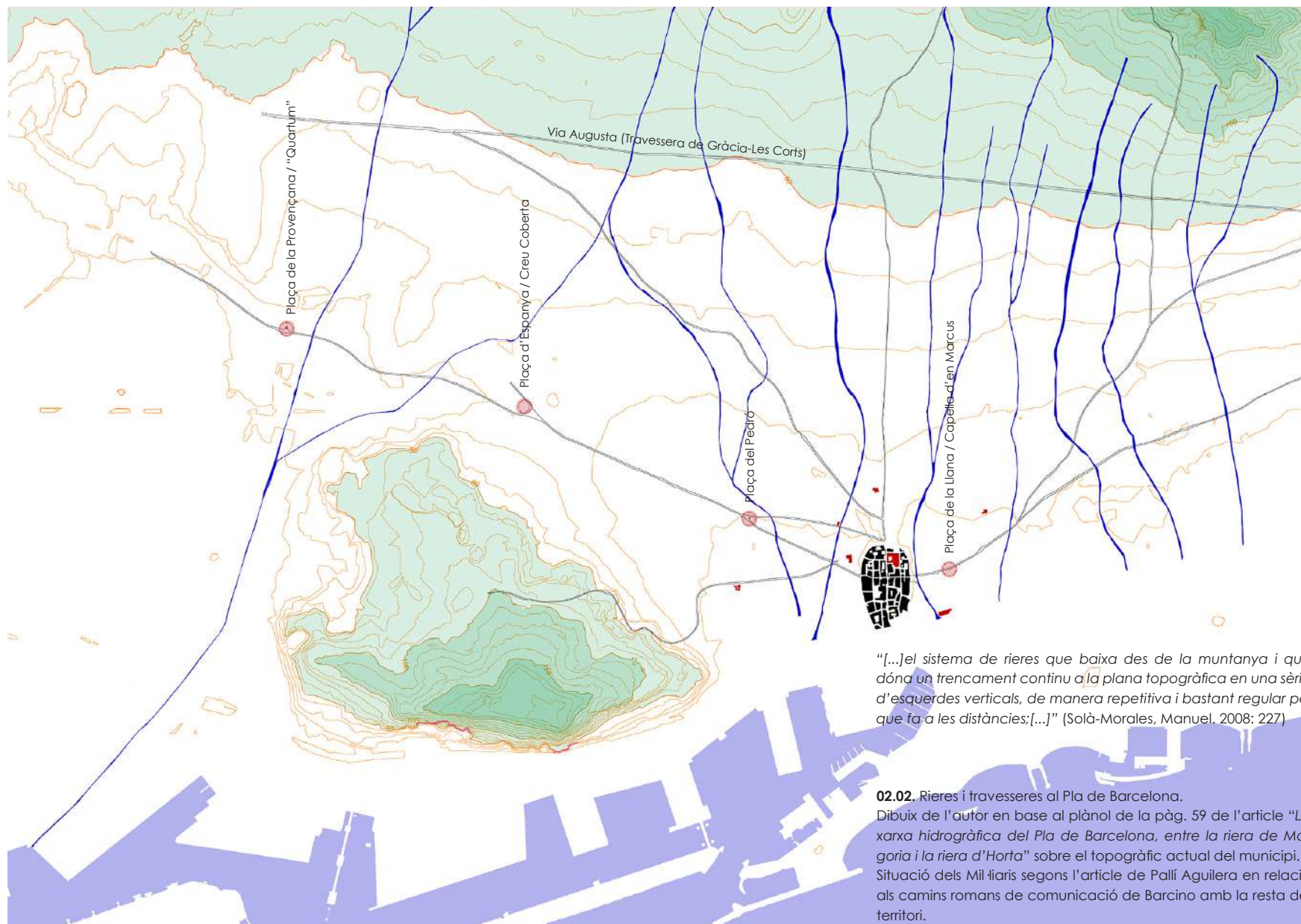
"[...] expressa la dificultat, evident en molts casos, de poder distingir en èpoques més modernes entre rieres i torrents, d'una banda, i el que foren inicialment camins i que posteriorment es convertiren en torrents, d'una altra. Com ell diu, "tot camí que va de dalt a baix es converteix a la llarga en un torrent per on s'hi escola inicialment l'aigua els dies de pluja, fins a convertir-se finalment en veritables torrents" (Traveset, 1994: 60)

Traveset indica que, elements que inicialment pertanyen a la categoria artificial (camins...) al llarg del temps han passat a convertir-se en torrents (per manca d'ús) i contràriament, alguns torrents, per necessitat d'ús i comunicació han passat a la categoria d'artificial. Així com en sentit contrari, els canvis produïts per la manca d'ús dels camins o per la força dels factors naturals (climatològics essencialment) han transformant camins en torrents i/o rieres.

La intenció, com dèiem, no és tant la precisió històrica com la de veure com es poden interpretar uns elements urbans (les travesseres) dins l'estructura urbana de la ciutat, com es poden analitzar, estudiar i entendre com elements amb unes certes qualitats intrínseques, vinculades a la geografia (topografia) i alhora, com elements de referència de l'estructura urbana.

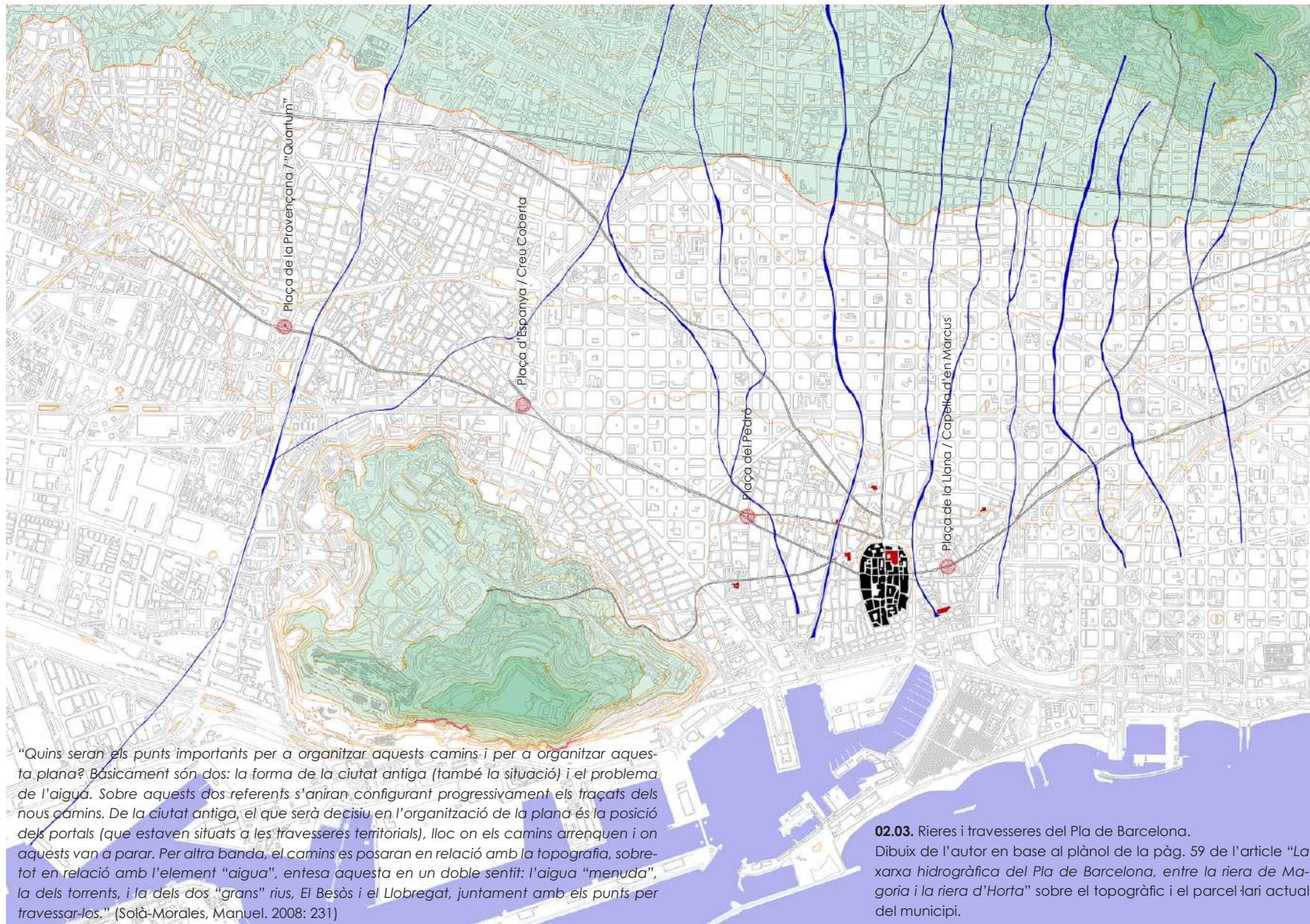
A les pàgines següents (2_09 i 2_10) es poden veure les imatges que hem elaborat per il·lustrar gràficament el que estem desenvolupant en aquest apartat del capítol, en base als textos de referència, prenent com a base el plànol de l'article "*La xarxa hidrogràfica del Pla de Barcelona*"⁸, sobre el topogràfic i el parcel·lari actual de la ciutat, tanmateix s'acompanyen d'algunes reflexions de Manuel Solà-Morales (2008) en relació al paper ha tingut "l'aigua" en la configuració de l'estructura urbana al Pla de Barcelona.

⁸ Plànol de la pàg. 59 de l'article "*La xarxa hidrogràfica del Pla de Barcelona, entre la riera de Magoria i la riera d'Horta*". Traveset i Queraltó, Magi. 1994: 59

"[...]el sistema de rieres que baixa des de la muntanya i que dóna un trencament continu a la plana topogràfica en una sèrie d'esqueres verticals, de manera repetitiva i bastant regular pel que fa a les distàncies; [...]" (Solà-Morales, Manuel, 2008: 227)

02.02. Rieres i travesseres al Pla de Barcelona.
 Dibuix de l'autor en base al plànol de la pàg. 59 de l'article "La xarxa hidrogràfica del Pla de Barcelona, entre la riera de Magoria i la riera d'Horta" sobre el topogràfic actual del municipi. Situació dels Mil liaris segons l'article de Pallí Aguilera en relació als camins romans de comunicació de Barcino amb la resta del territori.

"Quins seran els punts importants per a organitzar aquests camins i per a organitzar aquesta plana? Bàsicament són dos: la forma de la ciutat antiga (també la situació) i el problema de l'aigua. Sobre aquests dos referents s'aniran configurant progressivament els traçats dels nous camins. De la ciutat antiga, el que serà decisiu en l'organització de la plana és la posició dels portals (que estaven situats a les travesseres territorials), lloc on els camins arrenquen i on aquests van a parar. Per altra banda, els camins es posaran en relació amb la topografia, sobretot en relació amb l'element "aigua", entesa aquesta en un doble sentit: l'aigua "menuda", la dels torrents, i la dels dos "grans" rius, El Besòs i el Llobregat, juntament amb els punts per travessar-los." (Solà-Mórales, Manuel. 2008: 231)

02.03. Rieres i travesseres del Pla de Barcelona.

Dibuix de l'autor en base al plànol de la pàg. 59 de l'article "La xarxa hidrogràfica del Pla de Barcelona, entre la riera de Matorra i la riera d'Horta" sobre el topogràfic i el parcel·lari actual del municipi.

Tot i això, en aquest capítol ens interessa centrar-nos en l'anàlisi morfològic a Ciutat Vella, per veure com aplicar la idea de travessera a l'anàlisi morfològic de la ciutat.

L'anàlisi que mostrem tot seguit, fonamentalment morfològica, s'ha fet a través de representacions gràfiques (plànols de planta de la ciutat) de moments històrics diferents. És important que la representació gràfica, per l'anàlisi d'un procés, sigui diacrònica per poder incidir en les qüestions del procés i en les diferents capes que incideixen en la forma de la ciutat, en aquest sentit, hem pres de referència diversos plànols de la ciutat.

Pla de la ciutat de Barcelona y sos contorns en lo any 1740, dibuixat per l'arquitecte Francesc Renart i Closas l'any 1801. (AHCB 02553)⁹

Plano de la plaza de Barcelona, su puerto, Ciudadela y castillo de Montjuich con el proieto general de las fortificaciones y edificios militares que se consideran precisos para poner en mejor estado de defensa (...). Autor, Juan Zerneño¹⁰. Data, 31 de desembre de 1751. AHCB 02973.

⁹ Segons el llibre de registre es tracta d'un calc del plànol original conservat a l'arxiu de la Catedral de Barcelona. Un altre exemplar AHCB 02553 (B) - 81.5, forma part de la sèrie de documents reunits per Pere Falguès com a antecedents de la reforma de la Plaça de Catalunya. (Nota de la fitxa del document AHCB 02553)

¹⁰ Juan Zerneño, deixeble de Verboom fou nomenat comandant del Cos d'Enginyers l'any 1749. El projecte del 1751 no es va realitzar totalment. Nota de la fitxa del document de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)

Plànol de la ciutat de Barcelona amb el traçat de les rieres i torrents, des de la riera de Magòria a la d'Horta. Plànol de la pàgina 59 de l'article de Magí Travesset i Queraltó¹¹, LA XARXA HIDROGRÀFICA DEL PLA DE BARCELONA ENTRE LA RIERA DE MAGORIA I LA RIERA D'HORTA.

El sòl del Pla de Barcelona. Topografia, rieres, camins, propietat del sòl, i àrees de secà i regadiu al Pla de Barcelona. Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (CCCB). Any Cerdà. <http://www.anycerda.org/web/arxiu-cerda/fitxa/el-sol-del-pla-de-barcelona/496>. [En línia 10 de març de 2014]

Parcel·lari i topogràfic actual E=1/5.000. Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC).

¹¹ **Travesset i Queraltó**, Magí. "La xarxa hidrogràfica del Pla de Barcelona entre la riera de Magòria i la riera d'Horta." Finestrelles [en línia], 1994., Núm. 6 , p. 57-69. <http://www.raco.cat/index.php/Finestrelles/article/view/214418/311051> [Consulta: 01-01-16]

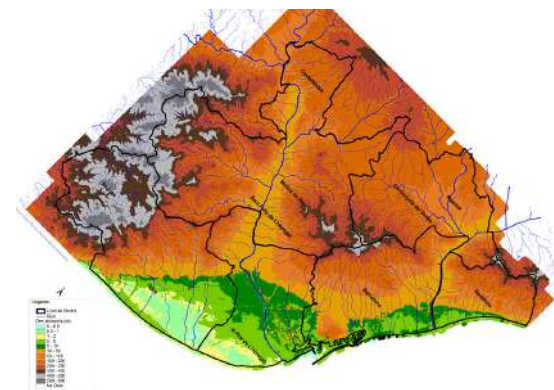
Imatge en format psd¹² del **Model Digital del Terreny** (MDT)¹³. Entitat Metropolitana del Medi Ambient. Febrer 2005. Idea i redacció: Equip tècnic de TYPSA.

Entenem "ciutat històrica" la que es va configurar des de la fundació de *Barcino* fins la proposta d'Eixample de 1859. Hem pres com a referència gràfica històrica fonamental els plànols de 1740 i 1751, perquè entenem que la seva representació gràfica té suficient precisió per realitzar l'anàlisi gràfica, tanmateix, perquè representa la ciutat, que des del punt de vista morfològic es va mantenir, a grans trets, fins l'enderroc de les muralles i l'inici de les propostes d'eixample de la ciutat cap al pla de Barcelona. Tot i haver desestimat, inicialment, els plànols anteriors a 1714 per la poca fiabilitat de la representació de la forma de la ciutat, hem inclòs un plànol de 1492 dibuixat a finals del segle XIX, per comprovar, que tot i els canvis produïts a l'estructura de la ciutat després de 1714, l'estructura urbana de la mateixa, si més no, per el tema que estem tractant, no es produeixen canvis rellevants.

Barcelona a l'any 1492. Plànol de Barcelona en 1492 (AHC B 2901), dibuixat¹⁴ per Salvador Sanpere i Miquel en l'any 1891.

El Plànol de Barcelona en 1492, apareix en una publicació en 1893, que recull tres conferències celebrades a l'Ateneu Barcelonès, per Salvador Sanpere i Miquel, els dies 8, 11 y 15 de novembre de 1892, encapçalant la reproducció de la tercera conferència sobre l'estat de la ciutat a finals del segle XV.

Sanpere justifica la veracitat de la interpretació del plànol (*Plano cierto de Barcelona en 1492*) a partir de la base d'un plànol de 1679 i de diferents estadístiques "censals" de l'època.

12 Grandària del document, 42 x 29,7 cm. 300 ppp. Dimensions en píxels 49,8 Mb. 4961 x 3508 píxels.

13 Model Digital de Terreny (MDT). A partir de la cartografia facilitada en suport digital i 2D, es va crear un Model Digital del Terreny associant a cada punt la cota més propera amb la finalitat d'obtenir una malla de punts. A partir d'aquesta es crea el model digital de terreny de 25x25 metres d'ample de cel·la que s'ha emprat en la divisió del territori en conques hidrològiques.

14 **Sanpere** i Miquel, Salvador, (1893). *Barcelona en 1492*, per Salvador Sanpere y Miquel. Conferencias celebradas en el Ateneo Barcelonés los días 8, 11 y 15 de noviembre de 1892. Barcelona, 1893. Imprenta de Henrich y CA en comandita. Sucesores de N. Ramírez i C°. Pasaje Escudillers 4. En línia <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000097695&page=1>

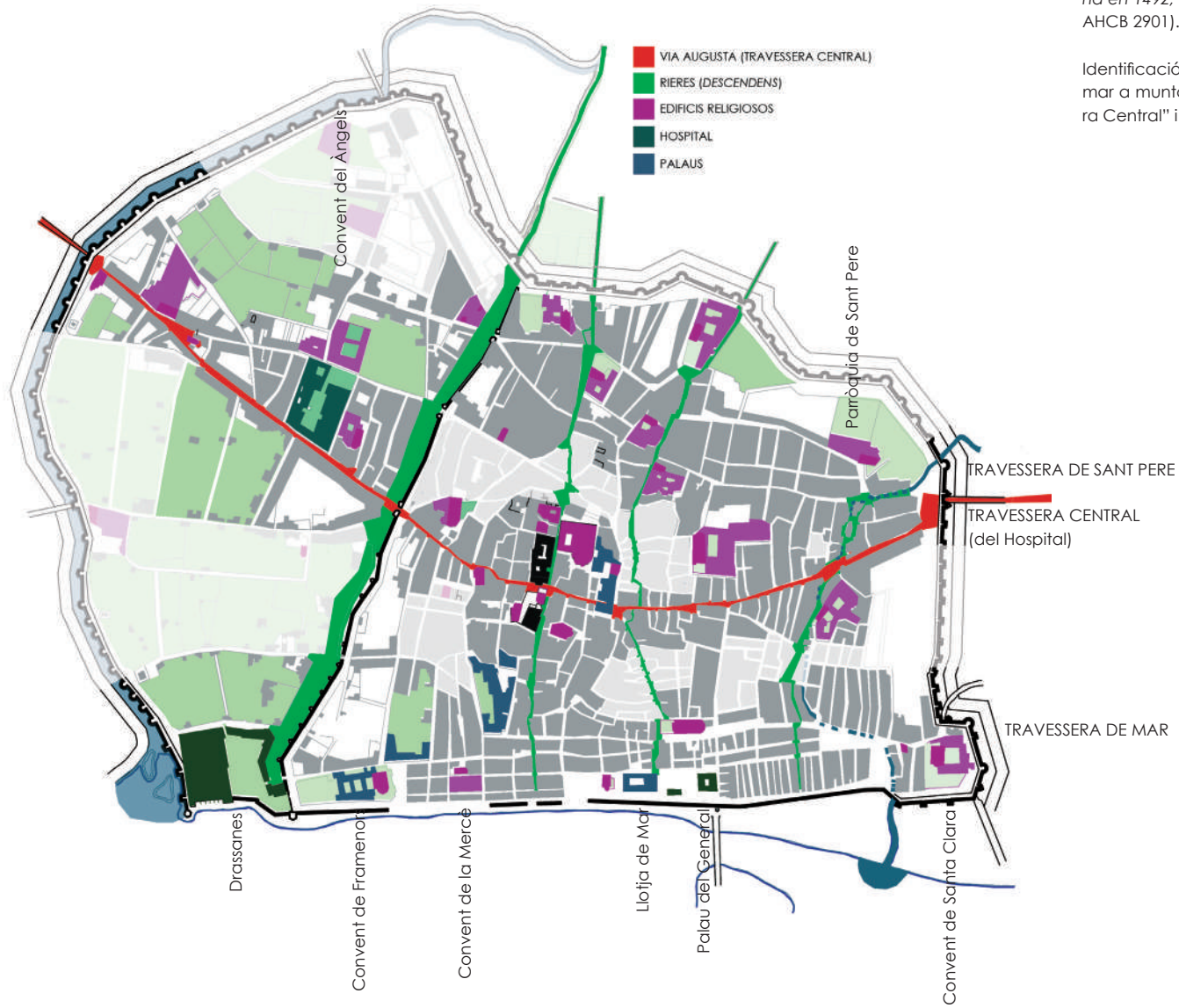
El Plànol de Barcelona en 1492

Aquest Plànol de Barcelona (AHCB 2901), dibuixat per Salvador Sanpere i Miquel l'any 1891, segurament per alguna activitat relacionada amb el quatre-cents aniversari del descobriment d'Amèrica, és un plànol amb poca precisió històrica, però hem cregut interessant per el nostre propòsit d'anàlisi, atès que com a planimetria, ens ha permès la comparació gràfica amb plànols d'altres moments històrics posteriors i d'alguna manera, recollir la major part dels canvis produïts a la ciutat des de la seva fundació.

Ens ha semblat, per el tema que estem tractant, partir de la planimetria de la ciutat en el moment que ja està "consolidat" el teixit, després de l'expansió i la creació de les diverses viles noves al voltant de la ciutat romana. Un moment en que l'estructura urbana, tot i les diferències entre llevant i ponent de la ciutat, es presenta com una estructura consolidada, per, a partir d'aquesta, intentar analitzar la idea de travessera en una estructura d'una certa complexitat i, en certa manera, amb suficient entitat per desenvolupar l'anàlisi.

A l'interior de la muralla romana es desenvolupen les activitats representatives de la ciutat. Les "viles noves", a llevant, estan pràcticament consolidades, estructurant-se al voltant dels antics camins, dels convents i les esglésies. La ciutat, a ponent, té un caràcter majoritàriament agrícola, exceptuant els eixos del carrer de l'Hospital i del Carme, on s'ha anat edificant, prenent com "element urbanitzador" el camí-carrer. Al nord d'aquest eix, entre el carrer del Carme i el carrer Tallers, s'aniran ubicant les institucions benefico-religioses, que a l'interior de la ciutat ja no tenen cabuda.

El "*front marítim*", des de les Drassanes fins al convent de Santa Clara, s'ha consolidat, formant una nova estructura paral·lela a la línia de costa, a partir de la creació del carrer Ample -carrer que connecta el barri de Santa Maria del Mar amb el final de la Rambla- formant un petit eixample amb una lògica estructural diferent de la ciutat antiga i les viles noves. Aquest barri s'estructura a partir d'una xarxa de carrers, més o menys, perpendiculars definint places al voltant d'edificis representatius, El Convent de Sant Francesc amb el pla de Fra Menors (futura plaça del Duc de Medinaceli), la Llotja i l'església de Sant Sebastià, entre la Plaça del Vi, -amb la font de l'Àngel-, i el pla al davant de l'edifici del General (futura plaça Palau) i el Pla del Lull i la plaça dels Calderers, que articulen la connexió amb el barri del Born.

02.04. Dibuix de l'autor en base al plànol *Barcelona en 1492*, de Salvador Sanpere i Miquel, (1891) AHCB 2901).

Identificació de tres travesseres a Ciutat Vella. De mar a muntanya, "Traversera de Mar", Traversera Central" i "Traversera de Sant Pere".

"El plano de Barcelona que presentamos, casi no tiene nada de invención ó arreglo, pues lo casi que tiene es siempre insignificante no viniendo jamás á alterar las líneas generales. Débese esto precisamente, á lo fatal que fue para Barcelona el siglo vx, al poco ó ningún crecimiento que tuvo durante el mismo, y esto resulta de datos tan positivos, que permiten presentar el Plano cierto de Barcelona en 1492" (Sanpere y Miquel, Salvador. 1893: 109)

Plànol de la ciutat de "Barcelona en 1492" il·lustració (46x34.4 cm) entre les pàgines 108 i 109 de la publicació *Barcelona en 1492*, per Salvador Sanpere y Miquel. Conferencias celebradas en el Ateneo Barcelonés los días 8, 11 y 15 de noviembre de 1892.

Aquest plànol, probablement està aixecat a partir de plànols de la ciutat del moment (1891), sobre els que Salvador Sanpere i Miquel, coneixedor de la història de la ciutat, fa una hipòtesi de la situació urbana de la mateixa a finals del quatre-cents, tot i això, atès que el nostre interès és l'anàlisi morfològica de la ciutat, i més concretament de les possibles travesseres. Hem cregut que les possibles diferències entre la "hipòtesi" de Salvador Sanpere i la "realitat històrica" del moment, no és rellevant o no desvirtua la proposta d'anàlisi, entenent, que si la hipòtesi de Sanpere no fos correcta, les bases gràfiques sobre les que s'hauria basat tenien, a finals del segle XIX, una precisió suficientment acceptable, de manera, que les possibles diferències de la hipòtesi de Sanpere, poden afectar més als detalls de determinats elements que a la morfologia de l'estructura urbana de la ciutat, en aquest sentit, ens ha semblat pertinent incloure'l com element d'anàlisi i de referència anterior a les modificacions provocades en l'estructura urbana després de la guerra de successió. En primer lloc, per veure que tot i les modificacions produïdes a partir de 1714 en l'estructura urbana, aquesta, si més no, per el tema que estem tractant a la tesi, presenta una certa continuïtat en relació als elements travessers i, en segon lloc, per entendre que tot i que els interessos, els pressupostos teòrics, econòmics, socials, ideològics, etc., són evidentment diferents, es manté la lògica morfològica de l'element estudiat (la travessera) malgrat les diferències arquitectòniques dels elements que la configuren.

Els "espais públics", es van conformant en encreuaments de carrers, en els petits eixamplaments davant les esglésies i els convents, excepte en el barri de mar que s'han estructurat com hem esmentat anteriorment.

En aquesta situació, creiem que es pot fer la hipòtesi que a l'estructura urbana de finals del segle XV es poden diferenciar o advertir clarament tres travesseres (veure il·lustració **02.04**). La definida pel carrer de l'Hospital i la seva continuïtat cap a llevant, la del sector de Sant Pere, amb la seva continuïtat amb el carrer Bonsuccés, fins el convent dels Àngels, al Raval nord i, la del sector de mar, des del convent de Santa Clara, a llevant, fins les Drassanes, a ponent, en el Raval sud, tot just al final de la Rambla.

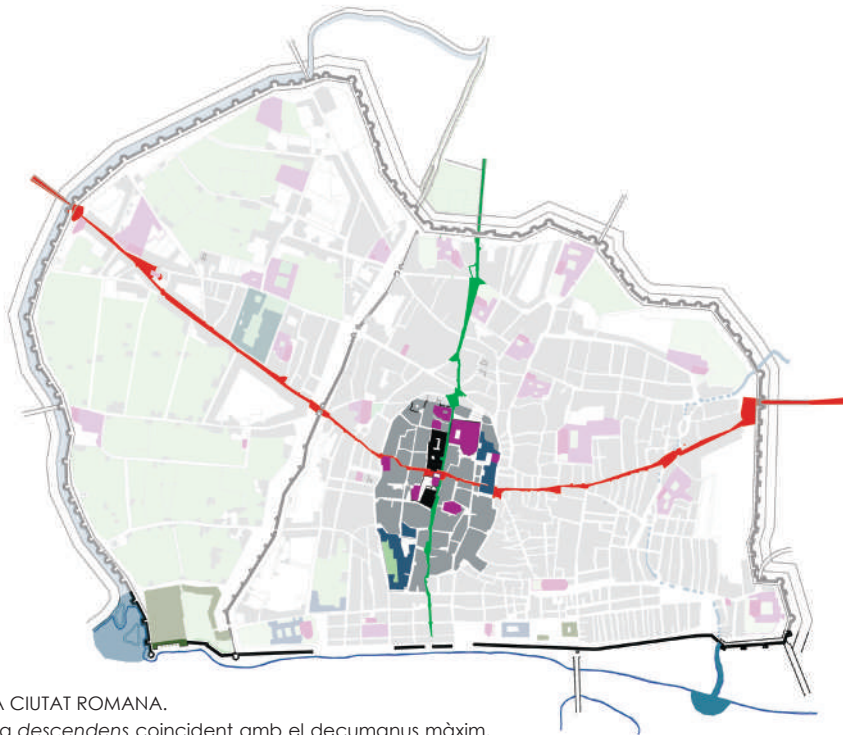
Entenem aquestes tres travesseres, a partir del que hem esbossat en la definició "provisional" de travessera, uns elements urbans que es van configurant de manera voluntària, és a dir amb intenció, en relació a altres existents, que s'han generat de forma "natural" per les condicions geogràfiques existents (antigues rieres, antics camins...), entenent, també, que aquestes travesseres s'han definit

per petites travesseres entre els elements naturals (*vies descendens*) que son les que van donant la "pauta" de la seva generació, relacionant-se a partir dels diferents encreuaments. En aquestes estructures travesseres es van situant els diferents edificis amb un cert caràcter representatiu o referencial.

El cas de la travessera del sector de Sant Pere, per exemple, es desenvolupa des de la parròquia de Sant Pere, a llevant, fins el convent dels Àngels a ponent. La que hem anomenant travessera de mar, segueix una lògica o un patró semblant, es desenvolupa entre el convent de Santa Clara, a llevant, i les Drassanes, a ponent; entre els dos extrems va creuant-se amb les "*vies descendens*" i, com en l'altra travessera, es van situant diversos edificis representatius o emblemàtics, que van donant diferent caràcter als diferents sectors o petites travesseres que acaben configurant la travessera. De llevant a ponent, el Palau del General i la Llotja de Mar, definint un espai de relació i representació de la ciutat, espai que a finals del segle XVIII es reconvertirà en la plaça Palau. Seguint cap a ponent, el convent de la Mercè i el convent de Framenors, aquest darrer, definint un altre espai de relació i representació, un espai que posteriorment es transformarà en l'actual plaça de Medinaceli.

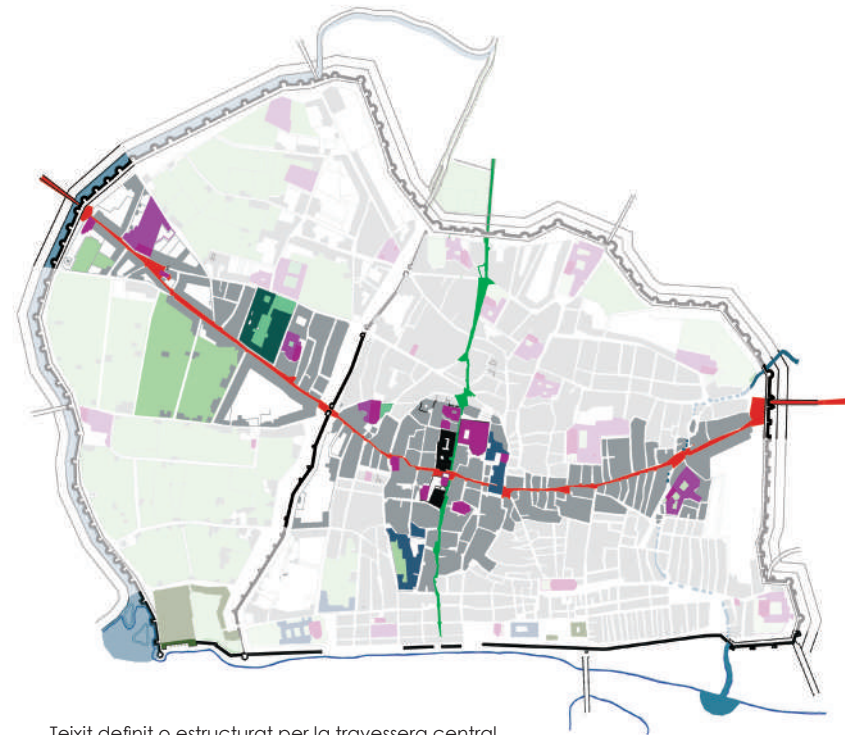
No insistirem en la travessera central, la que hem anomenat de l'Hospital, atès que abans de la seva consolidació com a carrer urbà ja estava definida com a travessera (la via Augusta), que relacionava (comunicava) la ciutat romana amb el territori i amb la resta de vies de comunicació, però, si observem la seva configuració, és pot apreciar amb molta claredat que segueix el patró d'element urbà travesser; elements urbans com la plaça del Padró, la situació de l'Hospital General, etc., remarquen clarament aquesta travessera.

A les vuit il·lustracions del les pàgines **2_18** i **2_19**, es pot observar l'estructura urbana de Ciutat Vella al 1492, interpretada a partir de les tres travesseres i les corresponents *vies descendens*. Com hem anat insistint, es tracta d'una interpretació en relació a la idea de travessera que estem desenvolupant a la tesi, aquesta interpretació, com qualsevol altra, intenta fer evident una lectura de l'estructura de la ciutat a partir d'aquests elements urbans/territorials que estem intentant categoritzar, que com qualsevol altra, es pot sumar o afegir a altres interpretacions.

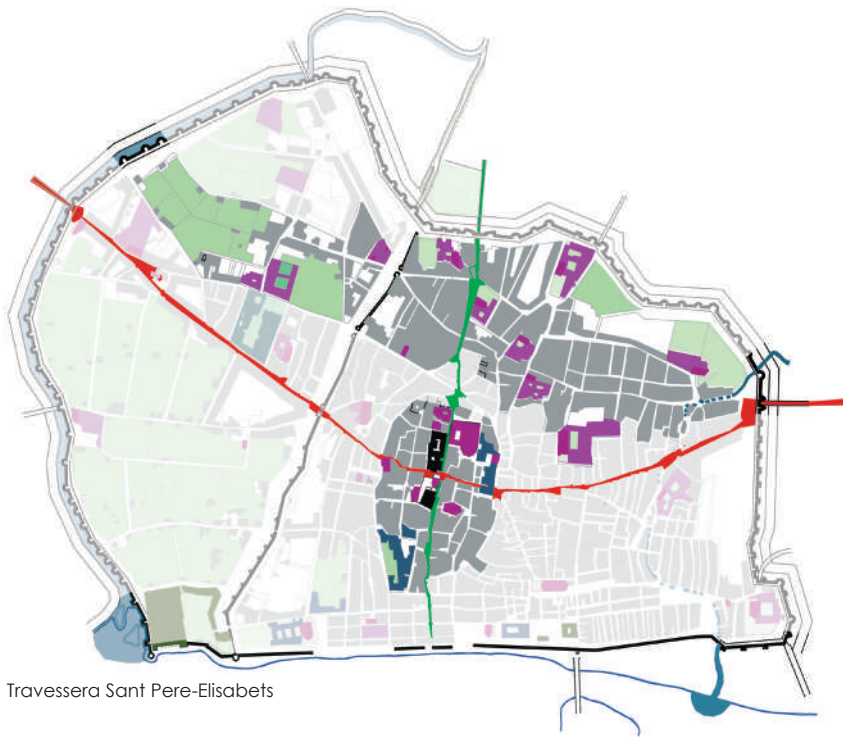
LA CIUTAT ROMANA.

Via descendens coincident amb el decumanus màxim, travessera central, coincidint amb el cardus màxim.

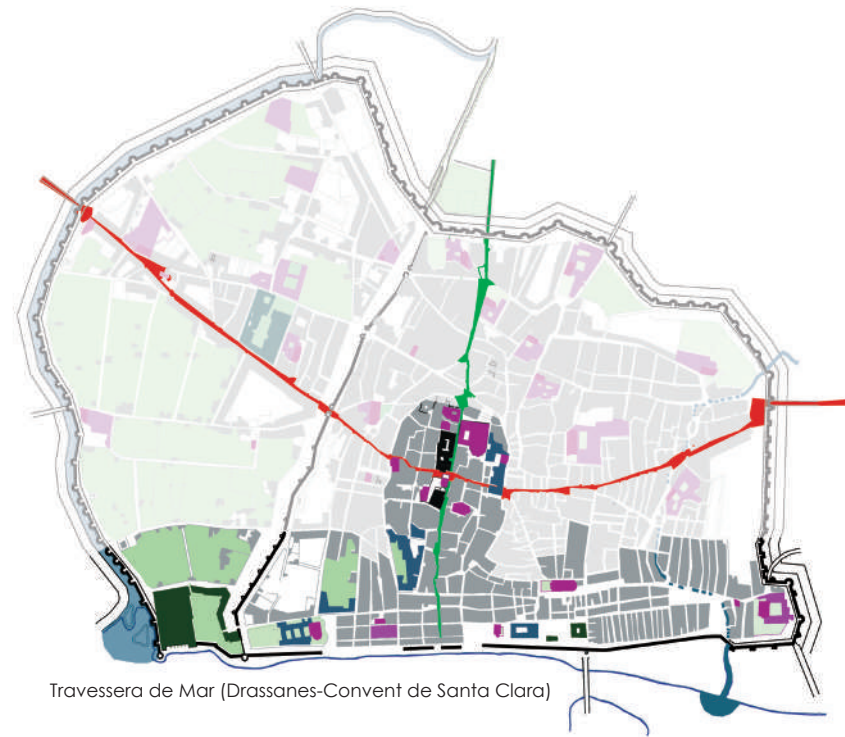

Teixit definit o estructurat per la travessera central

- VIA AUGUSTA (TRAVESSERA CENTRAL)
- RIBERS (DESCENDENS)
- EDIFICIS RELIGIOSOS
- HOSPITAL
- PALAUS

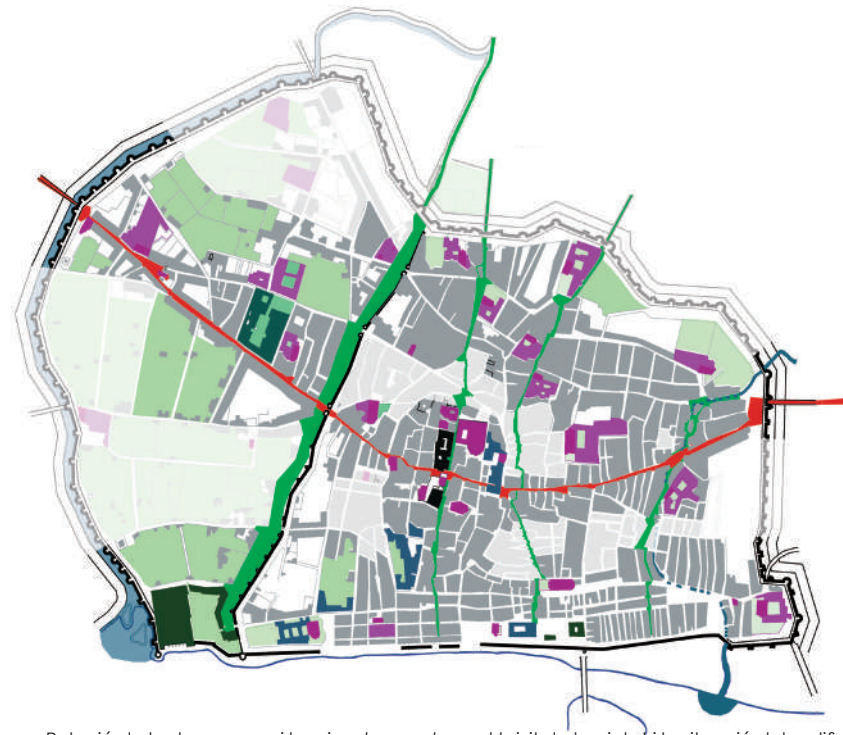
Travessera Sant Pere-Elisabets

Travessera de Mar (Drassanes-Convent de Santa Clara)

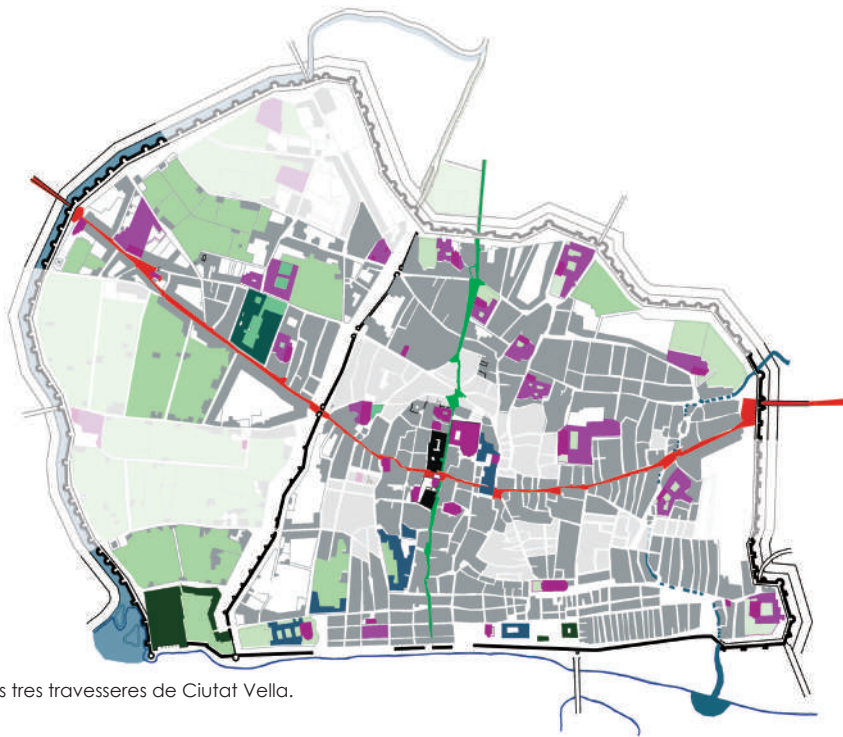

Altres vies descendens al sector de llevant de Ciutat Vella

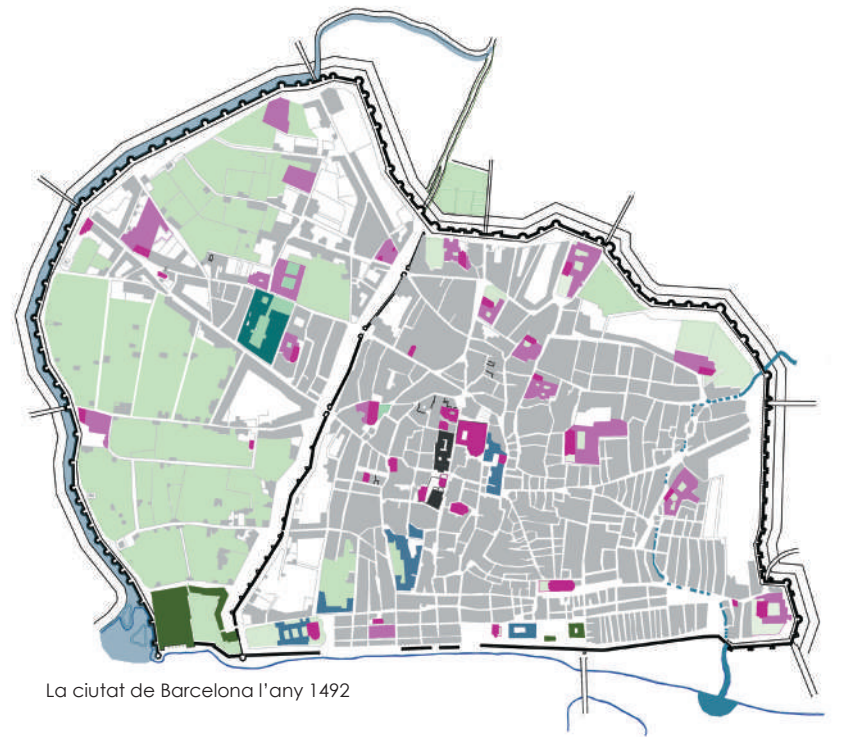

Relació de les travesseres i les vies descendens, el teixit de la ciutat i la situació dels edificis singulars, en les dues travesseres, la de Sant Pere i la de Mar.

- VIA AUGUSTA (TRAVESSERA CENTRAL)
- RIERES (DESCENDENS)
- EDIFICIS RELIGIOSOS
- HOSPITAL
- PALAUS

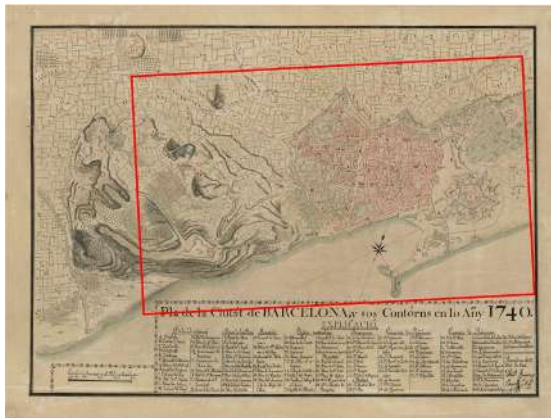

Les tres travesseres de Ciutat Vella.

La ciutat de Barcelona l'any 1492

Pla de la ciutat de Barcelona y sos contorns en lo any 1740.

02.05. *Pla de la ciutat de Barcelona y sos contorns en lo any 1740*, dibuixat per l'arquitecte Francesc Renat i Closas l'any 1801. (AHCB 02553)

El rectangle vermell indica el fragment del plànol que hem fet servir per l'anàlisi. La grandària, situació i orientació ve determinada per la coincidència amb el plànol de Juan Zermeno de 1751.

Tot i la possible manca de precisió gràfica, hem escollit aquest plànol per el contingut, podríem dir sociològic, que es pot advertir a partir de la informació de la llegenda, aquesta informació, tal i com està estructurada, pot ajudar a entendre com es percep la ciutat en aquell moment.

El plànol dibuixat¹⁵ per Francesc Renat i Closas, datat el 17 d'abril de 1802, és un calc del plànol original conservat a l'arxiu de la Catedral de Barcelona, una altra còpia del mateix la va fer servir Pere Falguès, per l'estudi dels antecedents de la reforma de la Plaça de Catalunya.

El que ens interessa d'aquest plànol, és que apareixen els canvis produïts a la ciutat després del 1714. La reducció de la superfície del barri de llevant, la construcció de la Ciutadella, la construcció en els nous emplaçaments dels convents destruïts, les noves construccions militars (les casernes al nord i al sud de la Rambla i al costat del carrer Jonqueres), el barri de pescadors, on posteriorment es projectarà i construirà la Barceloneta, etc.

L'estructura urbana és similar a la que hem vist en el plànol de 1492. La forta reducció de superfície construïda, al enderrocar part del barri de llevant i construir la Ciutadella, no ha modificat essencialment l'estructura de la ciutat. L'activitat econòmica i productiva segueix en els mateixos llocs que abans de la destrucció de part del teixit urbà. La població es redistribueix en el mateix barri, augmentant la densitat sense modificar essencialment l'estructura urbana.

Les obres públiques que es realitzen aquests anys (des de 1714) tenen un marcat caràcter militar¹⁶, es concentren en el reforç de la muralla, en la construcció de la Ciutadella i en la construcció i renovació de diferents casernes, situades estratègicament, als dos extrems de la rambla i a la part sud i est del barri de llevant, amb la intenció de control de la ciutat i defensa marítima.

¹⁵ Segons el llibre de registre es tracta d'un calc del plànol original conservat a l'arxiu de la Catedral de Barcelona. Un altre exemplar AHCB 02553 (B) - 81.5, forma part de la sèrie de documents reunits per Pere Falguès com a antecedents de la reforma de la Plaça de Catalunya. (Nota de la fitxa del document AHCB 02553)

¹⁶ Roura, Lluís (2012) *Militarització i protesta sota l'absolutisme borbònic*. Revista HMIc, número X, 2012. <http://webs2002.uab.es/hmic>. [en línia 13 d'agost de 2015]. Arranz Herrero, Manuel (1985). *Entre el sistema gremial i el sistema fabril*. Ponència en el II Congrés d'Història de Barcelona 1985

La zona del Raval encara manté el caràcter agrícola i la Rambla no està urbanitzada. A llevant, es pot observar el gran buit entre el teixit urbà i la Ciutadella, espai que en el temps es convertirà en un dels grans espais públics de la ciutat i en el que, des de l'Ajuntament, es pretindrà com a lloc per ampliar la ciutat (Garcia Espuche - Guardia i Bassols. 1992). L'estament militar volia promoure el creixement de la ciutat cap a ponent, però l'activitat comercial, social i productiva de la ciutat es concentrava en el barri de llevant¹⁷.

L'interior del recinte de la muralla medieval no està totalment ocupat, al sud-est de la Rambla i al nord del carrer Ample, existeixen espais sense edificar. Malgrat les modificacions produïdes per la Guerra de Successió, es manté la voluntat de creixement de la ciutat cap a llevant.

La ciutat anirà creixen per densificació i massificació en el sector central i el de llevant, on es concentra l'activitat productiva, no serà fins a finals del segle XVIII i principis del segle XIX que es produirà l'expansió cap al Raval després de la reforma de la Rambla¹⁸.

Aleshores es produirà la possibilitat de desplaçar el centre cap a ponent, però s'haurà d'esperar a que les condicions socials, polítiques (el trienni liberal) i econòmiques (industrialització) activin el "projecte de reforma" de la ciutat amb l'obertura del carrer Ferran entre d'altres projectes. Fins aleshores l'estructura urbana es manté similar als segles anteriors.

17 **García** Espuche, Albert; **Guàrdia** i Bassols, Manuel (1992). *Barcelona 1714-1940 : 10 plànols històrics = 10 planos históricos = 10 plans historiques = 10 historical maps* [Barcelona] : Ciutat de les Ciutats, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona: Institut Municipal d'Història, Ajuntament de Barcelona : Lunweg, [1992].

18 **Signes** Orovay, F. (2014:14-15). *Les travesseres en l'estructura urbana de Barcelona* (Master's thesis, Universitat Politècnica de Catalunya).

La llegenda

Pla de la Ciutat de BARCELONA, y sos Contórns en lo Añy 1740.									
EXPLICACIÓ.									
De la Fortificació	Portas de la Plaza	Quartels	Edificis particulars	Parroquias	Convents de Religiosos	Convents de Religiosos	Collegis de Religiosos	Collegis de Religiosos	Collegis de Religiosos
A Ciutadella.	N Bat ^l de Junqueras.	Y Portal de Abas.	11. Quartel de Murrazanas.	38. Palacio Real.	23. Capella de la Ajuda.	49. S ^{ta} Catharina.	68. El de S ^{ta} Peze.	80. Carmelitas Calzadas.	91. Col·legi de la Maree.
B Fort de S ^{ta} Carlos.	O Dem de S ^{ta} Teae.	Z Portal nou.	12. Dem de S ^{ta} Madona, o del Rey.	39. Casa de la Ciutat.	24. Dem de Santoniscat.	50. S ^{ta} Agusti vell.	69. S ^{ta} Joan.	81. Carmelitas Descalzas.	92. De S ^{ta} Francesch.
C Fort de Pio.	P Dem del Portal nou.	2. Portal del Angel.	13. Dem de S ^{ta} Madona, o del Rey.	40. Inquisicio.	50. Marrazanas.	51. S ^{ta} Agusti nou, ja hezea.	70. Vallbonella.	82. Caputxinas.	93. De Carmelitas Calzadas.
D Moll vell.	Q Comunicacio del Portal nou.	3. Dem de S ^{ta} Antoni.	14. Dem de S ^{ta} Madona, o del Rey.	21. Diputacio.	51. Santa de Camins depeite.	62. S ^{ta} Joseph.	71. Junqueras.	83. La Misericordia.	
E Moll nou.	R Comunicacio de Mitxidia.	4. Dem de S ^{ta} Madona.	15. Quartel de Caballeria.	22. Palacio Episcopal.	52. Hospital.	63. El Seminari.	72. S ^{ta} Clara.	84. Las Penitentes.	
F Basica de la Llucciana.	S. Palauat de Meiridia.	5. Marzilla de la Rambla.	16. Dem de S ^{ta} Madona, o del Rey.	23. El Palau ab ca Yboria.	53. Hospital General.	64. S ^{ta} Agnitiante.	73. Las Madalenas.	85. La Encarnava.	Barcelona als 17 Abril de 1801.
G Basica del Moll vell.	T Bat ^l de S ^{ta} Ramon.	6. Portal de las Marrazanas.	17. Dem de S ^{ta} Madona, o del Rey.	24. Col·legi de Cordellaa.	54. Dem de S ^{ta} Severa.	65. S ^{ta} Sabasia.	74. Los Secorumas.	86. Beatas de S ^{ta} Agusti.	
H Castell de Montjuich.	U. Basica de S ^{ta} Francisch.	7. Dem dels Encants.	18. Dem de S ^{ta} Madona, o del Rey.	25. Col·legi del Bisbe.	55. Dem de S ^{ta} Agusti.	66. S ^{ta} Gaetano.	75. Los Angeles.	87. Beatas de S ^{ta} Dominge.	
I Palauat del Rey.	X. Torre de las Russas.	8. Dem de la Proquicia.	19. Dem de S ^{ta} Madona, o del Rey.	26. Capella de Col·legi de S ^{ta} Seves.	56. Id de Misericordia.	67. S ^{ta} Felipe Neri.	76. Montesion.	88. El de Dominicos.	
K Bat ^l de S ^{ta} Antoni.		9. Dem de la Porta de S ^{ta} Madona, o del Rey.	20. Dem de S ^{ta} Madona, o del Rey.	27. Capella de Marrazanas.	57. S ^{ta} Maria de Proquias.		77. Elisabete.	89. De Agustinos.	
L Dem dels Tallers.		10. Dem de la Porta de S ^{ta} Madona, o del Rey.	21. Dem de S ^{ta} Madona, o del Rey.				78. De Jerusalem.	90. De la Tinitat Calzadas.	
M. Palauat del Angel.							79. Las Minimad.		

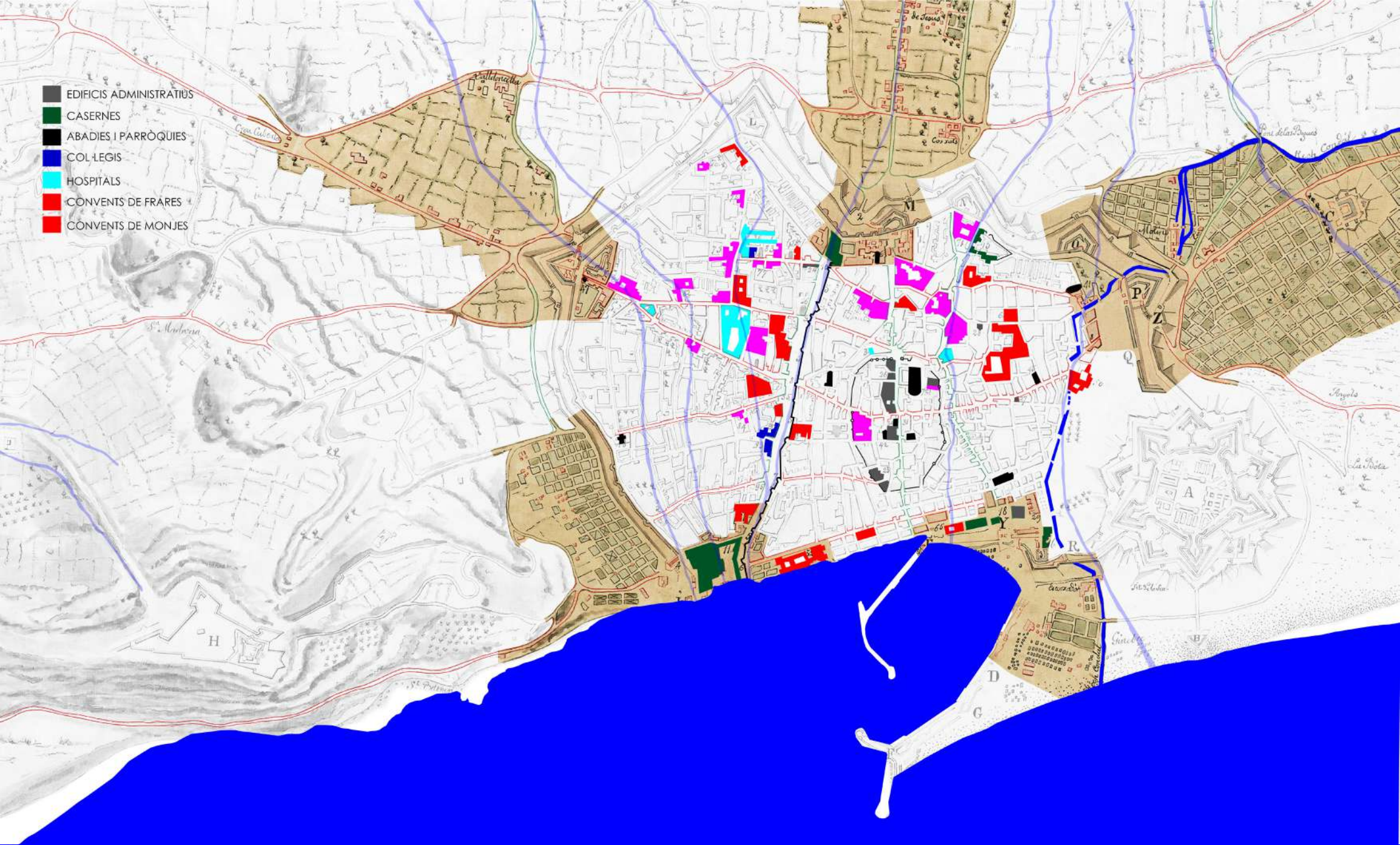
Està organitzada en diversos apartats, "De la Fortificació" de la A a la X (falta la J, V i la W), "Portas de la Plaza", la Y i la Z i del 2 al 5, "Portas de la Muralla" del 6 al 10, "Quartels", núm. del 11 a 17, "Edificis Particulars", núm. del 18 a 31, "Hospitals," núm. del 32 a 37, "Parroquias", núm. del 38 a 46, "Abadias", núm. 47 i 48, "Convents de religiosos", núm. del 49 a 87, "Collegis de religiosos", núm. del 88 a 93.

02.07. Llegenda del plànol "La Ciutat de Barcelona, y sos Contórn en lo Ay 1740"

En primer lloc estan els elements de la Fortificació, on s'enumeren cadascun dels elements d'interès militar pel control de la ciutat. Aquest control es refereix tant a l'exterior com a l'interior de la ciutat.

La "Ciutadella (A)" situada estratègicament a llevant de la ciutat, controlant el port, el barri de la Ribera (el Born) i la entrada a la ciutat des de la carretera de França, amb el suport o reforç del "Fort de Pio (C)" i el "Fort de St. Carlos (B)".

Les dues sortides de la Ciutadella, a la llegenda s'anomena comunicació, "Comunicació del Mitxidia (R)" i "Comunicació del Portal nou (Q)", la primera al sud i la segona al nord de l'esplanada. La del sud, a prop de la futura plaça de Palau, té comunicació directa fins l'altre extrem de la ciutat, fins la caserna de Drassanes. Aquest espai que travessa la ciutat de llevant a ponent pel sud de la ciutat, està flanquejat, en els seus extrems, per diverses casernes, a llevant, al voltant de la futura plaça de Palau, el "Quartel del Mitxidia (16)", on actualment està situada l'estació de França, i el "Quartel dels Encants" o de la "Llotja de Mar (17)", flanquejant el "Palacio Real (18)"; a ponent, ocupant l'espai

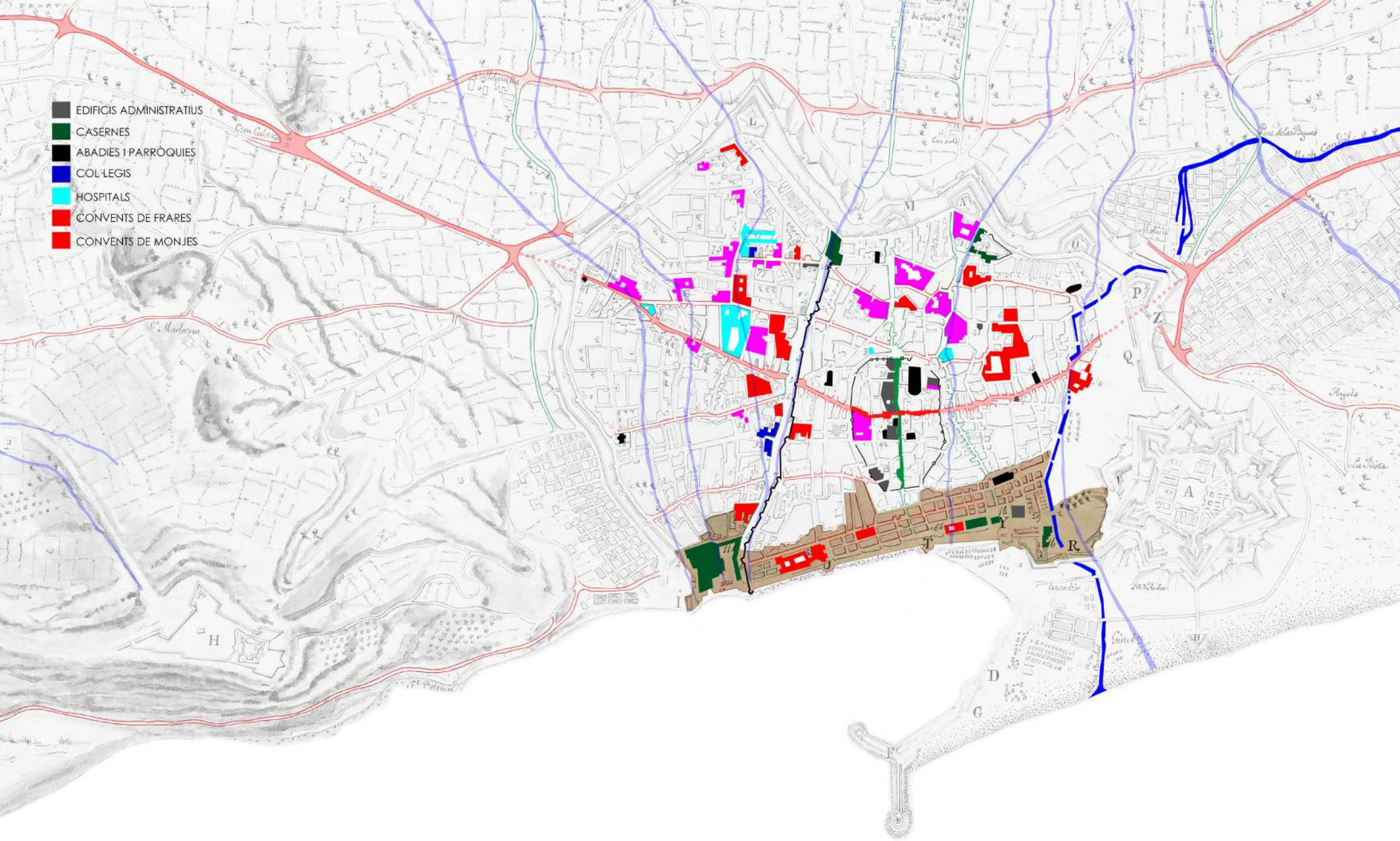

02.08. Dibuix de l'autor en base al plànol "La Ciutat de Barcelona, y sos Contórn en lo Any 1740"

de les Drassanes, tres casernes, “*Quartel de Atarazanas (11)*”, “*Quartel de Sta. Madrona o del Rey (12)*” i el “*Quartel de Caballeria (13)*”. L'altre punt de comunicació al nord de l'esplanada, junt al portal nou i al final de l'eix de comunicació interna de la ciutat (antiga via Augusta) únic carrer que travessa la ciutat de ponent a llevant de manera continua.

Les *Portas de la Plaza*, indiquen els punts de connexió de la ciutat amb el seu entorn immediat, tant els camins que comuniquen amb el territori, com amb el port. El “*Portal de Mar (Y)*”, on serà la futura plaça Palau amb el “*Palau Real (18)*” i els “*quartels dels Encants*” i de la “*Llotja de Mar (17)*”. El “*Portal Nou (Z)*”, cap als horts de Fort Pius (camí França) travessant el Rec Comptal en el “*Pont de les Bigues*” amb un camí cap al nord. Les portes 2, 3, 4, són la resta de connexions amb l'exterior de la ciutat, respectivament, el “*portal de l'Àngel*” (al costat del *Baluart de l'Àngel [M]*), el de “*Sant Antoni*” (curiosament no indicat al plànol, suposadament situat on està el Baluard, al costat de l'Abadia de Sant Antoni [47]) i la “*porta de Santa Madrona (4)*” situada al costat de les Drassanes, on també està situat, el “*Quartel de Atarazanas (11)*”, el “*Quartel de Santa Madrona (12)*” el “*Quartel de Caballeria (13)*” i “*Atarazanas (30)*”.

A la “*Llegenda*” es diferencia les “*Portas de la Plaza*”, portes de connexió amb el territori, de les “*Portas de la Muralla*”, les que uneixen/separen la ciutat vella i la nova (el Raval). És indicatiu, que a l'apartat de les “*Portas de la Plaza*”, consideri “*la Muralla de la Rambla (5)*” com una porta més, aquest fet, al nostre entendre, evidència que el Raval es percep com un lloc que no pertany a la ciutat, que no és ciutat, que no forma part de la vida quotidiana dels seus habitants, sembla que en aquest moment la ciutat és l'espai a llevant de la Rambla (encara no urbanitzada i separada per la muralla) i la Ciutadella.

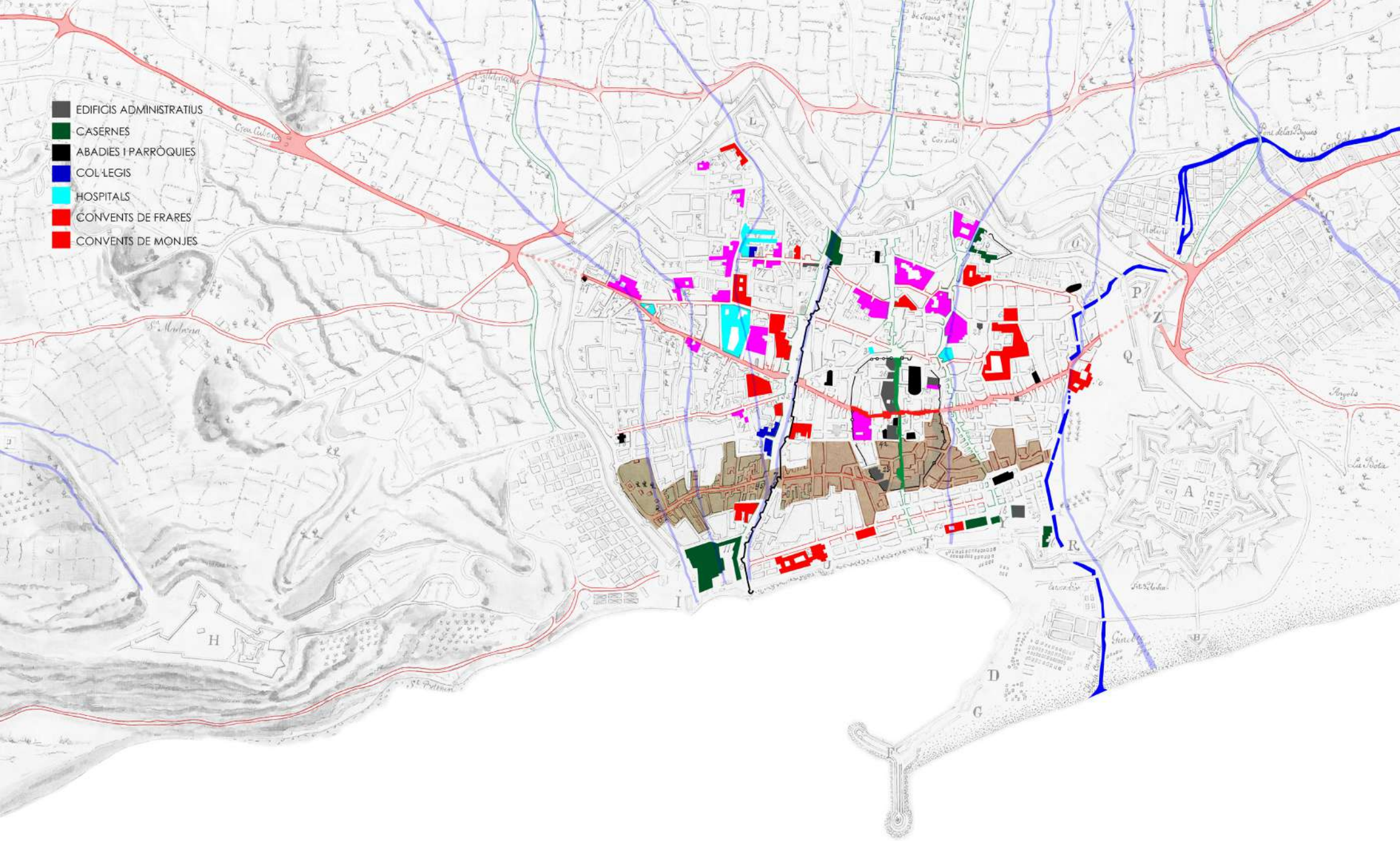

02.09. Dibuix de l'autor en base al plànol "La Ciutat de Barcelona, y sos Contórn en lo Any 1740"

Travessera de Mar

El “Portal de las Atarazanas (6)”, aproximadament al final de ponent del carrer Ample, carrer renaixentista amb “voluntat” travessera, des de la Rambla fins al barri del Born (la Ribera), com diu Manuel de Solà Morales (2008) una de les “...poques intervencions s’havien pogut donar amb forma pròpia: [...]. El Renaixement ja va produir els primers carrers moderns de Barcelona: [...] el carrer Ample, i l’adequació de trames regulars al seu entorn”. Es desenvoluparà seguint la direcció paral·lela al port (al mar) travessant dues antigues rieres, connectant dos espais referencials de la ciutat, des de les Drassanes, al final de la Rambla, fins l’entorn de Santa Maria del Mar/Palau Reial, futura plaça de Palau, amb elements arquitectònics singulars al llarg del seu recorregut, el convent de Sant Francesc, plaça de Medinaceli, el convent de la Mercè i, a l’entorn del Palau Reial, el convent de Sant Sebastià, la caserna dels Encants o de la Llotja de Mar i la capella de Montserrat, unint les dues portes més al sud de la ciutat, la porta de les Drassanes (porta de la muralla de la Rambla) i el portal de Mar.

Aquesta travessera es pot interpretar, també, des del punt de vista militar, de control de la ciutat. O dit d’una altra manera, la travessera renaixentista, es reinterpreta al segle XVIII des del punt de vista militar, la situació de les casernes a les Drassanes, a la Llotja de Mar i el portal de Mar, als extrems de la mateixa, així com el passeig de la muralla, reforcen aquesta idea de travessera com element estructurant d’aquest fragment de ciutat, que ara, amb altres intencions (el control ciutadà) recollirà l’esquema previ per adaptar-lo a les “necessitats” del moment o als requeriments del poder establert. Les condicions sociopolítiques de principis del segle XVIII influeixen en la manera d’entendre (la funcionalitat o ús) d’aquests elements, així com en el primer terç del segle XIX, es recorre a la idea de travessera des d’altres intencions socioeconòmiques, polítiques, arquitectòniques.

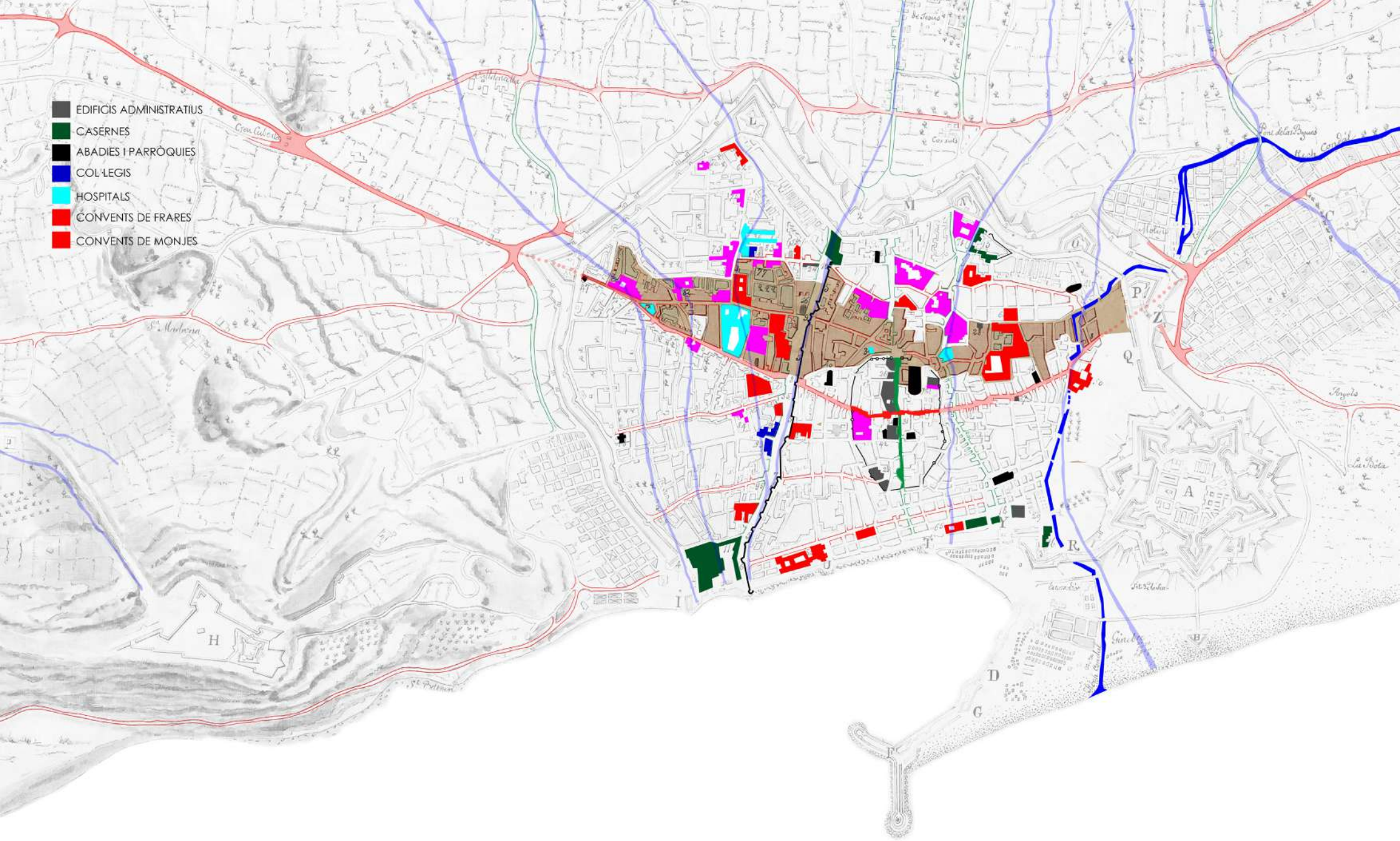

02.10. Dibuix de l'autor en base al plànol "La Ciutat de Barcelona, y sos Contórn en lo Any 1740"

Travessera d'Escudillers

El "*Portal dels Escudillers (7)*" al final del carrer Escudellers (en la futura plaça del Teatre), un element a partir del qual es pot interpretar una altra travessera. Cap a ponent fins la muralla, existeix una via "suburbana" que travessa diversos terrenys amb poca edificació, alineada al camí en el sector proper a la rambla i amb edificació aïllada en els terrenys de ponent. Una altra cap a llevant fins la intersecció amb el carrer Avinyó, on està situat el Palau Menor. Més cap a llevant, dins de la ciutat romana, es pot resseguir la travessera, amb certa dificultat, fins la muralla romana de llevant, des d'aquest lloc fins al carrer d'Argenteria, tot just a tocar amb l'església de Santa Maria del Mar, es pot apreciar o interpretar una altra petita travessera, que recorre la ciutat des de la muralla romana de llevant fins el barri de la Ribera.

En aquest fragment de ciutat podem interpretar una travessera, generada per petites travesseres consecutives, que recorre la ciutat des de llevant fins a ponent i, que d'alguna manera es va definint a partir de la direcció travessera a les antigues rieres vinculant diversos sectors de la ciutat.

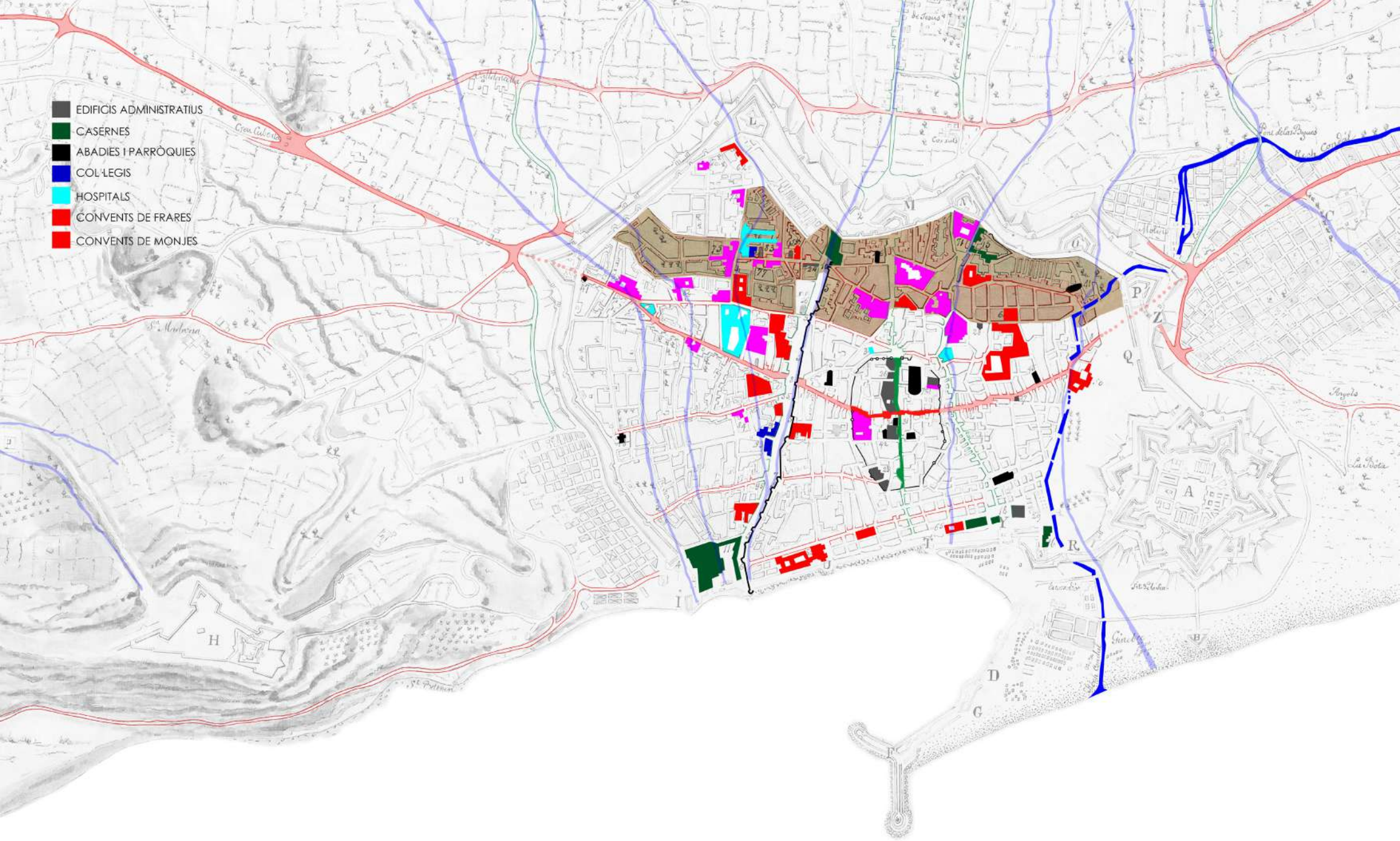
02.11. Dibuix de l'autor en base al plànol "La Ciutat de Barcelona, y sos Contórn en lo Any 1740"

Travessera de l'Hospital i del Carme

El "*Portal de la Boqueria (8)*", al final del carrer de la Boqueria relacionant-se amb el carrer de l'Hospital, el qual arriba fins a la porta de Sant Antoni; cap a llevant podem seguir el seu recorregut fins al Portal Nou. Per lo evident, creiem que no cal insistir en la descripció de la travessera que creua la rambla en el portal de la Boqueria, atès que com ja hem comentat en diverses ocasions al llarg d'aquest apartat, aquesta és una travessera que ja havia estat definida en època romana, essent aquest carrer, des de llevant fins a ponent, des del portal de Sant Antoni al portal Nou, la via de comunicació entre *Barcino* i el territori, des de les portes de llevant i ponent de la muralla romana.

El de la "*Porta Ferrisa (9)*" al final de ponent del carrer Portaferri, a l'altra banda de la Rambla, on està situada l'església de Betlem, inicia el traçat el carrer del Carme, què acaba, a ponent, a la plaça del Padró unint-se al carrer Hospital. Com en la travessera d'Escudellers, es pot interpretar una travessera des de la plaça del Pedró fins al convent de Santa Caterina i, una travessera des de la plaça del Pedró fins la Rambla, a llevant des de la Rambla fins la plaça Nova i des d'aquesta plaça fins el convent de Santa Caterina, aquestes tres travesseres definirien la travessera que hem anomenat del Carme, que travessa la ciutat nova i vella des de ponent fins a llevant seguint la directriu travessera a les antigues rieres i configurant-se a partir de la connexió i/o relació de diferents llocs i edificacions de referència a la ciutat, la plaça del Pedró, la Rambla, la plaça Nova i el convent de Santa Caterina.

Aquest tram de travessera, configurada per petites travesseres, es pot interpretar com una travessera "complementària" a la travessera central, (la del carrer de l'Hospital), configurant totes dues, el sector central travesser de la ciutat, què té com a extrems "urbans" el portal de Sant Antoni, a ponent i, el portal Nou a llevant, els dos portals de connexió de la ciutat amb el territori, amb les vies de comunicació territorials. Aquesta estructura travessera, configurada per la travessera de l'Hospital i la del Carme, a les que es podria afegir la travessera de Sant Pau, indiquen la tendència o el patró de creixement transversal de la ciutat des dels inicis del seu creixement. Probablement en els períodes anteriors aquesta tendència era embrionària o al presentar-se amb poca densitat o amb dispersió dels elements, era poc perceptible, però pel que hem estat analitzant, sembla que l'estructura urbana de la ciutat de Barcelona des de finals del quatre-cents i, més clarament des de inicis del segle XVIII, presenta aquest patró o tendència de organització del seu creixement.

02.12. Dibuix de l'autor en base al plànol "La Ciutat de Barcelona, y sos Contórn en lo Any 1740"

Travessera de Sant Pere

Probablement la romanització del pla de Barcelona té a veure amb aquesta concreció morfològica, probablement les condicions geogràfiques, topogràfiques, climàtiques, tenen a veure amb la concreció formal de l'estructura urbana i, molt probablement és una combinació de tots aquests factors i dels factors socioeconòmics, ideològics, polítics, etc., sigui com sigui, l'interès de la tesi no és tant demostrar les relacions "causa-efecte" de la formalització de l'estructura, sinó comprovar l'existència de determinades característiques de la mateixa, en aquest cas les travesseres. Tot i això, el que estem plantejant o s'està advertint al fer aquestes anàlisis, és la reiteració del patró morfològic de travessera en l'estructura urbana de la ciutat de Barcelona.

El "*Portal dels Estudis (10)*", a l'extrem de ponent del carrer Santa Anna, a l'altra banda de la Rambla, el carrer Bonsuccés que acaba el seu traçat al convent del Àngels. Com en els altres casos aquest portal evidència la interpretació d'una altra travessera, la que hem anomenat de Sant Pere, no entrarem en la descripció per no repetir els arguments que hem emprat en la descripció de les altres travesseres, la seva representació gràfica ens sembla prou evident per a que ella mateixa sigui la que expliqui la idea d'aquesta travessera.

Aquests llocs de la ciutat, aquestes portes de la muralla de la Rambla, són les que estan relacionades, implicades, amb la concreció de travesseres a la ciutat. Són punts que es troben al final d'un recorregut transversal, en principi interromput pel curs de la Rambla, antiga riera que ha condicionat el traçat del límit de ponent de Ciutat Vella, que al 1740 encara percep, la Rambla i la seva muralla com a límit (porta) de la mateixa, malgrat tenir, la ciutat, una extensió més gran cap a ponent.

Entre el Portal dels Escudillers i el de la Boqueria està situat el convent "*Los Caputxinos (58)*" que entre el primer terç i la meitat del segle XIX, serà un element essencial en la configuració de la travessera "moderna" definida per l'obertura del carrer Ferran, que vincularà la Rambla i la nova plaça de l'Ajuntament, i amb l'obertura del carrer de la Princesa definirà la travessera central de Ciutat Vella, travessant la ciutat des de la Rambla fins a la Ciutadella i, en certa manera "substituint" la travessera central; la del carrer Hospital, Boqueria.

02.13. Fragment del "*Plano de la plaza de Barcelona, su puerto, Ciudadela y castillo de Montjuich con el proyecto general de las fortificaciones y edificios militares que se consideran precisos para poner en mejor estado de defensa*" amb la situació del convent dels Caputxins.

Amb aquestes il·lustracions hem intentat identificar els elements, en funció dels criteris estudiats al capítol anterior, intentant identificar les vies *descendens* (vies en color verd) i les travesseres (*trans-versa descendens*, vies en color vermell), les primeres en direcció muntanya-mar, derivats els seus traçats, d'antigues rieres o de camins, que la romanització del territori havia determinat i, les travesseres, derivades de continuïtats dels *kardines* de la ciutat romana o de la transformació de camins que comunicaven la ciutat murada romana amb les vies de comunicació amb el territori, així com de la situació dels "*limites*" de la centuriació.

Seguint els diferents apartats de la llegenda del plànol, es pot comprovar que les vies travesseres es van articulant a partir de la situació dels edificis de referència de la ciutat, o dit d'una altra manera, els edificis de referència de la ciutat (parròquies, abadies, hospitals, convents...) es situen en llocs "estratègics" de les vies travesseres, de manera que van donant sentit a aquestes vies. Cadascuna amb unes qualitats i amb unes característiques diferents, que les poden singularitzar, però en el fons, totes elles seguint un patró similar.

De les travesseres que hem pogut "identificar", la travessera de Escudellers és la que podria ser menys reconeixible en l'esquema travesser que estem interpretant en aquest apartat, tot i això, com les altres, va seguint un "*discurs*" a través de les antigues rieres (transformades en vies més o menys definides), relacionant-se en els "llocs de sortida" de la ciutat (les portes de la muralla de la Rambla) i, iniciant-se o referint-se a elements arquitectònics singulars, en aquest cas el Palau Menor i porta d'accés a la ciutat Romana, per anar a cercar la nova muralla a ponent, cap a les hortes de Sant Bertran, cap a la porta de Santa Madrona, a prop de les Drassanes.

Aquesta travessera és la que ha tingut menys incidència en l'estructura urbana de la ciutat actual, tot i això, creiem interessant incloure-la en aquesta anàlisi com a possible travessera, si més no, en el moment històric en que en l'estructura de la ciutat, aquest element "urbà" podia tenir una certa rellevància, per l'estructura existent en el moment (s. XVIII) i per la potencialitat que encara pot tenir en l'estructura urbana de Ciutat Vella.

De les portes de la muralla, la de la *Boqueira* és la que dona sentit a altres dues travesseres, la definida pel carrer de l'Hospital i la del carrer Sant Pau. Aquestes dues travesseres, així com la d'Escudellers, la de Portaferrisa i del Carme, són les que estan més relacionades amb l'estructura urbana anterior (la de *Barcino*), atès que tenen el seu "origen" en elements urbans de l'anterior estructura

urbana. La més clara, la del carrer Hospital, que resulta de reconvertir l'antic camí de comunicació de la ciutat romana (la Via Augusta) amb el territori, en un carrer medieval d'extrem a extrem de la ciutat, que en el segle XVIII encara estructura la ciutat des de el Portal de Sant Antoni (a ponent) fins al Portal Nou (a llevant), reconvertint el *kardus maximus* en una via de comunicació, que al interior de la ciutat murada, s'ha convertit en el carrer de referència de la mateixa. Al llarg d'aquest carrer, des de l'abadia de Sant Antoni fins al convent de Sant Agustí Vell es van localitzant diversos convents de religioses, "las Geronimas", "Carmelitas Descalzas", en el carrer de l'Hospital (el Raval), "la Enseñanza" al carrer del Call dins de la ciutat romana, que al segle XIX tindrà un paper important en la definició del carrer Ferran.

Els hospitals es situen al voltant de les dues travesseres centrals (Hospital i del Carme). El de Sant Llàtzer i l'Hospital General són els més clars en la relació de les dues travesseres centrals, el de Sant Sever, relativament a prop de la travessera del Carme gairebé en el trobament amb el *decumanus maximus*, porta d'entrada nord de la ciutat romana i el de *Santa Maestra de Peregrins* junt al convent de Santa Caterina donant final a la travessera del Carme a llevant.

Probablement, la situació dels hospitals, està relacionada amb certes característiques de situació d'aquests tipus d'edificis, situant-se, habitualment, a l'exterior del recinte emmurallat, lluny del centre de la ciutat. Els dos més antics, situats relativament a prop del centre de la ciutat del set-cents, estan extramurs del recinte de la primera muralla (de la ciutat romana), els altres dos, es situen fora de la muralla de ponent, l'Hospital General, en el centre del Raval entre les dues vies travesseres, el de Sant Llàtzer, en el trobament de les mateixes.

2.2_L'obertura del carrer Ferran

En l'estadi previ a l'Eixample de la ciutat, és inexcusable no nomenar a Haussmann en un treball sobre travesseres i més quan és contemporani¹⁹ a la construcció del carrer Ferran i a l'obra de Cerdà. Tot i això, cal tenir present que el context cultural, econòmic, polític i legislatiu de París²⁰ i Barcelona, són extremadament diferents. La primera ciutat, és capital d'Estat (d'un "Imperi") i la segona, una ciutat industrial-comercial, en un Estat que amb prou feines està entenenent que significa la industrialització.

En l'aspecte conceptual (estratègic), al nostre entendre, l'obra de Haussmann és difícilment comparable a les obres que s'estan fent o projectant a Barcelona²¹ al segle XIX, per la dimensió i per el context polític, econòmic i legislatiu. Cal tenir present que el període en que Haussmann és Prefecte (1853-1870), es va afectar el 75% de l'espai construït de París i, entre 1852 i 1869 es varen enderrocar 117.553 habitatges i construir 215.304 (Reyes, M. I. P. 2019:36), tanmateix les obres de reforma de París s'emmarquen en un context polític estatal.

"Al asumir Napoleón III en 1852, y para sobrevivir políticamente como emperador autoritario, hizo una enérgica represión a los movimientos políticos de oposición, pero también abordó el problema del capital excedente, por lo que impulsó un vasto programa de inversiones en infraestructuras, tanto en Francia como en el extranjero." (Reyes, M. I. P. 2019:36)

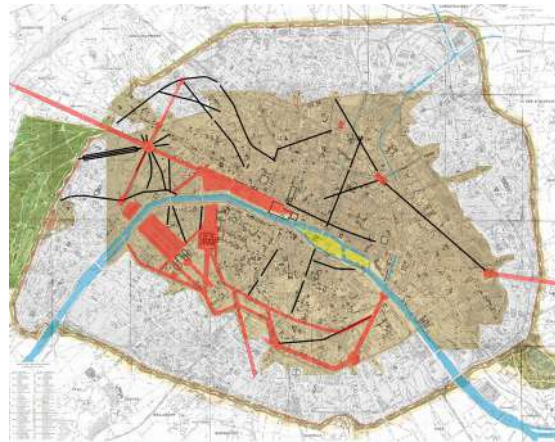
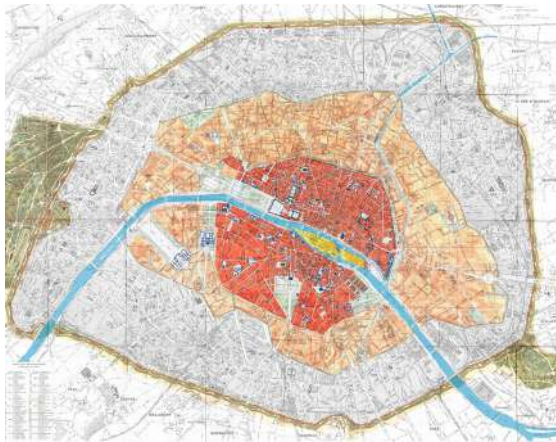
El treball de Haussmann a la capital francesa s'ha d'entendre en aquest context polític-econòmic, escollit o nomenat Prefecte del Sena en 1853 per Napoleó III per fer-se càrrec de les obres públiques de la ciutat.

A més, d'aquestes significatives diferències, està la diferència de l'estructura de la ciutat. París es genera a partir d'un centre (geogràfic, representatiu i simbòlic) i creix "concèntricament" al mateix, en diferents "corones", sempre emmurallades (si més no fins al 1894, data del plànol que hem fet

¹⁹ Haussmann es Prefecte del Sena entre els anys 1853 i 1870. La llarga construcció del carrer Ferran s'inicia l'any 1823 i acaba als voltants de 1854. El treball de Cerdà a Barcelona es desenvolupa des de l'any 1855 (aixecament del Pla,) 1859 projecte d'eixample, fins a mitjans dels 1860's amb els primers anys de construcció.

²⁰ Per aquesta qüestió veure, **Reyes**, M. I. P. (2019). *Revisitando a Haussmann: Reformas urbanas que promueven, más que impiden, la guerra de las calles*. DU & P: revista de diseño urbano y paisaje, (35), 30-38.

²¹ Estem pensant amb l'obertura del carrer Ferran, el concurs de la plaça Reial o el projecte i construcció de l'Eixample.

Il·lustracions d'esquerre a dreta:

02.15. Dibuix de l'autor sobre el plànol de París de 1894 (blanc i negre excepte muralla i els parcs) i el plànol de 1839.

2.16. Dibuix de l'autor sobre el plànol de París de 1894 (blanc i negre excepte muralla) el plànol de 1846, el Sena, l'Il·le, les grans obres anteriors a Haussmann (en vermell) i les obres de Haussmann entre 1854-1861, en color negre.

Per localitzar els treballs de Haussmann entre 1853 i 1870 s'ha fet servir:

Base de données originale pour la cartographie: OpenStreetMap (CC-BY-SA).

Réalisation de la carte originale de Paris Par Mark Jaroski pour Wikitravel.
Réalisation de la carte des réalisations urbaines par Dimitri Destugues pour Wikipédia.

Sources: Nomenclature officielle des voies publiques et privées (mairie de Paris) / "Haussmann" de Michel Carmona / Fondation Napoléon / équipement.paris.fr

Licence: Creative Commons Attribution-ShareAlike 2.0 (CC-BY-SA)

02.17. Dibuix de l'autor en base a *Los trabajos de Haussmann: en negro las nuevas calles; en líneas cruzadas los nuevos barrios; en líneas paralelas, y fuera de las fortificaciones, los dos grandes parques (Bois de Boulogne (iz.) y Bois de Vincennes (der.)).* Fte. Benévolo, Vol 5: 59. Reproduit en **Reyes**, M. I. P. (2019). *Revisitando a Haussmann: Reformas urbanas que promueven, más que impiden, la guerra de las calles.* DU & P: revista de diseño urbano y paisaje, (35), 30-38.

servir de referència). Barcelona, en canvi, tot i que creix concèntricament a la ciutat romana, és una ciutat de costa (portuària) emmarcada per la línia de costa i la serra litoral, "gaudint" d'una plana travessera, que no ha pogut ocupar per les condicions de ser plaça militar. Condicions que, des de passat el primer terç del segle XIX, (des de 1840), la ciutat, mira la plana travessera com el lloc anhelat per construir la futura ciutat. París, en certa forma, "s'auto-limita" formalment per la voluntat de ser una ciutat protegida, Barcelona anhela trencar les muralles, expandir-se per la plana travessera (mar/muntanya) entre els dos rius. En París, el riu i la *Il·le* marquen el "punt" de referència de les diverses expansions emmurallades, a Barcelona, el Pla travesser és el referent d'una ciutat que vol ser il·limitada en el seu creixement urbà, comercial i industrial. Per tant, dues ciutats i dos "tarannàs" diferents, que d'alguna manera, al nostre entendre, tenen a veure en com plantegen les propostes urbanístiques.

De les propostes a Barcelona, poden tenir una certa semblança (metodològica/formal) les propostes de Garriga i Roca per el concurs de la plaça Real, tot i que al nostre entendre, tenen més a veure amb la idea de travessera, que amb la de "remodelació de la ciutat". Possiblement per la dimensió de la proposta, però també, perquè el que està plantejant Garriga i Roca, és un mecanisme d'obertura de carrer a partir de la connexió d'elements singulars existents i projectats a la ciutat. Planteja actuacions puntuals (fragmentàries) que no pretenen, en principi, modificar l'estructura de la ciutat en el seu conjunt, tot i que la reiteració del mètode que assaja pot arribar a modificar l'estructura de la mateixa.

D'acord amb Ignasi Solà-Morales²², pensem que les propostes per la plaça Reial i concretament les cinc propostes de Garriga i Roca, estan més en la línia de la remodelació urbana a partir de propostes fragmentàries que del pla de remodelació estructural de la ciutat:

"No obstant, per alguns concursants la plaça és un instrument d'"eixampla", paraula que en la terminologia vol significar remodelació urbana. [...] els projectes que es preocupen de manera bàsica de lligar l'operació de la plaça a un pla de recomposició del traçat de la zona, connectant la plaça amb altres punts neuràlgics de la ciutat –el Port, la Rambla, la plaça de Sant Miquel, etc.– a través de la proposta de nous traçats vials connectats ordenadament i simètricament amb al nou espai obert de la plaça. Equipament central de la ciutat i estímul a la racionalització de l'ús del sòl semblen així entesos com a complementaris i lligats a una comprensió del disseny d'aquest espai públic, més enllà dels seus estrictes límits físics." (Solà-Morales, López de Guereña. 1982:14)

Efectivament, a la memòria²³ del primer projecte (també dels altres quatre), Garriga, descriu la proposta en termes de remodelació urbana fragmentària a partir de la proposta concreta de la plaça i de la seva relació amb elements "estratègics" de l'estructura urbana de l'entorn de la proposta i, afegiríem, amb una intenció travessera de teixir o reteixir l'estructura de la ciutat:

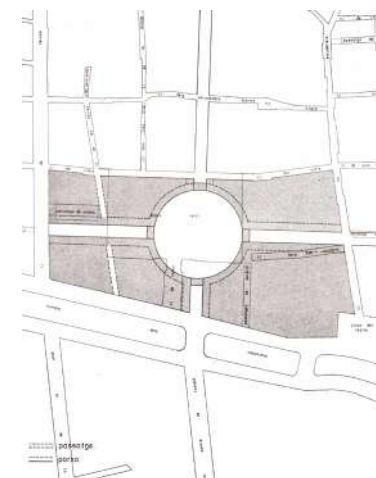
"En la traza de las cuatro entradas y avenidas al Bazar he tenido la mira de hacer correr la del Asalto, hasta la del vidrio, inclinándola un poco a mediodía para formar ángulo recto con la otra que pasa al través de la de Fernando a la de Escudillers, [...] y luego cruzar esta con la citada que comunicas la de Fernando frente el callejón de Aarollas, con la de Escudillers, la cual indudablemente merecería la aprobación general continuada hasta formar un embarcadero en el puerto cuya vista alegre del mar realizaría considerablemente el pensamiento. Otro tanto considero de igual estima la prolongación de la del Asalto hasta la plaza de S. Miguel, con las cuales se lograrían de buen gusto, espaciosas y dilatadas las avenidas del Bazar." (Garriga i Roca, Miguel. 1848:40)

En termes similars, però, més estrictament travessers²⁴, es pot entendre la proposta d'obertura del carrer Ferran, que mostrem a les il·lustracions de les tres darreres pàgines del capítol.

22 Solà-Morales, Ignasi/López de Guereña Calderón, Arantza (1982). LA PLAÇA REIAL DE BARCELONA. De la Utilidad y Ornato Público a la Reforma Urbana. 7.27 Monografies de la Unitat de Teoria i Història ETSAB Dipòsit legal: 42.037. Barcelona 1982.

23 Memòria per el concurs de la Plaça Reial, Garriga i Roca, Miguel (1848:40). D. Miguel Garriga. Primer Proyecto. AMOR Á LA GLORIA. PLAZA DE ISABELL II.

24 No ens estenem en la descripció de les propostes, aquestes, formen part de la tesina de màster de l'autor de la tesi. Per veure-ho amb més deteniment veieu Signes Orovay, F. (2014). Les travesseres en l'estructura urbana de Barcelona (Master's thesis, Universitat Politècnica de Catalunya). Les il·lustracions corresponen a les pàgines 23, 25 i 34.

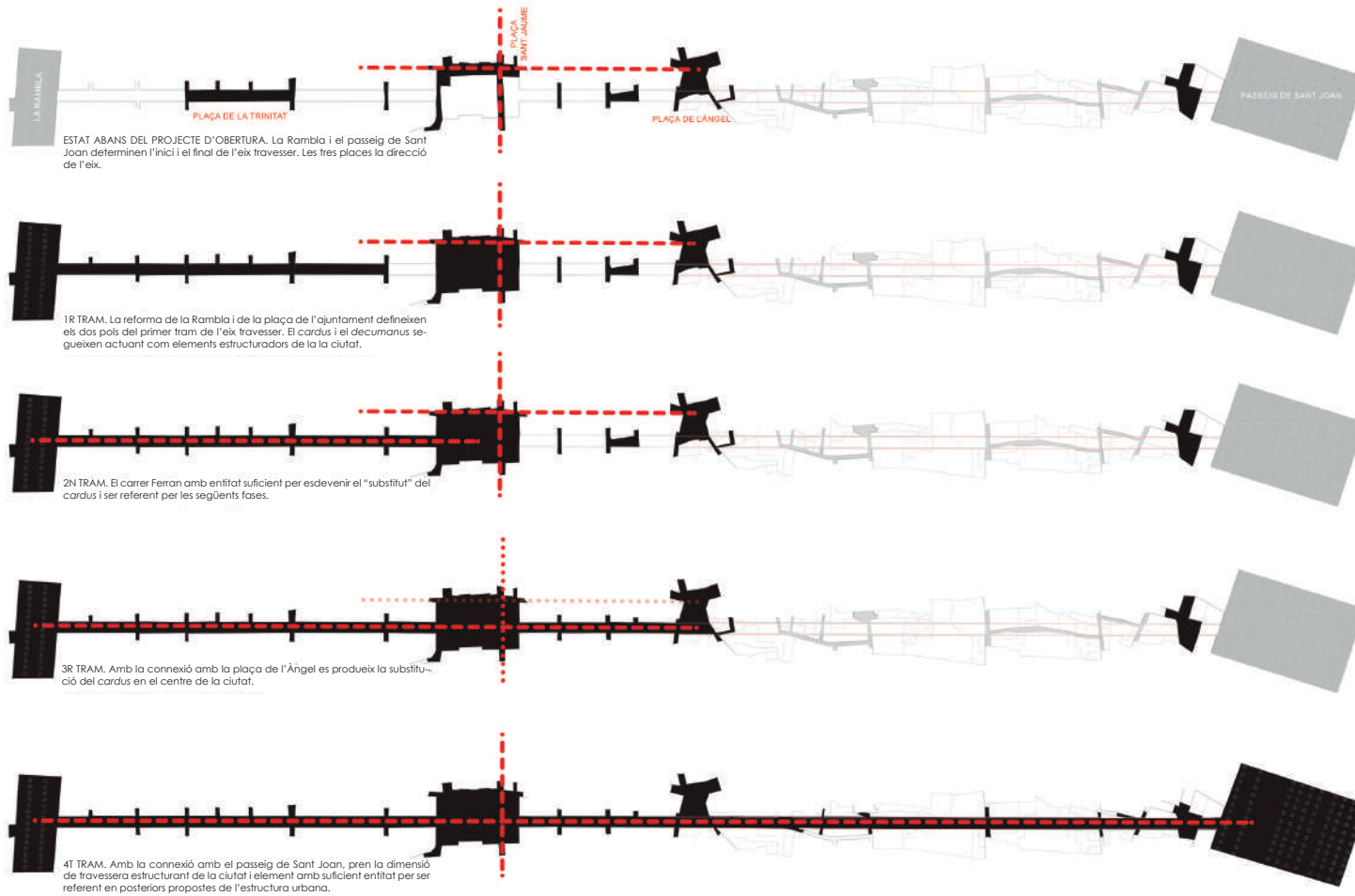

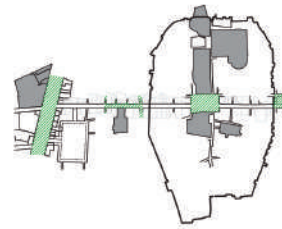
02.18. Il·lustració de la pàgina 76 de Solà-Morales, Ignasi/López de Guereña Calderón, Arantza (1982).

02.19. Dibuix de l'autor en base a la PRPOSTA 1 Per la Plaça Reial de Garriga i Roca i proposta de carrer, travessant Ciutat Vella, en la proposta d'eixample (en color vermell) en color negre, l'estructura de Ciutat Vella del Plano geométrico de la ciudad de Barcelona, levantado por el Arquitecto Mayor de la misma Dn. José Mas y Vila quien lo dedica a su Escmo. Ayuntamiento Constitucional. [AHCB-8100] 1842

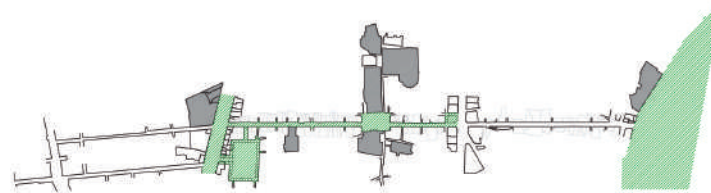
PROCÉS DE CONSTRUCCIÓ DE L'EIX TRAVESSER FERRAN-JAUME I-PRINCESA

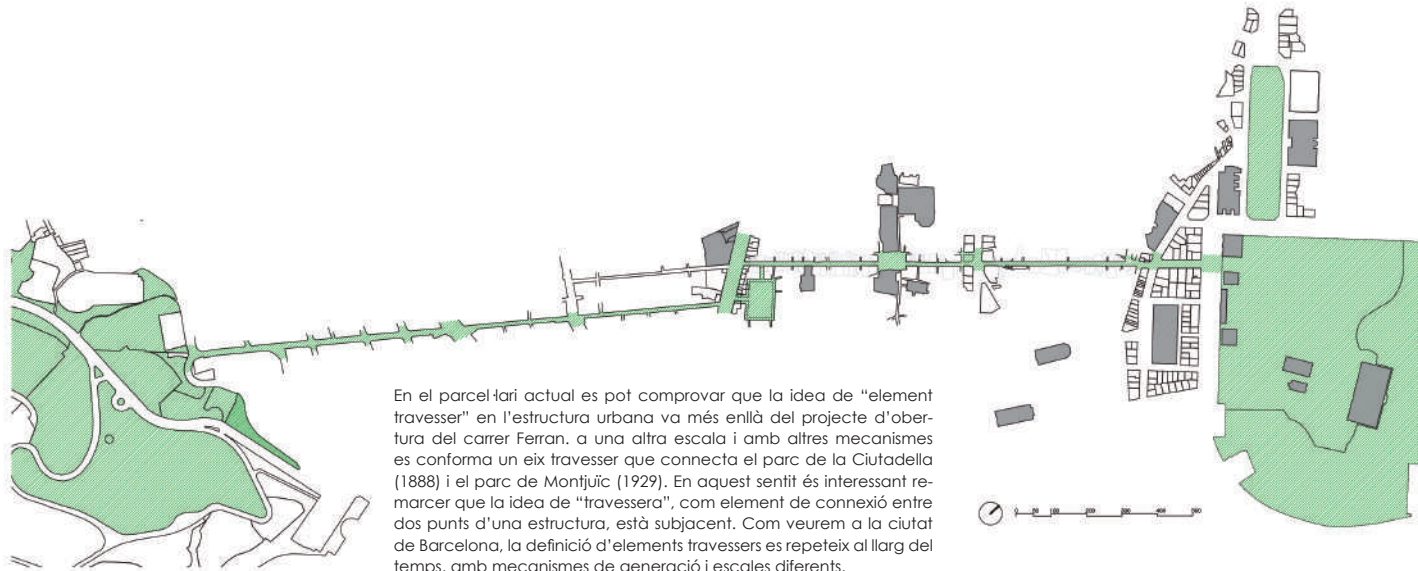

La situació de les tres places i la remodelació de la Rambla, elements essencials per entendre la proposta d'obertura del carrer Ferran.

L'obertura del carrer comte de l'Asalto, tot i que anterior a l'obertura del carrer Ferran, i la seva relació amb la Plaça Reial, és un element que amplia la idea de travessera des de la Ciutadella fins al parc de Montjuïc.

L'obertura de la Rambla fins la plaça de l'àngel i la urbanització i remodelació de l'Esplanada (passatge de sant Joan) accions que activen l'obertura del carrer Princesa.

En el parcel·lari actual es pot comprovar que la idea de "element travesser" en l'estructura urbana va més enllà del projecte d'obertura del carrer Ferran, a una altra escala i amb altres mecanismes es conforma un eix travesser que connecta el parc de la Ciutadella (1888) i el parc de Montjuïc (1929). En aquest sentit és interessant remarcar que la idea de "travessera", com element de connexió entre dos punts d'una estructura, està subjacent. Com veurem a la ciutat de Barcelona, la definició d'elements travessers es repeteix al llarg del temps, amb mecanismes de generació i escales diferents.

03

Les travesseres de l'Eixample
La Gran Via com a travessera
Grans obres d'enginyeria

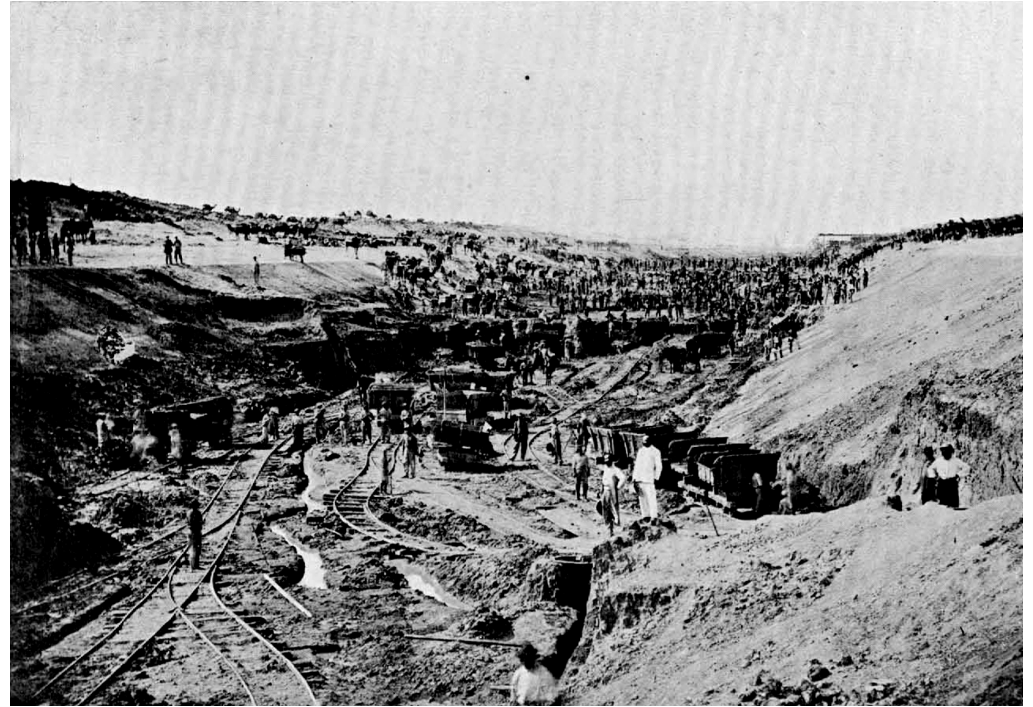
Grans obres d'enginyeria

Sota el paradigma de la “*Comunicació Universal*”, apareixen les grans obres d'enginyeria i l'aplicació de la ciència en el projecte de la nova ciutat moderna industrial i comercial. La Gran Via de l'Eixample Cerdà (1859) és, al nostre entendre, la Travessera Central de la nova ciutat, que Cerdà defineix com element estructural de la comunicació i de l'estructura urbana (Vía Transcendental, segons la *Teoría de la Construcción de las Ciudades*), seguint el patró travesser que hem vist en altres travesseres de la ciutat.

En aquest sentit comparem la proposta de la Gran Via de l'Eixample amb el projecte del canal de Suez. Així com també analitzem la Gran Via a partir de l'aplicació de l'obra teòrica de Cerdà a l'Eixample que considerem com un eixample travesser.

03.01. La Gran Vía en construcció

03.02. El canal de Suez en construcció. Chantier a sec du kilomètre 88. Pàgina 333 del capítol VIII annex 18. L'isthme et le canal de Suez. CHARLES-ROUX. PARIS, 1901

L'obertura del canal de Suez, la Gran Via. Saint-Simon, Lesseps i Cerdà.

Partim de la idea que en el projecte d'Eixample de Cerdà de 1859, la Gran Via és l'element vertebrador de la proposta, tot reconeixent l'estructura prèvia, canviant l'escala de l'estructura urbana i considerant, a la ciutat de Barcelona, la seva teoria sobre la Llei d'Irradiació i en aquest sentit, entenem la similitud entre la Gran Via i el canal de Suez.

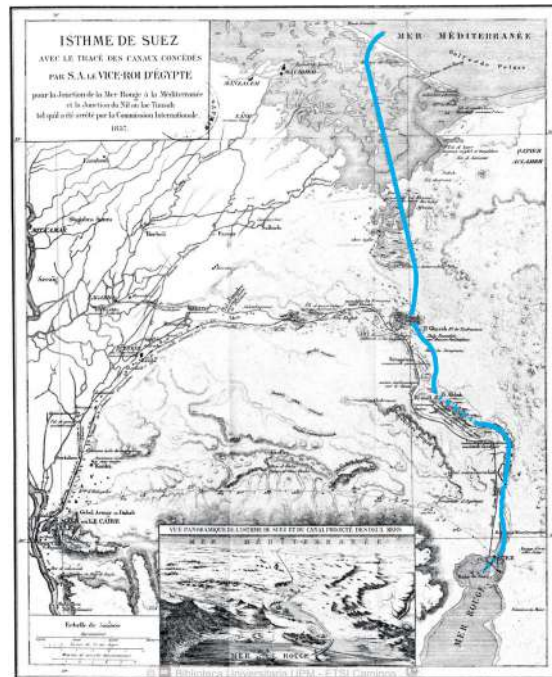
Tanmateix creiem que hi ha certes coincidències o connexions entre la proposta¹ de Lesseps i Cerdà. La coincidència temporal en el procés de definició dels dos projectes, segurament una coincidència anecdòtica, però no deixa de ser sorprenent o, si més no, pot indicar la connexió de Cerdà amb els esdeveniments i propostes "modernes i innovadores" de l'època.

L'any 1901 J. Charles Roux², publica un llibre en el que descriu profusament el procés de projecte i construcció del Canal de Suez, des de les expedicions dels saintsimonians fins que Ferdinand Lesseps es fa càrrec de l'empresa i la porta a la pràctica, en aquest llibre hi ha la següent referència:

*"Le 23 décembre, F. de Lesseps avait quitté le Caire pour se rendre à Suez. Il allait explorer l'Isthme, compléter les études déjà faites et prendre possession effective du terrain .
Il était accompagné des deux ingénieurs français Linant-bey et Mougel-bey, qui, ainsi qu'on l'a vu, avaient concouru depuis de longues années, à toutes les études et à toutes les entreprises relatives au Canal.
L'exploration dura jusqu'au milieu de janvier 1855. «La possibilité d'un Canal de jonction entre les deux mers, écrit-il à ce moment, ne pouvait pas être l'objet d'un doute. Ce Canal avait été trois fois exécuté et il avait fonctionné dans les temps pharaoniques, sous la domination des ptoléméens et celle des Califés.»*

Totes dues propostes, el projecte del Canal de Suez i l'Eixample de Barcelona, parteixen, per dir-ho d'alguna manera, de la metodologia saintsimoniana, amb projectes que a través de la comunicació universal i l'aplicació de la tecnologia pretenen millorar la societat.

Una condició indispensable, en aquests projectes, és la necessitat que, amb major o menor dificultat, siguin realitzables i, que el coneixement "científic" i del context geogràfic, històric, cultural, econòmic i polític, ajudi a portar a terme els mateixos.

03.03. Il·lustració entre les pàgines 268-269 del capítol dedicat a Ferdinand Lesseps del llibre de **Charles-Roux, J.** (1901) *L'isthme et le Canal de Suez : historique, état actuel* id=483376&func=dbin-jump-full. Remarcat en color blau el traçat definitiu del canal de Suez

¹ **Bigas Serrallonga, Joan Maria.** (2012) *A terra les muralles!*. Angle Editorial. ISBN:978-84-15307-04-4. Dipòsit Legal: B-14906-2012

² **Charles-Roux, J.** (1901) *L'isthme et le Canal de Suez : historique, état actuel* id=483376&func=dbin-jump-full. P. 258

Lesseps (o la comissió Lesseps), com Cerdà, reconeixrà el territori, el mesurarà, estudiarà els precedents, l'estat actual i les condicions materials del lloc, buscarà associacions, compromisos, aliances i finançament en els estaments econòmics, suport polític i referents tècnics.

En l'aspecte formal, tots dos projectes cerquen la comunicació entre dos punts d'una "xarxa teòrica" superior, per la via més "lògica", més racional, en la que les diferents condicions, materials, tècniques, econòmiques, permetin la realització de la proposta en les millors condicions. La diferència entre els dos projectes està, en tot cas, en que el projecte del canal, era una premissa o una fita "ideològica" d'Henri Sanit-Simon, que els seus seguidors es comprometen a portar a terme. El projecte de Cerdà³ per l'Eixample de Barcelona, té un component "experimental" de posar a prova les seves teories per la ciutat moderna, aplicant-les a una ciutat concreta, en un context geogràfic, sociopolític i econòmic concret.

Tot i això, tant en un cas com en l'altre la utilització i l'elogi de la tècnica com element indispensable i el pragmatisme, són referents comuns. La *Revista de Obras Públicas* (ROP) es va fer ressò del procés de la proposta i construcció del Canal de Suez. Entre els anys⁴ 1855 i 1870, apareixen diversos articles, des del primer de l'any 1855 (Cerdà publica l'aixecament del Pla de Barcelona) quan es fa pública la memòria que Ferdinand Lesseps presentà al virrei d'Egipte.

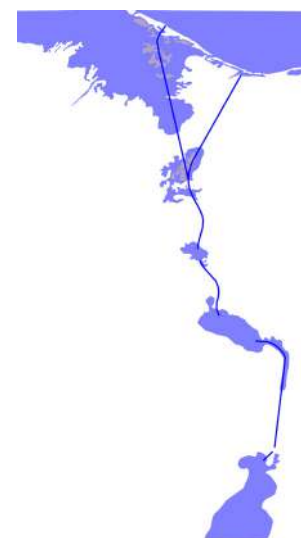
Primera notícia sobre el canal de Suez a la *Revista de Obras Públicas*, amb el títol "*UNIÓN DEL MEDITERRANEO Y EL MAR ROJO POR UN CANAL QUE ATRAVIESE EL ISTMO DE SUEZ*"⁵, un títol, al nostre entendre "travessar", en el que s'explica "*las inmensas ventajas*" que ha de proporcionar la unió dels dos mars, demanant al Virrei d'Egipte signar un acord per a la formació d'una "*compañía que realice tal colosal empresa*". De fet, l'article és la transcripció de la carta que Lesseps adreça al virrei d'Egipte, Mohamed Said, signada per Lesseps, en data del 15 de novembre de 1854 i publicada al 1855 en el número 12 de la ROP, que havia iniciat la seva edició dos anys abans.

L'aixecament del Pla de Barcelona, per Cerdà, es publica l'any 1855, és a dir, aquests fets o aquestes notícies relatives al projecte d'obertura del canal de Suez, succeeixen al mateix temps que

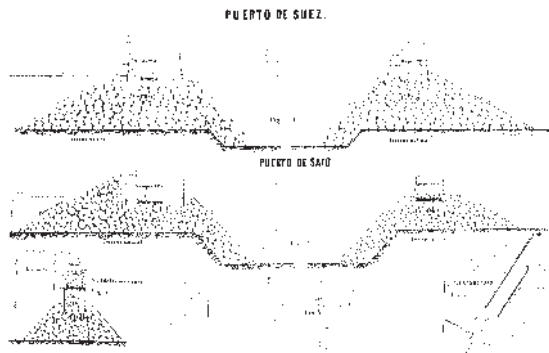
3 **Cerdà**, Ildefons (1859) *Teoría General de la Urbanización y aplicaciones de sus principios y doctrinas a la Reforma y Ensanche de Barcelona*. p. 6 a 17

4 Aquest període coincideix amb el període que Haussmann (1853-1871) és Prefecte del Sena i està portant a terme la reforma de París.

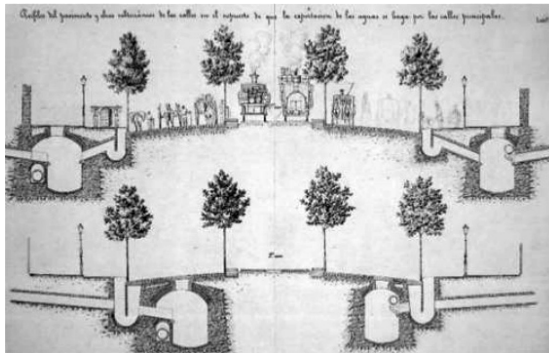
5 **Lesseps**, Ferdinand, 1855. "*Unión del Mediterraneo y el Mar Rojo por un canal que atraviese el Istmo de Suez*". 1855, 3, tomo I (12): 136-139

03.04 i 03.05. El canal de Suez, GoogleEarth (imatge 2015) Dibuix de l'autor en base a la làmina 60 de la memòria de l'enginyer Don Cipriano Segundo Montesino, comissionat espanyol a la comissió internacional per l'estudi de la viabilitat del projecte del canal de Suez, publicades a la ROP tomo I 17_05, 1857)

03.06. Detall de la làmina 60 de la memòria de l'enginyer Don Cipriano Segundo Montesino, comissionat espanyol a la comissió internacional per l'estudi de la viabilitat del projecte del canal de Suez, publicades a la ROP tomo I 17_05, 1857)

03.07. Detall de la làmina secció tipus carrer eixample TCC

Cerdà està realitzant l'aixecament del Pla per plantejar el projecte d'Eixample per Barcelona, que es farà públic l'any 1859. En aquest sentit, més enllà del possible "contacte" o coneixença Lesseps-Cerdà, els fets, a nivell professional i ideològic (científics, tècnics i "morals") són coincidents en el temps i, Cerdà, enginyer de Camins, Canals i Ports i, interessat pels avenços tecnològics i projectes "moderns i innovadors" que es preocupen per la realitat del seu temps i per construir una societat futura "moderna" amb acord amb els avenços tecnològics, segur que tenia coneixement d'aquests fets.

L'article-informe-carta de Lesseps, mostra el convenciment de la bondat de la proposta per la millora del país i de la resta del món en nom de la "*utilidad pública*", acceptació de la proposta pels afectats directes i compromís i acords de col·laboració entre el govern de la nació o país afectat i els possibles associats.

Els mecanismes o estratègies emprades per la realització del projecte establiran l'expropiació de tots els terrenys necessaris, la cessió d'ús i concessió temporal (99 anys en aquest cas) de la propietat dels terrenys i repartiment proporcional dels beneficis econòmics a les diferents parts implicades, concedint la potestat absoluta a la companyia (*Compañía universal del canal marítimo de Suez*) que es farà càrrec de l'execució amb control parcial del govern del país afectat per la realització de l'obra del projecte.

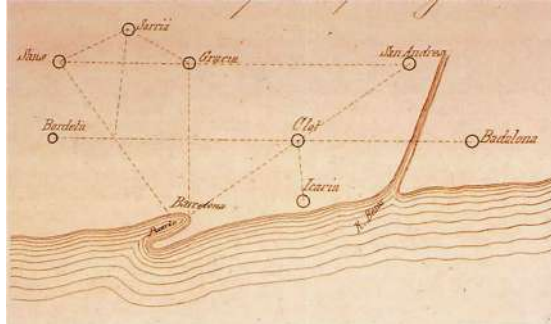
Aquestes condicions, defineixen una manera d'assegurar que la iniciativa (privada) pugui portar-se a terme i assegurar la realització del projecte a partir del control absolut de les variables que entren en joc en la realització, així com assegurar el benefici econòmic de la proposta, sempre suposant, el benefici de la utilitat pública "*universal*".

Aquesta manera (metodologia) de plantejar el projecte i la seva realització no està massa lluny del que pretenia Cerdà en el projecte d'Eixample de Barcelona, en el que la iniciativa privada havia de ser la que promou l'execució de la proposta, però, sempre amb el control del procés per una "companyia" (comissió), que a més de vetllar per la bona realització de la proposta, vetllaria pels seus interessos. En aquest sentit la comissió per l'execució de l'Eixample, podria comparar-se amb la funció que per la construcció del canal de Suez tindria la "*Compañía universal del canal marítimo de Suez*" i el paper de Cerdà al projecte d'Eixample amb el de Ferdinand Lesseps al canal de Suez.

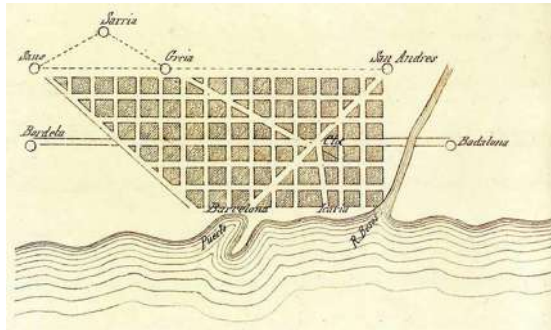
Resulta impensable que Cerdà no tingues coneixement de les "notícies" que s'estaven produint en els anys que ell està fent l'aixecament del Pla i preparant el projecte de reforma i eixample de Barcelona. Tot i això, no es tracta tant de comprovar si coneixia o no aquestes dades, sinó de veure com les dues propostes tenen similitud, tant pel que signifiquen a nivell de transformació de la realitat existent, cercant la màxima connectivitat entre els espais geogràfics, com per la metodologia emprada, en el sentit que fan servir, les dades històriques, el coneixement del lloc, les dades estadístiques, així com l'intent d'aconseguir "associacions" i compromisos entre diferents actors, utilitzar la tecnologia més adient per tal de fer possible les propostes i, tot això, fent servir una base tècnic-científica dins d'un pensament racional-modern que garanteix i justifica les propostes adoptades, sempre amb la idea d'aconseguir com a fita el bé comú, a partir de "la millora de les condicions naturals" per avançar en el comerç i l'economia, tant a nivell local com mundial, tenint com a fi últim aconseguir millorar l'estat de tots els estrats socials.

3.1. Les travesseres al projecte d'Eixample Cerdà (1859).

Tot i que l'apartat es refereix a les travesseres al projecte d'eixample Cerdà, creiem que, és necessari fer una breu referència a la ideologia i metodologia de Cerdà en la proposta d'Eixample de 1859.

03.08. Figura de la pàgina 376 de la TCC que acompanya al text següent:

03.09. Figura de la pàgina 376 de la TCC que acompanya al text següent:

El projecte¹ de Cerdà s'ha d'enquadrar en un marc de desig i voluntat de modernització (urbana), en el que el coneixement científic, de l'entorn físic, la comunicació, les "noves tecnologies", les infraestructures, la reforma de l'administració, són fonamentals per la transformació i modernització de la societat. Així mateix, a diferència dels reformadors socials d'èpoques anteriors, Cerdà, parteix del convenciment que les propostes de modernització s'han de basar en la possibilitat de realització, el que es pot anomenar "positivisme pràctic", basat en la racionalitat i en la capacitat de portar les idees a la pràctica a partir del coneixement científic i la seva aplicació.

Respecte a les propostes teòriques i a la proposta d'Eixample de Barcelona, pensem, tal i com afirma Francesc Magrinyà², que Cerdà va estar en el lloc i en el moment oportú per poder portar a terme les seves idees sobre la modernització de la ciutat:

"Se puede afirmar que Cerdà tuvo el privilegio, [...] de disponer del apoyo de su gremio de Ingenieros de Caminos a través del Ministerio de Fomento, y de disponer del apoyo político a través de personajes liberales claves en la modernización de Barcelona entre los que destaca especialmente Madoz, para recibir el encargo del Proyecto de Reforma y Ensanche de Barcelona, conseguir su aprobación, y el control de su gestión en los primeros años, especialmente con el control de la reparcelación de los terrenos de murallas."

Però a més d'aquestes circumstàncies, la seva proposta s'ha d'entendre, també, a partir de la seva experiència teòrica i pràctica, per la seva implicació política i per la influència i/o el coneixement de moviments ideològics i científics que en aquells moments, sobretot a França, s'estaven desenvolupant.

1 Prenem de referència el plànol de 1859, per el caràcter de projecte en el que pren més força, si més no en la representació gràfica, les consideracions globals i relatives a la teoria que les qüestions "pràctiques" de resolució concreta de la proposta.

2 Magrinyà, Francesc. (2009). *El ensanche y la reforma de l'edifici Cerdà como instrumento urbanístico de referencia en la modernización urbana de Barcelona*. Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1 de agosto de 2009, vol. XIII, núm. 296 (3) <<http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-296-3.htm>>. [ISSN: 1138-9788]. Vol. XIII, núm. 296 (3), 1 de agosto de 2009

En aquest sentit és molt probable que Cerdà conegués el pensament saintsimonià en la seva estada a l'Escola de Camins, pels diversos viatges a París (en 1856 i 1858) o per la possible relació amb Ferdinand Lesseps quan va ser cònsol del seu país a Barcelona (1842-1848). Les idees de Saint-Simon³ es varen divulgar amb força després de la mort del seu ideòleg, Saint-Amand Bazard (1791-1832) qui publicà una exposició sistemàtica de les idees de Saint-Simon en "La doctrina saint-simoniana" (1826-1828), proposava mesures concretes per arribar al nou ordre social:

- Abolició de la transmissió hereditària de la propietat.
- Creació d'un Banc Central dirigit pels "grans industrials" amb una xarxa de bancs especialitzats que facilitarien el capital als empresaris més capacitats.
- Organització de la indústria en grans companyies finançades pel nou sistema bancari.
- Realització de grans projectes d'obres públiques com el canal de Suez i el de Panamà, així com la creació d'una xarxa de ferrocarrils per unir a la humanitat sota la direcció dels homes de ciència.

No és estrany suposar que Cerdà, de forma directa o indirecta, conegués o pogués estar influenciat per les idees saintsimonianes, en alguns dels seus escrits⁴ es pot observar alguna sintonia amb el pensament saintsimonià⁵:

"...se encuentra también en la más completa armonía con las necesidades y las tendencias generales del siglo que en todas sus grandes concepciones, en todas sus gigantescas obras tiende a la desaparición general de los límites. Así los canales de navegación (...); los caminos de hierro (...) la navegación al vapor en barco. Todo en este siglo se encamina a la desaparición de los límites, todo tiende a la fusión general, todo se encamina hacia la paz" (Cerdà, 1859)

En l'obra de Cerdà, i fonamentalment en el projecte d'Eixample de Barcelona, existeix la voluntat de formular una manera nova d'enfrontar-se al problema urbà, un intent de sistematització científica de la disciplina⁶, aplicant un mètode analític i inductiu a l'estudi de la ciutat, com ens abstracte, que alhora, ha de servir de suport teòric per a l'aplicació a diferents casos concrets, tenint en compte

3 **García León**, José María; **Ruiz Galacho**, Diego; **López Segura**, Javier. (2000). *Introducción histórica a la filosofía del estado (III): los precursores del socialismo moderno*. Filosofía, política y economía en el Laberinto, 2000, nº 3, p. 1-29.

4 **Cerdà**, Ildelfons. Teoría de la construcción de las ciudades aplicada al Proyecto de reforma y ensanche de Barcelona, abril 1859. (Citado per Francesc Magrinyà. 2009)

5 *Ibidem* Magrinyà, Francesc. (2009)

6 **García-Bellido** García de Diego, Javier (2000). *ILDEFONSO CERDÀ Y EL NACIMIENTO DE LA URBANÍSTICA: LA PRIMERA PROPUESTA DISCIPLINAR DE SU ESTRUCTURA PROFUNDA*. Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales. Universidad de Barcelona [ISSN 1138-9788]. Nº 61, 1 de abril de 2000.

03.10. A la dreta, *Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona / Amb la Gran Vía i el passeig de Sant Joan*, dibuix de l'autor en base al plànol d'Ildefons Cerdà. ICC-RM 267959.

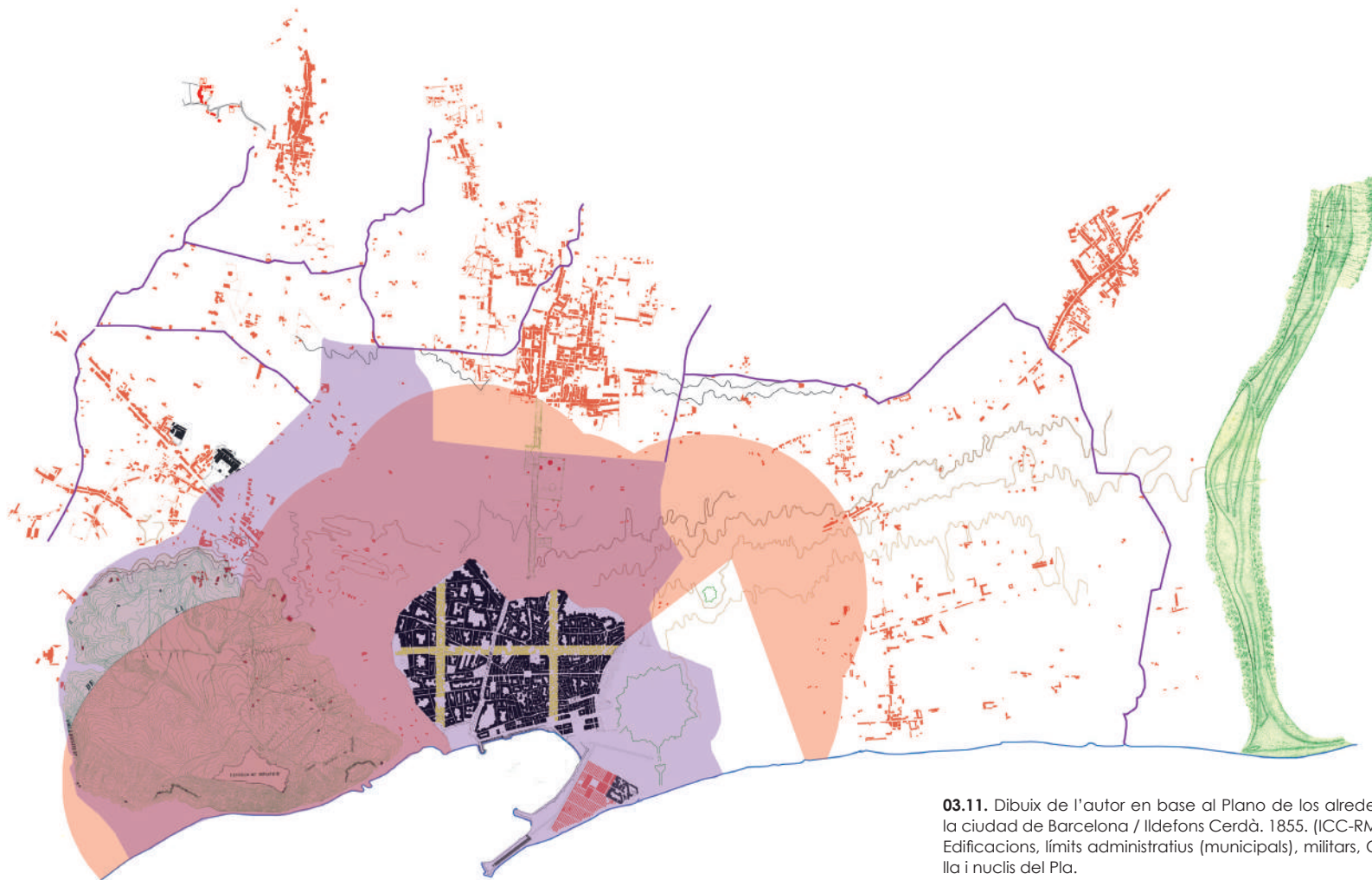
Dibuix de l'autor en base al plànol de l'aixecament del Pla de Barcelona (ICC-RM 267959), en el que s'han representat la Gran Vía i el Passeig de Sant Joan, de la proposta d'Eixample, per indicar la rellevància de la idea travessera de la proposta, que al nostre entendre, aquestes dues vies del projecte evidencien.

les especificitats de cada país, de cada ciutat, de cada entorn i context cultural, econòmic i polític, on el projecte, com instrument metodològic i concret, intenta ajustar-se als requeriments específics, experimentant, contrastant la teoria general.

L'aixecament del Pla de Barcelona (1855) i la proposta d'Eixample (1859), s'emmarquen en aquesta actitud i voluntat de modernització a través del coneixement del context amb metodologia científica i control del procés de la proposta.

En el projecte d'Eixample de 1859, la Gran Vía és la Travessera, element vertebrador de la proposta, que alhora reconeix l'estructura prèvia, canviant l'escala de l'estructura urbana i considerant, a la ciutat, la seva teoria sobre la Llei d'Irradiació, de manera semblant a com Ferdinand Lesseps està fent, coetàniament, en el projecte i l'obra del Canal de Suez.

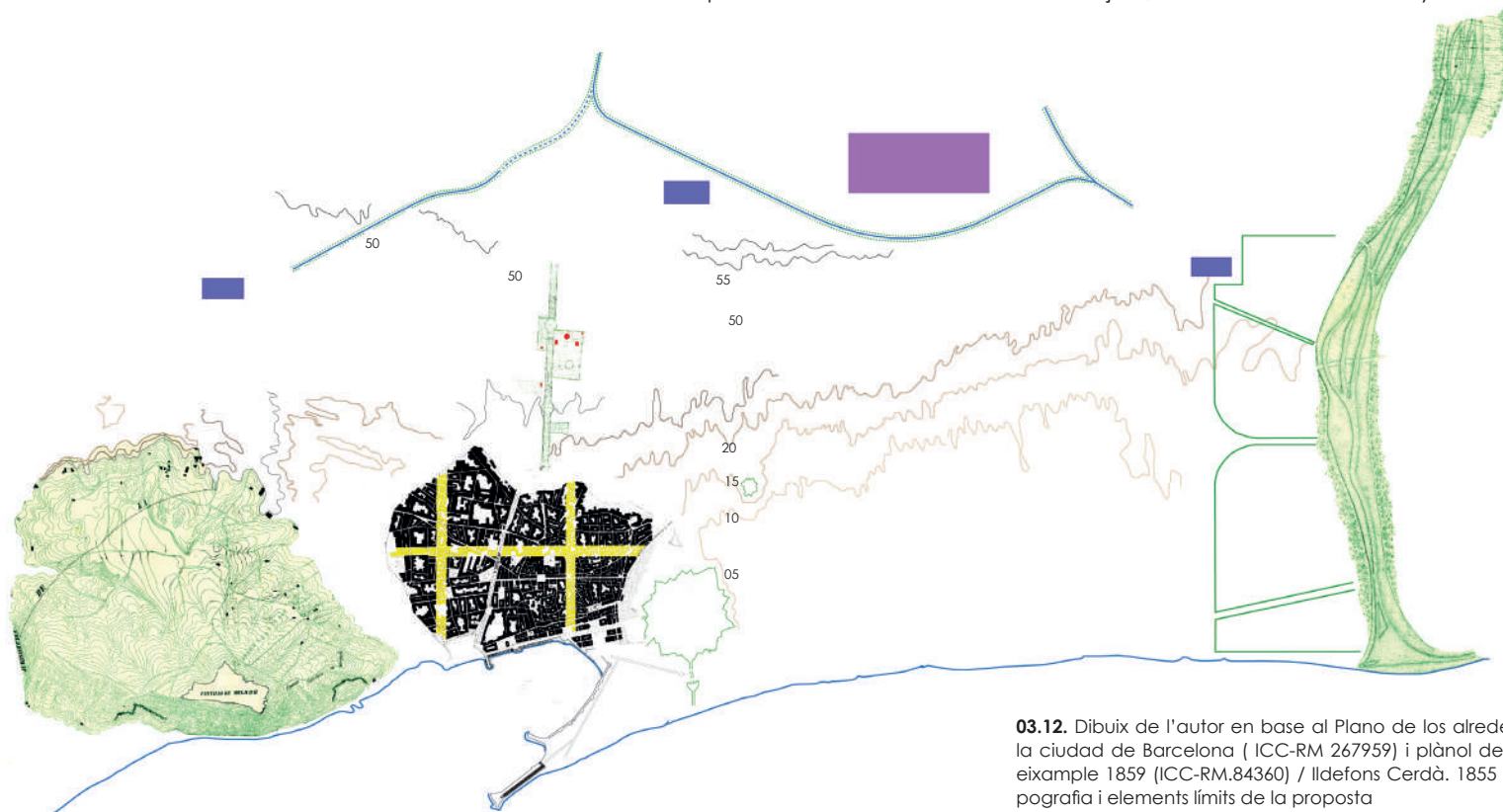
Quines decisions pren Cerdà respecte les travesseres? Què proposa respecte aquests elements de l'estructura? Quins mecanismes segueix? A la il·lustració d'aquesta pàgina i les següents, s'intenta explicar gràficament l'estratègia de la proposta de Cerdà, en relació a la idea de travessera, tant pel que fa a la Gran Via, com a la proposta de l'Eixample.

03.11. Dibuix de l'autor en base al Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona / Ildefons Cerdà. 1855. (ICC-RM 267959). Edificacions, límits administratius (municipals), militars, Ciutat Vella i nuclis del Pla.

Tot i que la proposta depassa amb escreix els límits militars i municipals, (la voluntat era la de projectar una ciutat il·limitada) Cerdà, s'imposa uns límits, límits territorials, que tenen a veure amb la geografia del lloc. Pren dues decisions clau. Per una banda limita "l'amplada" de la ciutat (direcció mar-muntanya), la situació del canal de recollida d'aigües de les rieres i torrents de la serra de Collserola, indica aquesta decisió; i per altra, conseqüència de la primera, està definint una "franja" paral·lela al mar, entre la línia de costa i la cota 50. Entre aquests dos límits situa la proposta de nova ciutat. Podríem dir que tot el projecte és travesser, una ciutat travessera entre el Besòs i el Llobregat.

Reforça aquesta idea, la situació dels hospitals "generals" i del cementeri; els primers situats aprop dels nuclis existents més poblats (Sans, Gràcia i Sant Andreu), a les cotes més altes de la ciutat urbanitzada, tret característic, per altra banda, de les idees higienistes i, la situació del cementeri, al peu del turó de la Rovira, cara al mar, a cotes entre els 70 i 100 metres i fora del límit urbanitzat. Una situació semblant a la que es situarà el cementeri de Montjuïc, a la banda de muntanya de la ciutat.

03.12. Dibuix de l'autor en base al Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona (ICC-RM 267959) i plànol de reforma i eixample 1859 (ICC-RM.84360) / Ildefons Cerdà. 1855 i 1859. Topografia i elements límits de la proposta

A la proposta d'Eixample, al nostre entendre, la ciutat il·limitada que projecta Cerdà, és lineal i l'element urbà que defineix i concreta aquesta "ciutat lineal il·limitada" és la Gran Via. Situada al bell-mig (cotes 15 a 25) de la "franja" definida entre la costa i el canal i, connectada estratègicament amb els diferents "nuclis existents" i amb les infraestructures de comunicació, que alhora, reforça, amb el seu re-disseny, situant en els punts d'enllaç cadascuna de les sis places que proposa al llarg de la Gran Via (veure il·lustració **03.10**), així com els parcs urbans que estan situats remarcant aquesta linealitat. Aquestes particularitats i la relació amb les travesseres existents els veurem una mica més endavant, ara, ens volem centrar en qüestions més generals, en relació a la situació i el paper de la Gran Via en l'esquema general de la proposta.

A les imatges següents (pàgines 3_14 i 3_15), estan representats els elements d'infraestructura del Pla, que Cerdà dibuixa a l'aixecament de 1855. En color verd i blau, les rieres i els torrents, en color negre les carreteres i en color taronja i marró els camins. Els torrents i les rieres segueixen la direcció de les diverses màximes pendents que defineix la topografia i, les carreteres, camins i línies de ferrocarril, aproximadament a les direccions de les mínimes pendents, hem d'entendre quan ens referim a camins ho fem en el sentit de camí artificial, camí projectat.

En aquesta xarxa irregular que pren forma al ajustar-se a les condicions de la geografia, resulta evident que "tots els camins" els podríem entendre com a travesseres, que s'han "construït" per comunicar o per "colonitzar" territori al voltant dels nuclis poblats, ja sigui per comunicar-se entre ells o per definir el creixement dels nuclis, seguint l'estructura formal (aquesta xarxa irregular [entremaliada]) definida per rieres i travesseres. En alguns nuclis predomina la direcció de les rieres (Sarrià, Sant Gervasi), en altres, la de les travesseres (Sans, Sant Andreu) i en altres hi haurà un cert equilibri, com el cas de Gràcia.

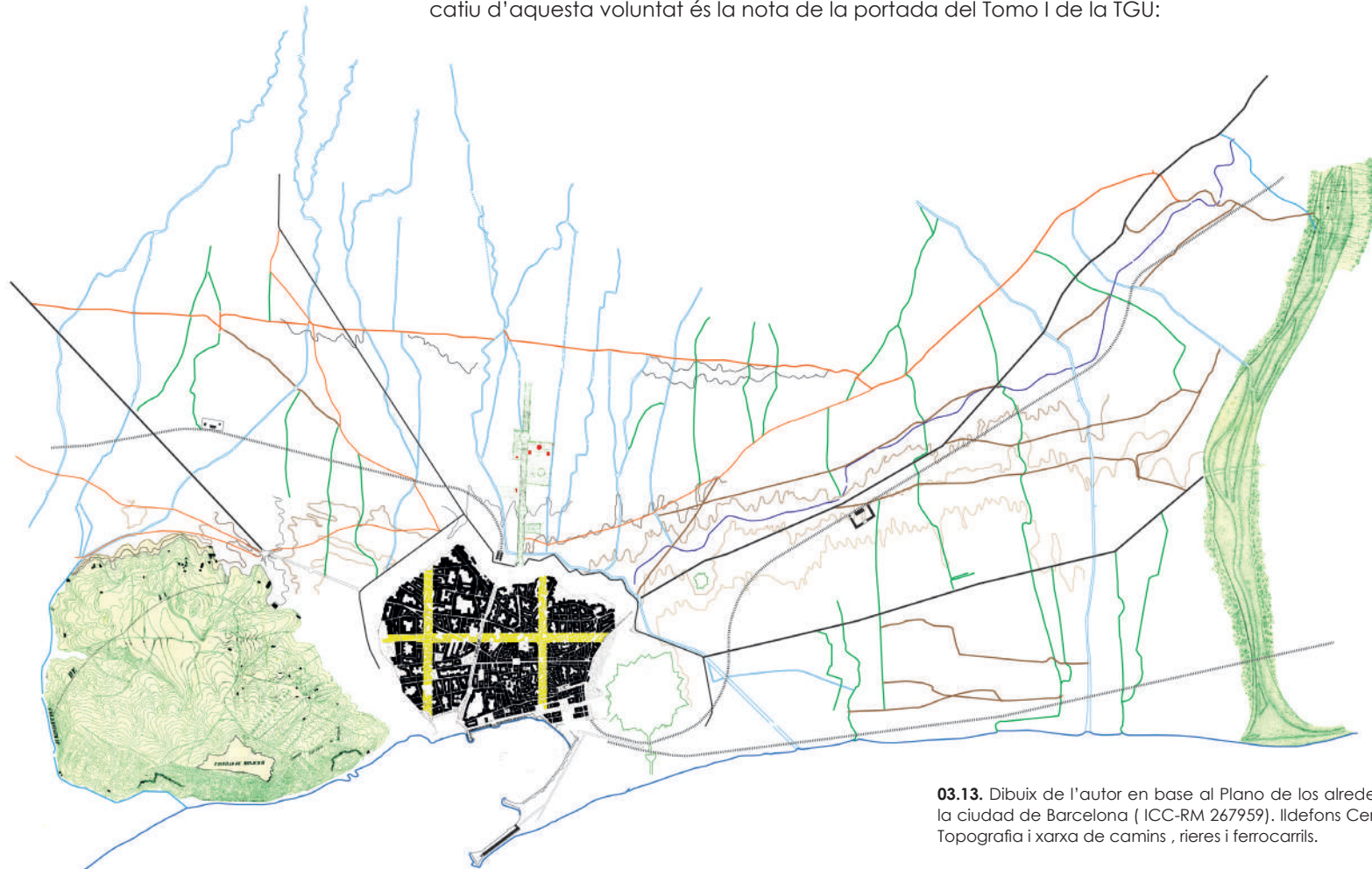
El dibuix del plànol de l'aixecament del Pla de Barcelona, és una evidència de com s'ha anat construint la urbanització del mateix, les estratègies de "colonització del territori a petita escala" (per ser més precisos, en diferents casos de petita escala). Podríem dir, que el que està subjacent al plànol és una mostra de "l'urbanisme anònim" del Pla (veure il·lustracions **03.08** i **03.09**), una evidència de les diferents estratègies, que sempre o en la majoria de casos, tenen en comú, la relació i vinculació, amb més o menys intensitat, dels elements naturals (*curs*) i els artificials (*discurs*), elements *descendens* i *transversa descendens*. Un esquema travesser existent i subjacent (latent) que, d'alguna manera, al dibuixar, Cerdà percep i reconeix.

El fet que hàgim emprat el terme "ciutat lineal" no té la intenció de comparar o fer similituds amb la idea de ciutat que Arturo Sòria, pocs anys després formularà, projectarà i realitzarà; té la intenció de matisar el significat formal que pren el concepte o la idea de "ciutat il·limitada" en la proposta d'Eixample de Cerdà.

Així mateix, ens interessa evidenciar, en el projecte d'Eixample, si més no en el de 1859, quines consideracions fa Cerdà en relació a la idea de travessera.

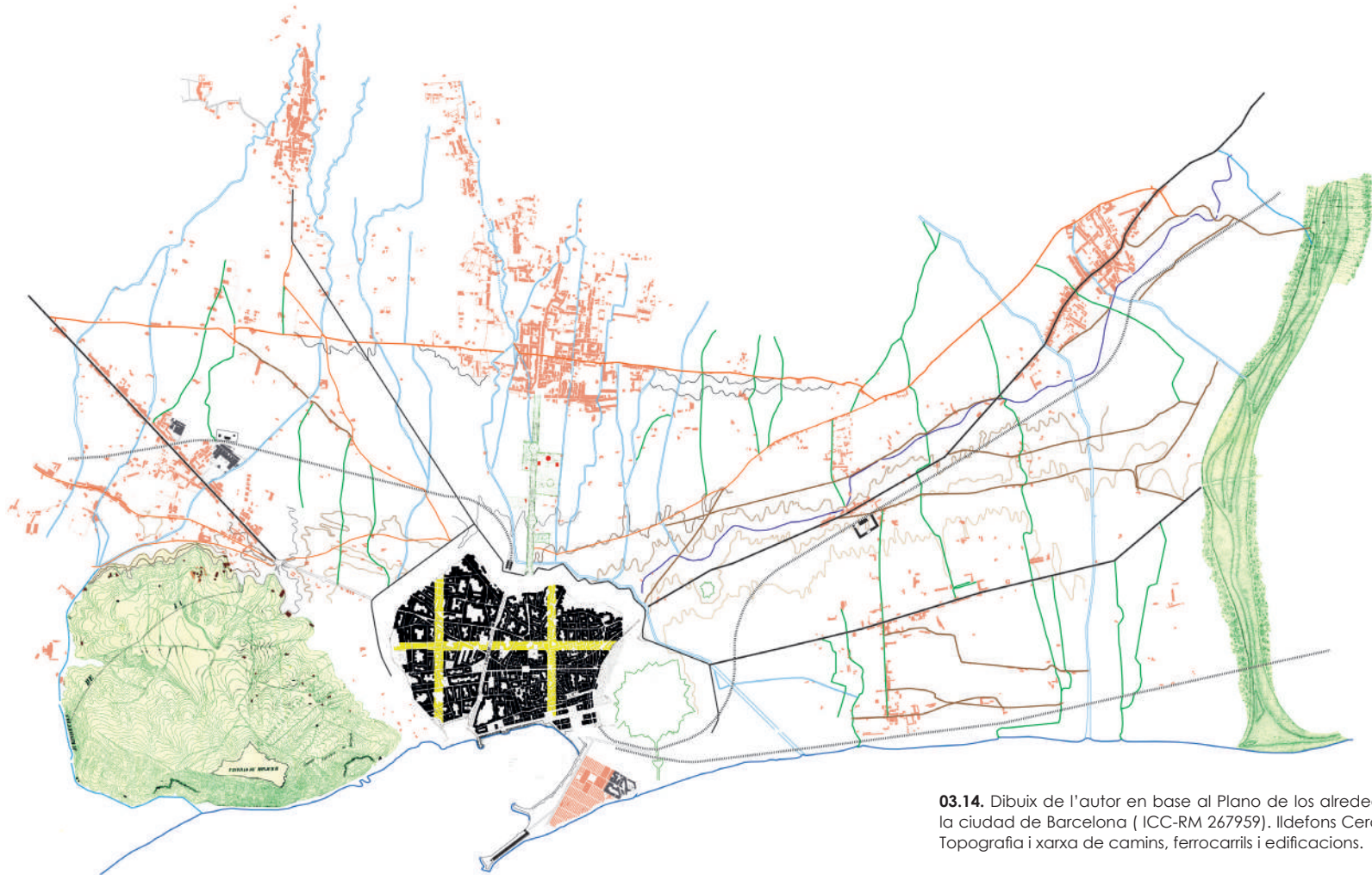
Les vies, en el sentit ampli del terme, com elements estructurals i estructurants de l'espai urbanitzat; Cerdà havia escrit, que els elements essencials de la urbanització són les vies i el que defineix un tipus de ciutat o un altre és la relació entre les vies i les intervies o "islas". Dos elements essencials que estan presents en qualsevol tipus de ciutat i en qualsevol moment històric, i que hi són presents al plànol d'aixecament del Pla de Barcelona.

El que diferencia, segons Cerdà, una ciutat d'una altra és l'orientació, la situació de les vies, el dimensionat, la forma i la relació entre les vies i les intervies, entre el que és públic i el que és privat, entre el que és el lloc de socialització i comunicació i el lloc per la individualitat, per la intimitat. Indicatiu d'aquesta voluntat és la nota de la portada del Tomo I de la TGU:

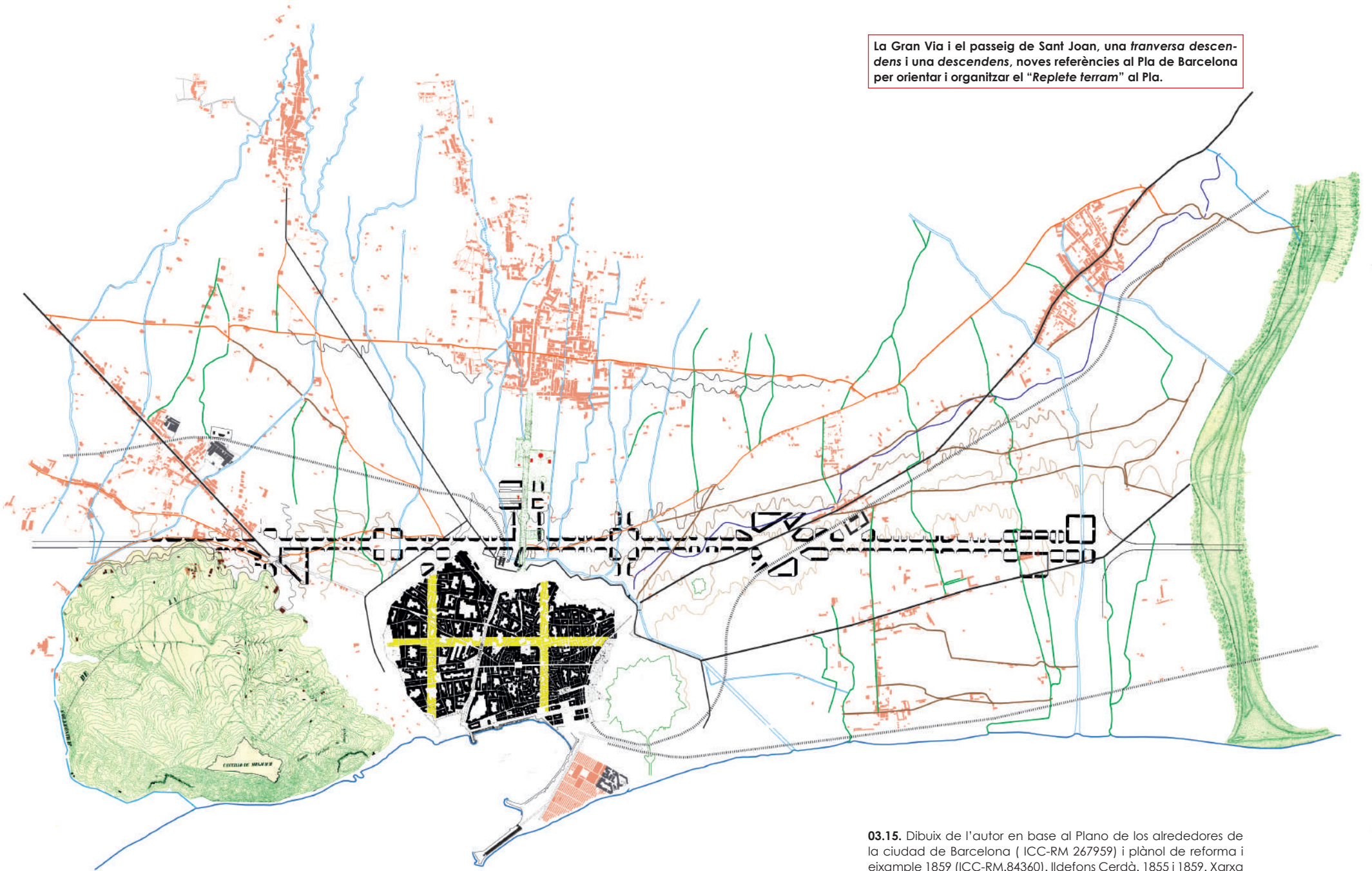
03.13. Dibuix de l'autor en base al Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona (ICC-RM 267959). Ildefons Cerdà, 1855. Topografia i xarxa de camins, rieres i ferrocarrils.

*Independencia del individuo en el hogar; independencia del hogar en la urbe:
Independencia de los diversos géneros de movimiento en la vía urbana,
Rurizar lo urbano: urbanizar lo rural:... Replete terram.*

03.14. Dibuix de l'autor en base al Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona (ICC-RM 267959). Ildefons Cerdà, 1855. Topografia i xarxa de camins, ferrocarrils i edificacions.

La Gran Via i el passeig de Sant Joan, una *franvera descendens* i una *descendens*, noves referències al Pla de Barcelona per orientar i organitzar el "Replete terram" al Pla.

03.15. Dibuix de l'autor en base al Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona (ICC-RM 267959) i plànol de reforma i eixample 1859 (ICC-RM.84360). Ildefons Cerdà. 1855 i 1859. Xarxa viària, ferrocarril, topografia, edificacions i vies transcendents de la proposta.

A la Teoria General de la Urbanización (TGU⁷) remarca aquesta condició:

“Para dar una idea de la urbanización en el terreno de la ciencia, diremos que sus elementos constitutivos son los albergues, su objeto la reciprocidad de los servicios y sus medios las vías comunes, es decir, de común aprovechamiento.” (Cerdà 1867: 44)

“Entre un grado primitivo de los albergues y la urbe más populosa que los cuenta por millares, no hay más diferencia que la proveniente del mayor número con las consecuencias naturales que con respecto a las vías de recíproca comunicación el aumento de albergues ha de producir.” (Cerdà 1867: 45)

Seguint l'escrit de Cerdà, sembla com si estès descrivint el que el plànol de l'aixecament del Pla està representat, és com si a la TGU (1867) estès narrant, amb el seu llenguatge particular, el que al 1855 ha sintetitzat i representat al plànol d'aixecament del Pla i que d'alguna manera ha “dibuixat” en la proposat d'Eixample de 1859:

[...] la red viaria de una combinación urbano-rural, no es más que el resultado del enlace recíproco de todas esas diversas sendas divisorias, consagradas y entregadas a la vialidad comunal de una manera espontánea y complaciente por cada uno de los cultivadores. La falta de buenas comunicaciones viarias, que en algunos puntos podrá tal vez notarse, como efecto de las circunstancias topográficas, [...]; por esto se conservó intacto hasta tanto que la colonia agrícola adquirió vida y expansión hacia el exterior, en cuyo caso la senda más adecuada para servir a esa clase de comunicaciones, fue convertida por los esfuerzos comunes de la colectividad en vía trascendental, colectora y exportadora del movimiento vecinal dirigido al exterior, así como distribuidora del movimiento que del exterior aflúa hacia el interior de la urbe-rural. (Cerdà 1867: 96)

Però al Pla de Barcelona coexisteixen dos tipus de desenvolupament, l'agrícola i el mercantil-industrial, Cerdà descriu el “desarrollo de la urbanización” dels dos tipus i, a la proposta d'Eixample ha donat resposta unitària als dos desenvolupaments. Descriu les característiques del desenvolupament urbà mercantil-industrial:

⁷ Cerdà, Ildelfons (1867) TGU Tomo I. Per aquesta qüestió veure especialment capítol 2 del Llibre II

[...]el movimiento, es el carácter distintivo de la vida mercantil y de la industrial, y que por consiguiente al establecerse una factoría, lo primero que han de haber procurado sus avisados colonos, es que la comarca responda en su conjunto y detalles **a las necesidades y buen servicio del movimiento.** [...], la parte firme, más o menos cruzada por vías de comunicación con el interior; [...], **con tal que las necesidades viarias,** [...], **quedasen amplia y cómodamente satisfechas,** todas las otras circunstancias [...] de la nueva urbe les importaba bien poco [...], pues para la instalación de sus moradas les bastaba un pequeño rincón donde poder parar y estarse y trabajar los ratos que al descanso o trabajo destinasen. [...]. **Las vías urbanas [...], son comparativamente muchas, rectas, suaves en sus pendientes y holgadas en su latitud,[...], por lo común obedecerá a un sistema ortogonal que es el que más puede acercarse a la igualdad entre todas las familias y para todos los servicios.** (Cerdà 1867: 100-101)

Cerdà, descriu amb el seu peculiar estil narratiu proper a les històries ancestrals o les faules col·loquials, el que segons el nostre parer, està representat al plànol. Malgrat l'aparent ingenuïtat de la narració, que sembla més tenir a veure amb la imaginació que amb els esdeveniments històrics contrastats, Cerdà, que coneix la realitat de la seva època, també descriu, amb el mateix caràcter narratiu, on ens ha portat el desenvolupament urbanístic de les ciutats "mercantils i industrials", no hem d'oblidar que, per Cerdà, la ciutat del futur ha de ser la ciutat mercantil i industrial, (si més no quan pensa en Barcelona) però el que pretén és donar resposta a la situació del moment i preveure les millors condicions de la ciutat del futur:

"La edificación [a l'urbanització mercantil i industrial] se reduce a lo preciso para que la habitabilidad, los depósitos y los talleres puedan estar a cubierto y resguardados de los elementos exteriores. La necesidad de reservar el poco firme para depósitos y talleres, hace que aparezcan algunos pisos sobrepuestos, donde las viviendas puedan establecerse con mayores comodidades y más independencia. Ese fue el carácter de las construcciones intervias, mientras se conservaron en su sencillez las costumbres primitivas, pues **andando el tiempo y cuando el acrecentamiento del vecindario presentó como conveniente el convertir en nuevo artículo de comercio y nuevo objeto industrial los terrenos intervias primero, y después hasta los espacios, los que habían explotado hasta entonces solamente los demás, acabaron por explotarse unos a otros y hasta a, si mismos, privándose de la holgura necesaria, ora en la superficie, ora en el espacio, para erigir sobre aquellas construcciones yuxtapuestas y comprimidas, y para ocupar luego este con estratificaciones sobrepuestas que se remontaron a asombrosas alturas.**" (Cerdà 1867: 102)

Vies i intervies, els dos elements essencials a la urbanització, però quin tipus de vies? quin tipus d'intervies són les que la ciutat del futur necessita?, quines característiques tindrà la societat del futur i quines qualitats han de tenir les vies i intervies d'aquesta ciutat?

Hem comentat que a la proposta d'Eixample, com a proposta de ciutat del futur, Cerdà proposa una ciutat il·limitada, hem matisat el sentit d'il·limitat que la proposta planteja i al mateix temps, que la Gran Via és, en certa forma, l'element essencial de la proposta i la que recull, amb la seva, formalització, dimensió i situació sobre el territori, la major part del "pes" de la proposta. Al capítol III de la TGU, Cerdà analitza les vies urbanes i els carrers. Les dues cites següents, són molt molt clares respecte el que intentem explicar en relació a projecte d'Eixample i, respecte a la importància de la Gran Via, més que comentar-les ens sembla adient reproduir-les perquè sigui el mateix Cerdà el que ens expliqui quines són les seves intencions i conclusions al respecte:

*"Si una vía, ora se desarrolle en despoblado, ora discurra por entre una urbe, está destinada por su naturaleza viaria á recoger varias otras vías para conducir las á un término común, si es que término puede haber en la vialidad considerada en abstracto, pues allí mismo donde al parecer acaba y fenece, allí mismo resucita y recomienza, y emprende de nuevo la misma ú otra carrera diferente, viniendo á darnos en cierto modo una idea de lo infinito: **¿qué calificación cabe darle mas apropiada que la de vía trascendental, palabra que responde perfectamente á la idea de un objeto que pasa sin pararse, y sigue y va siempre mas allá ?**" (Cerdà, 1867: 236)*

*"[...] con bien poco trabajo deducimos que todo lo que hemos andado por el interior de la urbe sobre esa vía, **no es ni mas ni menos que una prolongación sin solución de continuidad de la misma carretera, solo que en todo el trecho que recorre por el interior de la urbe, pierde, á causa de esta circunstancia, algún tanto de su holgura, de la propia suerte que algo también de las otras buenas condiciones viarias que ostenta cuando se desenvuelve en descampado. Con lo cual y sin pensarlo hemos hecho un descubrimiento importantísimo, el de una arteria principal que da vida á la urbe.**" (Cerdà, 1859: 339-340)*

D'alguna manera, Cerdà, està descrivint, en aquest dos paràgrafs, la síntesi de la definició de "traversera" a la que hem arribat en el primer capítol de la tesi, després d'haver analitzat els diferents significats i sinònims del mot:

"Un espai longitudinal essencialment urbà i públic, però també territorial i paisatgístic, pensat per transitar d'un lloc a un altre, que formant part d'un sistema, d'alguna manera és referent o defineix, amb altres elements, llocs de referència, urbans, territorials o paisatgístics."

Per Cerdà, la idea de il·limitat és equivalent a la de connexió i “comunicació infinita” i per aquesta comunicació existeix un tipus de via capaç de suportar-la, de fer-la realitat, són les que ell nomena vies transcendents, que a més de resoldre la comunicació infinita (il·limitada, com el canal de Suez) esdevenen les vies que donen vida a la urbs.

No sabem si quan Cerdà escriu els paràgrafs citats, està pensant en la Gran Via; per les condicions del text i la voluntat explícita de Cerdà, la TGU, és precisament això, una teoria general, és evident que no hauríem d'entendre que està descrivint la Gran Via, tot i això, el fet que la TGU es publiqui uns anys més tard de la proposta i, que el mateix Cerdà, entén que la proposta d'Eixample és un “cas pràctic” o d'aplicació de la TGU, ens inclina a pensar que quan descriu la via transcendental discorrent (*discurs-ant*, travessant) la ciutat, està pensant en la Gran Via del projecte d'Eixample de 1859. Més encara, la via transcendental ha estat un descobriment; “...*sin pensarlo hemos hecho un descubrimiento importantísimo, el de una arteria principal que da vida a la urbe.*”, aquest tipus de via és la que, donarà sentit al projecte (*arteria principal que da vida a la urbe*) de nova ciutat. En el cas de Barcelona, proposta de nova ciutat lineal travessera il·limitada.

Però la ciutat futura és complexa, no es pot, no es podrà reduir la qualitat o les característiques de la ciutat a una sola via transcendental, dependrà de les característiques de la ciutat existent, de l'entorn i del context, Cerdà ho explica molt clarament en el següent paràgraf:

Un altre paràgraf on descriu “*las vías transcendentales*” com “*travesseres*”, gairebé amb el mateix significat que la definició a la que hem arribat en el primer capítol. Sembla que no hi hauria dubte en fer la equivalència entre “*vía trascendental*” i travessera.

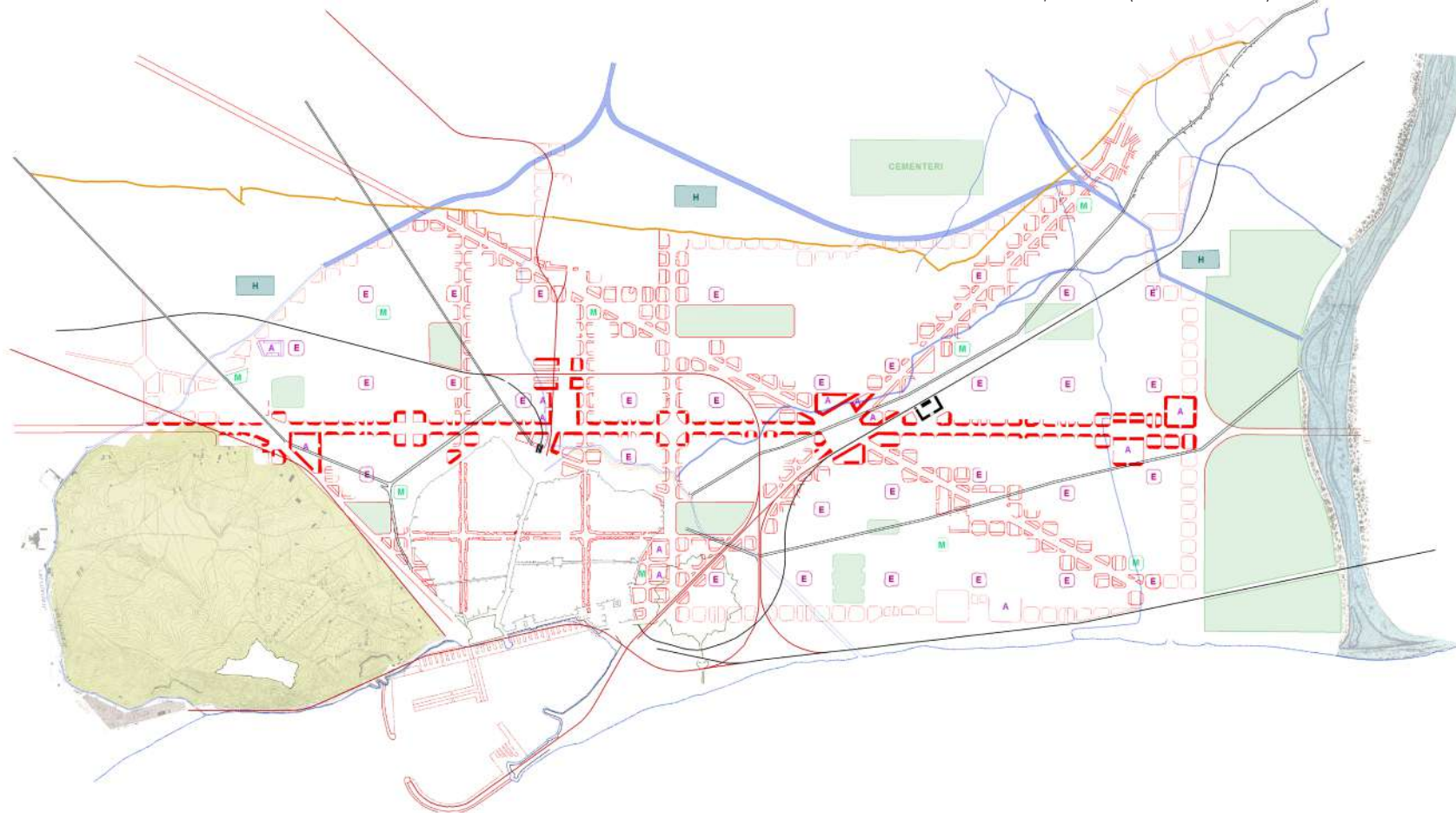
“Un espai longitudinal essencialment urbà i públic, però també territorial i paisatgístic, pensat per transitar d'un lloc a un altre, que formant part d'un sistema, d'alguna manera és referent o defineix, amb altres elements, llocs de referència, urbans, territorials o paisatgístics.”

“*Las vías transcendentales, como que son la continuidad de las carreteras que desde tiempo mas o menos remoto atravesaban el terreno escueto sobre el que la urbe se ha levantado, y como por otra parte las carreteras de esta naturaleza no acostumban ser muchas en una extensión como la que puede alcanzar el ámbito de una urbe, por dilatada que ella sea, las vías transcendentales urbanas, repetidas, serán siempre escasas en número. Para indagar ese número, y aun para estudiar sus enlaces recíprocos, bastará hacerse cargo de la comarca en que está asentada la urbe, y examinar las cañadas que la rodean, sean ellas de la clase que fueren, pues es positivo que de cada una de ellas emanará una vía transcendental que por su índole especial irá a encontrar, en la dirección que mas cómoda le sea, a las demás, a fin de enlazar con ellas y recibir y transmitir con el auxilio de esos enlaces los movimientos respectivos.*” (Cerdà, 1867: 347)

El disseny de la Gran Via, la Meridiana, el Paral·lel i la Diagonal, *vías transcendentales urbanas*, semblen ser conseqüència, del paràgraf anterior, "escasas en número, consecuencia de hacerse cargo de la comarca en que está asentada la urbe" i, que tindran com a condició "la dirección más cómoda" (per còmoda hem d'entendre, recta amb amplitud folgada i amb pendent suau) que pugui "enlazar con ellas", per aconseguir, amb la mínima quantitat, la màxima diversitat de moviment.

03.16. Dibuix de l'autor en base al Plan oficial de la Ciutat Nova, fet en 1858 per N'Anfós Cerdà, per ordre del Govern / Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona y proyecto de su reforma y ensanche. AHCB 02939.

Les diferents vies transcendentals, la Gran Via (travessera), el Paral·lel, la Meridiana i la Diagonal, "las *vías transcendentales urbanas*, repetimos, serán siempre escasas en número. Para indagar ese número, y aun para estudiar sus enlaces recíprocos, bastará hacerse cargo de la comarca en que está asentada la urbe, y examinar las cañadas que la rodean, sean ellas de la clase que fueren, pues es positivo que de cada una de ellas emanará una *vía transcendental* que por su índole especial irá a encontrar, en la dirección que mas cómoda le sea, a las demás, a fin de enlazar con ellas y recibir y transmitir con el auxilio de esos enlaces los movimientos respectivos." (Cerdà, 1859: 347)

03.17. Dibuix de l'autor en base al *Plan oficial de la Ciutat Nova, fet en 1858 per N'Anfós Cerdà, per ordre del Govern / Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona y proyecto de su reforma y ensanche.* AHCB 02939.

Situació de la Gran Vía (transcendental) en relació al Pla de Barcelona, eix transversal tangent a Ciutat Vella i a Montjuïc en el centre de la franja definida pel canal (projectat per Cerdà) i la línia de costa. Travessera central del Pla entre el Besòs i el Llobregat...*"...como esa holgura no puede proporcionarla el sitio de asentamiento actual de la urbe, donde el terreno se compra y vende por centímetros y a precios muy elevados, la vialidad transcendental ha tenido que ir a buscar fuera de los recintos."* (Cerdà, 1859: 348)

Donarà la "pauta" a l'estructura de vies i intervies de la ciutat (lineal) il·limitada...*"...Las islas que la red de vías urbanas dejaba a la edificación, fueron ortogonales y asaz espaciosas para no imponer, o mejor, para en lo posible prevenir las construcciones condensadas en demasía. Este hábil sistema el único verdaderamente adecuado a una buena urbanización, permitía fácilmente convertir una isla en plaza en el sitio en que la concurrencia natural lo aconsejase, sin necesidad de producir trastorno ni modificación en el resto del plan."* (Cerdà, 1859: 188-189)

Però a quin lloc?, on es podran situar aquestes vies transcendents que han de tenir les qualitats adients per la ciutat i la societat del futur, quina relació han de tenir amb la ciutat existent?, com s'han de dissenyar? on s'han de situar? per no malmetre la ciutat futura ni l'actual, per millorar la ciutat actual i no condicionar el desenvolupament de la ciutat futura. Cerdà dona resposta a aquestes preguntes i, nosaltres seguim pensant que el que està descrivint és el projecte d'Eixample i Reforma de la ciutat de Barcelona:

"Urbes hay en cuyas calles principales se ve grafiada la convergencia que hemos indicado antes; se notará, empero, siempre que a pesar de semejante convergencia, sobre todo, si es hija del arte que haya intentado violentar el cauce de los movimientos, a mayor o menor distancia del centro de atracción, se ve desarrollarse en sentido transversal una gran vía que viene a servir de enlace común y general a todas las convergentes. Hay más, si la compactabilidad de la edificación se ha opuesto al desenvolvimiento de esa vía transversal, se observará que esta ha ido a buscar a mayor distancia un terreno desembarazado y a propósito para su libre desarrollo."

*"Hay que tener muy presente también que por lo común los enlaces de vías trascendentales solo se encuentran en lo interior de las urbes, como un vestigio de lo que fue en otro tiempo. La razón de este fenómeno es obvia. Los entronques de las vías trascendentales deben ser de necesidad holgados, pues de otra suerte no podrían verificarse cómodamente en ellos las transmisiones del movimiento y los cambios de dirección. Ahora bien, **como esa holgura no puede proporcionarla el sitio de asentamiento actual de la urbe, donde el terreno se compra y vende por centímetros y a precios muy elevados, la vialidad trascendental ha tenido que ir a buscar fuera de los recintos.**" (Cerdà, 1859: 348)*

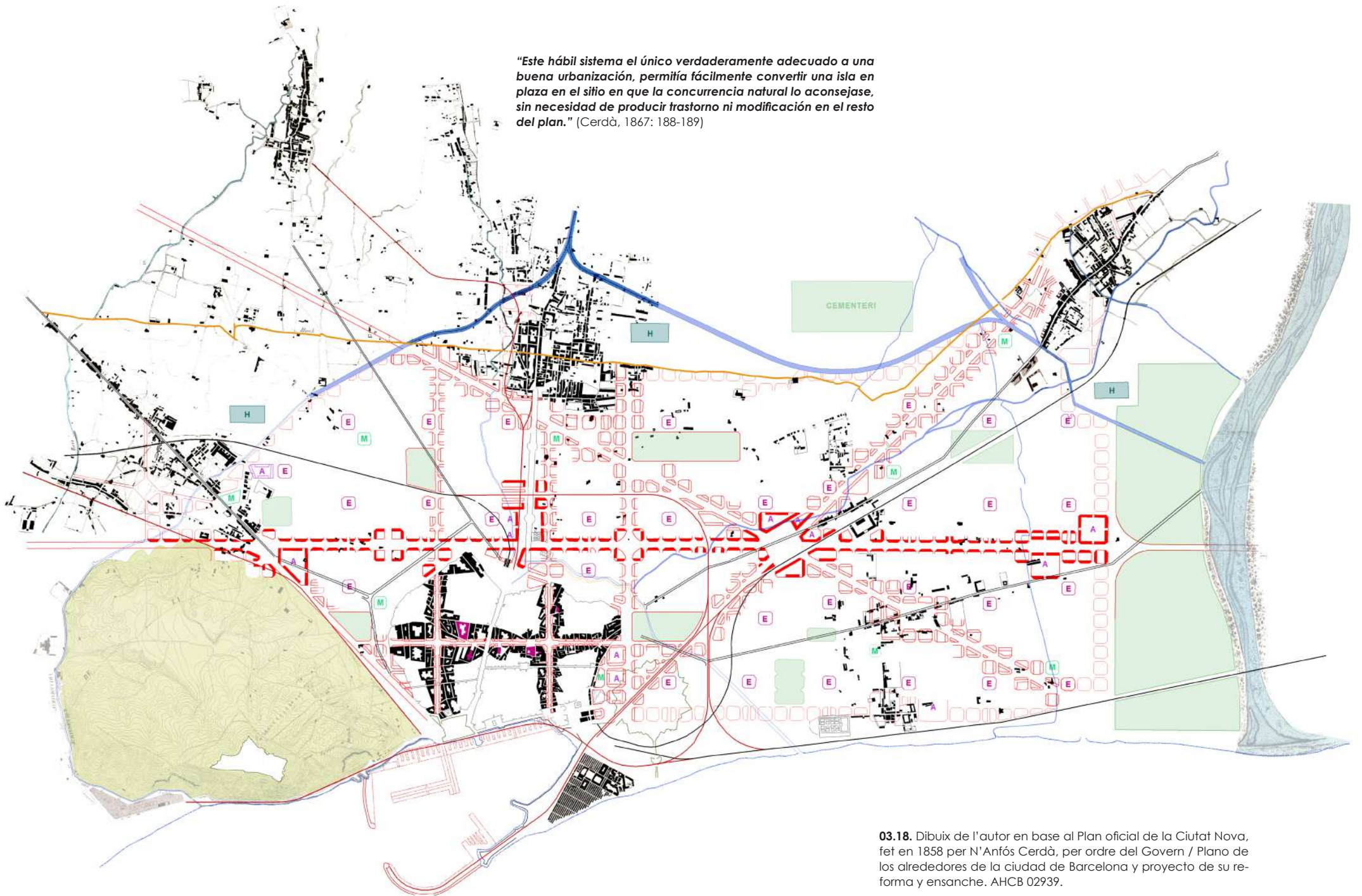
Per el que hem estat veient i per el text de Cerdà, la forma, la dimensió i la situació de la Gran Via (de la via transcendental, "esa via transversal") és essencial per definir la nova ciutat i, Cerdà recorre a l'experiència i el coneixement del lloc, el que hem vist en la descripció del plànol d'aixecament del Pla, en la relació entre l'estructura natural i l'artificial, entre les rieres i torrents i les travesseres, el que hem anomenat "urbanisme anònim" i a l'experiència cultural i, podríem dir científica, dels exemples de les ciutats contemporànies i dels exemples del passat.

En aquest sentit, entenem que la Gran Via i el Passeig de Sant Joan, són el *cardus* i el *decumanus* màxims moderns, els que definiran l'ordre de la vialitat de la nova ciutat. Perquè, tot i que és un projecte d'exemple, és a dir, que és l'ampliació de la ciutat i, per tant, el que es defineix és el seu creixement; Cerdà s'està plantejant la ciutat del futur, una nova ciutat que, amb pocs "gestos", defineixi les qualitats essencials de la nova ciutat, com els romans, però també com a principi generador d'un sistema de geometria senzilla, flexible i variable en la seva materialització.

Al paràgraf anterior hem fet referència a la fundació de les ciutats romanes, per allò que té d'essencial, de fonamental, però el mateix Cerdà ens dona altres referències, com la de la "urbanización hispano-americana" (també exemple de colonització del territori) pel seu sentit pràctic, o millor, perquè facilita la funcionalitat del sistema abstracte per ajustar-se a les condicions particulars i canviants.

*"[...]Las islas que la red de vías urbanas dejaba a la edificación, fueron ortogonales y asaz espaciosas para no imponer, o mejor, para en lo posible prevenir las construcciones condensadas en demasía. **Este hábil sistema el único verdaderamente adecuado a una buena urbanización, permitía fácilmente convertir una isla en plaza en el sitio en que la concurrencia natural lo aconsejase, sin necesidad de producir trastorno ni modificación en el resto del plan.**" (Cerdà, 1867: 188-189)*

"Este hábil sistema el único verdaderamente adecuado a una buena urbanización, permitía fácilmente convertir una isla en plaza en el sitio en que la concurrencia natural lo aconsejase, sin necesidad de producir trastorno ni modificación en el resto del plan." (Cerdà, 1867: 188-189)

03.18. Dibuix de l'autor en base al Plan oficial de la Ciutat Nova, fet en 1858 per N'Anfós Cerdà, per ordre del Govern / Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona y proyecto de su reforma y ensanche. AHCB 02939.

Cerdà, cerca referències culturals i històriques, que descriu en la TGU, com elements que poden servir per justificar la seva teoria, però justifica les seves propostes des del punt de vista científic i tècnic. No hi ha que oblidar que Cerdà pretén fundar o crear la ciència de la urbanització.

Entre els anys 1863 i 1864 es publica, en diversos articles a la *Revista de Obras Públicas* (mitjà de comunicació del col·legi d'Enginyers de Camins, Canals i Ports) extractes de la "*Memoria del anteproyecto de la reforma interior de Madrid*", en els que explica la seva teoria de com i en quins paràmetres s'ha de dissenyar la ciutat. Explica des de, quins són els elements fonamentals del projecte de ciutat (*vies i intervies*, en aquests escrits es referirà a *calles y manzanas*) fins a la forma, dimensions dels mateixos i la relació entre ells per a un "bon" disseny de ciutat, que ell considera com un organisme i, en el que es tindrà en conter aspectes, sociològics, econòmics, geogràfics, polítics.

El primer article publicat el 15 de febrer de 1863, s'inicia amb la definició de carrer, que vincula i relaciona amb la forma i dimensió de les mançanes, analitza cadascun dels elements per separat però sempre deixant clara la seva interrelació:

"...ya que en dicho sentido el rumbo de la calle viene a ser una misma cosa que la esposición de las manzanas, por aquel precisa y necesariamente determina. [...] Y como por otro lado pensamos consagrar buen espacio a tratar de la esposición de las manzanas, por ser un asunto tan nuevo como importante en el estudio del organismo urbano; "(Revista de Obras Públicas nº 4.; 46)

Les vies (*la viabilidad*) son les que han d'assegurar el bon funcionament de la ciutat, de la nova i de la vella, en el cas que la nova ciutat sigui un eixample de la vella; per altra banda, Cerdà, entén que no ha d'haver separació funcional o de zonificació entre les dues, la ciutat (vella+eixample) és un organisme únic i el projecte d'eixample, amb la definició de les vies i les mançanes ha de ser capaç de millorar l'organisme, gairebé per contagi, per "*confusión*", diu Cerdà:

"... [la funció dels carrers de la nova ciutat] ha de ser la de poner en contacto fácil, cómodo y holgado estos barrios con la población matriz, con dos objetos diferentes pero igualmente interesantes: primero para dejar espeditas las relaciones vitales que natural y necesariamente han de existir entre la población nueva y la antigua, que da, si así puede decirse, el ser y la vida a aquella; y segundo con el filosófico y

trascendental de producir la asimilación y confusión de las dos poblaciones, cuya diversidad tiene el facultativo la obligación de hacer que desaparezca lo antes posible. Esta no es para nosotros, como tal vez creerán algunos, una cuestión de simple ornato público: es cuestión de una categoría mucho más elevada: se trata nada menos que de hacer verdaderamente útil y eficaz el ensanche y de que produzca todos los buenos resultados [...], resultados que mientras la asimilación por medio del contacto y confusión de la viabilidad no se consiga, serán completamente nulos" (ROP. n 4: 46)

En relació a les vies existents, gairebé descriu la proposta que ha fet quatre anys abans en el projecte d'Eixample, en relació a la situació i traçat de les vies transcendents (la Gran Via, la Meridiana, el Paral·lel i la Diagonal), situant-les en la posició i direcció de les vies existents al Pla, però *rectificados, corregidos*, per satisfer i facilitar les necessitats de la viabilitat:

"Nosotros no aconsejamos al facultativo que contrarie o destruya estos rumbos, pero si le diremos que su obligación es rectificarlos, corregirlos y encaminar-los a la realización del pensamiento que constituye el norte de sus estudios. En una palabra, los rumbos de las calles deberán ser en todo caso de tal manera examinados que sin dejar de atender, en cuanto posible sea, a la buena exposición de las manzanas y a las influencias de los vientos reinantes más sanos, satisfaga cumplidamente a las necesidades de la viabilidad, facilitando entre los varios centros de acción que existan en la ciudad, y entre estos y todos los barrios de la misma, ya que la viabilidad es la vida de un pueblo y fuera injusto condenar al marasmo⁸ y por consiguiente a la nulidad uno solo de dichos barrios" (ROP. n4. p. 46-47)

Un altre aspecte important en la proposta i la teoria de ciutats de Cerdà és la idea que la ciutat no s'ha de dissenyar a partir d'una forma acabada, o dit d'una altra manera, no es dissenya la ciutat a partir d'una forma preconcebuda i estàtica, sinó a partir de mecanismes i estratègies que permetin el disseny continuat en el temps, fixant, només, els elements essencials que assegurin una bona relació entre les parts de l'organisme, sense condicionar-lo fins l'extrem d'anular-lo.

⁸ marasmo

Del lat. mediev. marasmus, y este del gr. μαρασμός marasmós.

1. m. Suspensión, paralización, inmovilidad, en lo moral o en lo físico.

2. m. Med. Extremado enflaquecimiento del cuerpo humano.

"Para nosotros está fuera de toda duda, que al hacer el proyecto de una nueva población, lo único que en su trazado puede preverse, es la situación e importancia de las vías de gran circulación ordinaria y perfeccionada; pero en cuanto a la importancia relativa que las vías de circulación urbana puedan tener entre sí en el porvenir, en cuanto a la situación e importancia de los centros artificiales de actividad urbana, se está en la imposibilidad más absoluta de fijarlos previamente." (ROP. nº 4: 48)

En relació al coneixement del context i la valoració del mateix, creiem que hi ha una certa relació amb Madoz. Al 1847 es va publicar el "Diccionario-geografico Estadistico Historico de España y sus posesiones de Ultramar", de Pascual Madoz, al tomo 3, descriu la província de Barcelona i, dins la província, la ciutat. Ens interessa veure quina percepció té Madoz sobre la ciutat, el fet que Cerdà incorpora aquest text a la bibliografia de la *Teoria de la Construcción de las Ciudades*, memòria del Projece de Reforma i Eixample de la Ciutat de Barcelona, ens sembla que pot servir per clarificar alguns aspectes de la proposta d'eixample.

Madoz descriu les vistes que des de la muralla de terra es té de l'entorn de la ciutat (Madoz, 1847:490), al seguir aquesta descripció ens podem fer idea del paisatge del Pla de Barcelona i, indirectament de com Cerdà pot haver interpretat el Pla per decidir les dimensions de la proposta d'eixample.

Hem vist que Cerdà preveia un eixample il·limitat, que no pretenia partir d'una forma acabada, tancada de ciutat per "imposar-la" al territori, més aviat, hem entès que la forma ha de ser el resultat o la conseqüència del "diàleg" entre el sistema urbà (definit en abstracte) i les condicions del territori, les condicions del lloc.

Quan, Madoz, descriu el passeig de la muralla de terra, que circumval·la la ciutat, "que admiran los extranjeros con entusiasmo por ser el mas hermoso punto de vista de Barcelona" va descrivint el paisatge dels voltants de Barcelona, (des de la ciutat construïda) des de ponent fins a llevant, on la geografia, els elements geogràfics (Montjuïc, Collserola) prenen rellevància en la descripció, sobretot Collserola (*la montaña de San Pedro Mártir*) on s'han anat desenvolupant els nuclis de Pedralbes i Sarrià, nuclis de població al peu de la serra, envoltats d'un espai essencialment agrícola. Segons es va apropant a la ciutat, el Pla va adquirint una configuració d'espai d'explotació agrícola entre les noves fàbriques (*magnificas casas de campo, fábricas y edificios de hermoso aspecto*), que estan cercant espais fora de la ciutat emmurallada. Cap al centre del Pla i fins a llevant "El continuo barrio

de Casas de Campo y torres, hasta el pueblo de Horta y San Andrés, que juntos con el Clot y el Fuerte-Pio parece son barrios de la cap. [capital]"

Aquest "*continuo barrio de casas de campo*" és el que d'alguna manera justificarà la necessitat i els límits de l'eixample de la ciutat, tot i que en la descripció, Madoz, entén que els límits estan definits per la geografia, per la serralada del litoral, que segons ell, l'àmbit territorial de la ciutat arriba fins al Masnou, just en el lloc on la serralada entra en contacte amb el mar, "*a la der. [derecha] se halla la Ciudadela, y mas allá el cementerio, concluyendo al O. los pueblos de San Adriá, Badalona, Masnou, y sigue el mar hasta perderse en el horizonte.*"

La descripció de Madoz, des de la ciutat o des dels límits de la ciutat històrica, ens indica quins son els límits territorials que es perceben i com la costa de llevant és incorporada de manera natural a l'àmbit geogràfic de la ciutat, de la mateixa manera en que l'àmbit de ponent és exclòs o obviat, segurament per la presència de la muntanya de Montjuïc.

Com hem dit, Cerdà, coneix el text de Madoz i possiblement decideix orientar, la primera fase d'eixample, cap al centre i llevant del Pla, la descripció del paisatge del Pla que fa Madoz, segurament ajuda ha entendre aquesta decisió:

"Prosiguendo hacia la c. [ciudad] desde la falda NE. de Monjuich hasta la orilla del camino circunvalatorio de la plaza, se encuentra una esplanada que llega hasta el mar con diferentes niveles, llena de huertas que producen toda clase de verduras y muchos árboles frutales; por la der. [derecha] se descubren las pobl. [poblaciones] de San Gervasio y Gracia, que presentan a la vista un aspecto semejante al de un inmenso archipiélago sembrado de infinitas torres (casas de campo), y al llegar a la dirección casi NS. de la c. [ciudad] se ve el paseo de Gracia." (Madoz, 1847: 547)

Les hortes de San Bertran *-que producen toda clase de verduras y muchos árboles frutales-* (el futur poble Sec) quedarà fora de l'eixample, limitat i/o separat pel Paral·lel. Sant Gervasi i Gràcia *- que presentan a la vista un aspecto semejante al de un inmenso archipiélago sembrado de infinitas torres-* definiran el límit nord de l'eixample, ajustant-se a la traça de la travessera de Gràcia.

Podria ser, o si més no, és temptador pensar que el “*inmenso archipiélago sembrado de infinitas torres*”, era per Cerdà, coherent amb la proposta d'eixample, que partia de la ciutat densa, l'es-campava (*desparramaba*) per el Pla, rebaixant la densitat fins ha arribar a les densitats de l'arxipè-lag de torres existent a les cotes altes. Una estratègia d'eixamplar la ciutat difuminant la densitat, en un gradient des de l'alta densitat de la ciutat vella fins a la baixa densitat de les cotes altes del Pla.

Poden ser altres els motius els que defineixen els límits de l'eixample de Cerdà, però sembla inte-ressant la coincidència entre els límits de l'eixample i la descripció de Madoz, en el sentit que sembla que Cerdà, al definir els límits de l'eixample, està “resguardant” o deixant per una segona fase, els espais de major qualitat agrícola, o d'una altra manera, sembla com si els límits de l'eixample estessin definits en el trobament de les diferents “estructures urbanes properes” a Ciutat Vella.

La baixa producció agrícola i les dimensions del terme municipal de Barcelona poden ser factors que fan decidir el dimensionat i l'ocupació de la “primera fase” de l'eixample projectat per Cerdà l'any 1859, que deixa fora els espais de ponent del Pla:

“PRODUCCIONES. Los estrechos lim. [límites] En que se halla cerrado el térm. [término] Municipal de Barcelona, hacen que, a pesar del esmero é inteligencia con que se trabajan las tierras, los prod. [productos] agrícolas sean pocos en especie y en número. Frutas delicadas de diferentes clases y hortalizas de todo género, puede decirse, son sus únicas prod. [producciones], además de los cereales que se cultivan a los alrededores de la c. [ciudad], y algún viñedo en la montaña de Monjuich, entre Sans y Hospitalet: hay también buenos pastos en los fosos de todo el recinto de la plaza y sus inmediaciones, en los de las fort. [fortificación] y algunos a la espalda de la ciudadela, entre esta y el fuerte Pio. (Madoz, 1847: 551)

Així mateix, la tradició industrial i la “defectuosa” connexió de la ciutat cap a llevant, poden ser altres dels factors en la decisió de Cerdà de potenciar el creixement de la ciutat cap a llevant.

Madoz, dedica varies pàgines a descriure la tradició industrial de la ciutat i de la província de Barcelona, que des del segle XIII amb la creació dels gremis, guia la ciutat cap aquesta “especialització”. La indústria és un dels motius de la necessitat d'eixamplar la ciutat i per el que hem vist en una direcció i dimensió determinada, la baixa producció agrícola, els terrenys menys qualificats (des del punt de vista agrícola) cap a llevant i la connexió amb els “sectors industrials” faciliten la comprensió de la magnitud i la disposició de la proposta de l'eixample travesser.

La defectuosa connexió a llevant (manca d'un pont sobre el Besòs) és l'altre element (en aquest cas d'infraestructura) que reforça la idea i la necessitat d'entendre la ciutat de Barcelona i les seves relacions més enllà dels estrictes límits municipals i, que alhora reforça al idea de l'espai travessar costaner com un element unitari territorial, del paisatge i, funcional vinculat a la ciutat de Barcelona, o dit d'una altra manera, la ciutat de Barcelona no es pot entendre sense comprendre aquesta relació i vinculació territorial, que en aquest cas ve definida geogràficament per la plana costanera entre el macís del Garraf i les serres de Collserola i Marina. Madoz, en el text i Cerdà en la proposta d'eixample, estan incidint en com resoldre aquesta relació de la ciutat de Barcelona amb el territori:

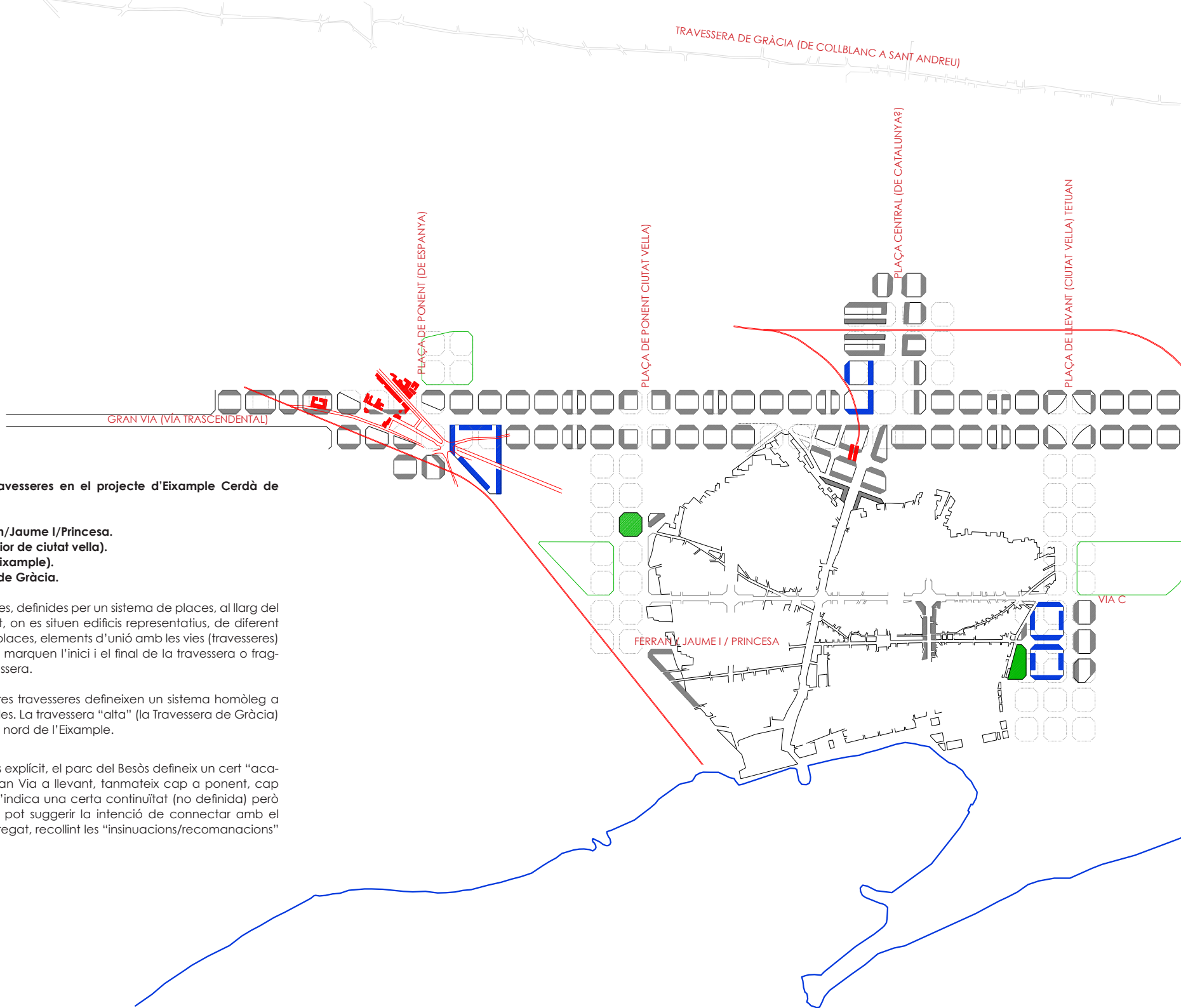
“Un puente sobre el r. [río] Besós que con sus avenidas intercepta frecuentemente la comunicación de Barcelona con la costa de levante y el vecino reino de Francia. [...] que constituyen los elementos de riqueza del país. Para remediar estos daños gravísimos, es absolutamente necesaria la construcción de un puente sobre el r. [río] Besós sit. a 1 leg. [legua] de Barcelona, y que en el punto dado no trae agua fuera de los tiempos de lluvias, y por consiguiente resultarían obras muy fáciles, breves y baratas. De esta manera Barcelona, así como tiene aseguradas sus comunicaciones hacia lo interior del reino por el famoso puente de Molins de Rey, las tendría igualmente hacia el exterior, y singularmente con la c. [ciudad] de Mataró y otras muchas e importantes pobl. [poblaciones] que aquella línea, que han establecido con la cap. [capital] un tráfico continuo y ventajoso. Para realizar este proyecto basta una voluntad decidida, pues los medios son conocidos. (Madoz, 1847: 576)

Un discurs similar al de Lesseps, necessitat de comunicació cap allà on és deficient i voluntat política (*voluntad decidida*) per dur a terme allò que la ciència i la tecnologia ja han resolt, fins i tot en el moment que s'està construint el ferrocarril Mataró-Barcelona que s'inaugurarà en 1848.

3.2. Una homotècia entre el carrer Ferran i la Gran Via.

Vistes aquestes consideracions globals o generals del projecte d'Eixample, a manera de resum gràfic, seguim amb una representació gràfica (**03.19**) de la consideració de les travesseres existents en el projecte d'Eixample de 1859.

La travessera de Gràcia (travessera alta del Pla), el carrer Ferran, travessera del centre de Ciutat Vella, a les que Cerdà "incorpora" per la nova ciutat (Ciutat Vella i Eixample) la Gran Via com a travessera central de la nova ciutat i la Via C, com a nova travessera central de la vella ciutat, "rectificant" o complementant "l'antiga-nova" travessera del carrer Ferran-Jaume I-Princesa (de fet mentre Cerdà està fent l'aixecament del Pla s'està acabant de construir el carrer Princesa) que ja havia substituït la travessera central històrica. D'alguna manera, Cerdà, amb la Gran Via i la Via C, està construint un sistema homòleg de travesseres entre el carrer Ferran i la travessera de Gràcia.

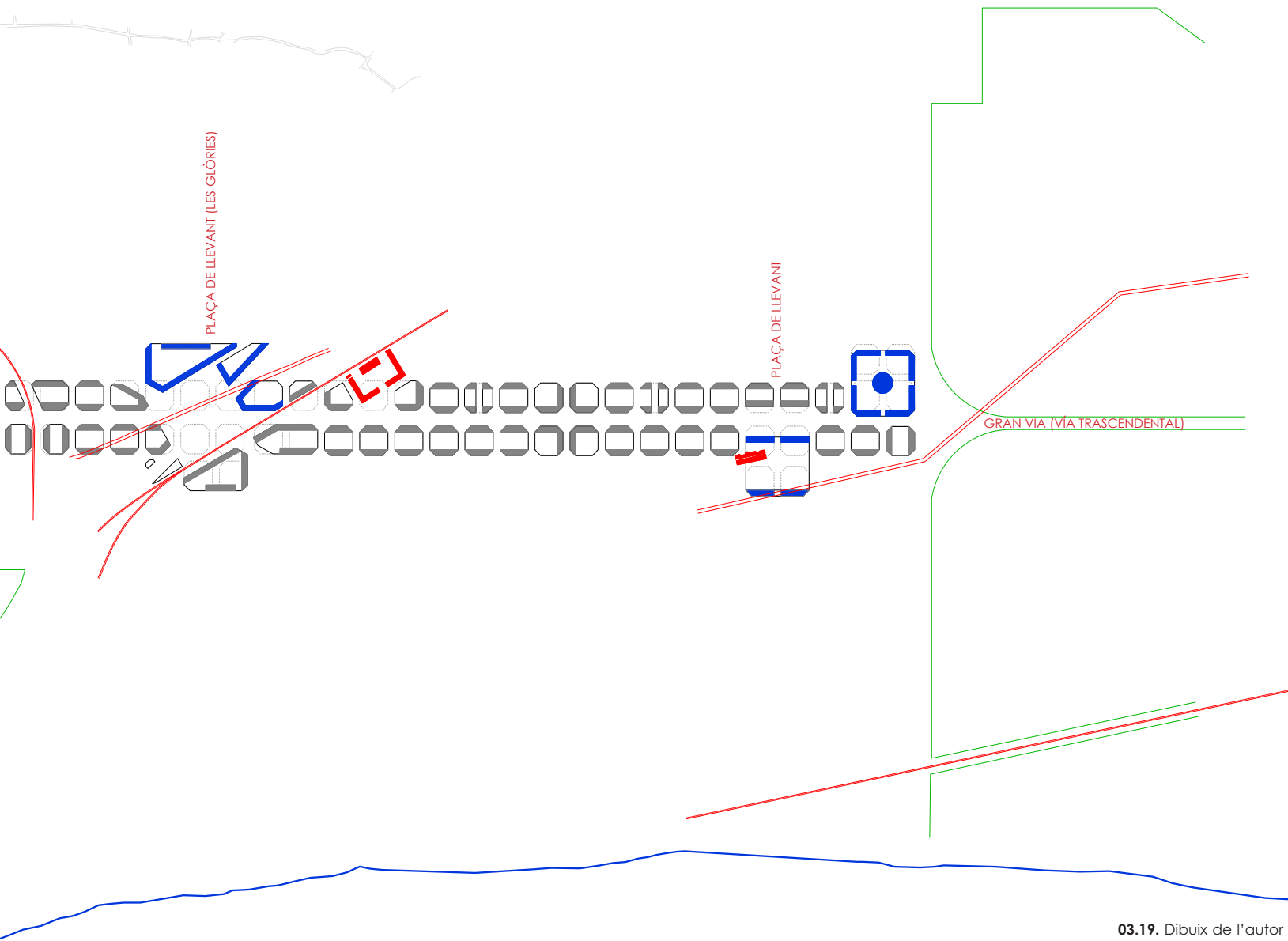
Sistema de travesseres en el projecte d'Eixample Cerdà de 1859.

**El carrer Ferran/Jaume I/Princesa.
Via C (a l'interior de ciutat vella).
La Gran Via (Eixample).
La travessera de Gràcia.**

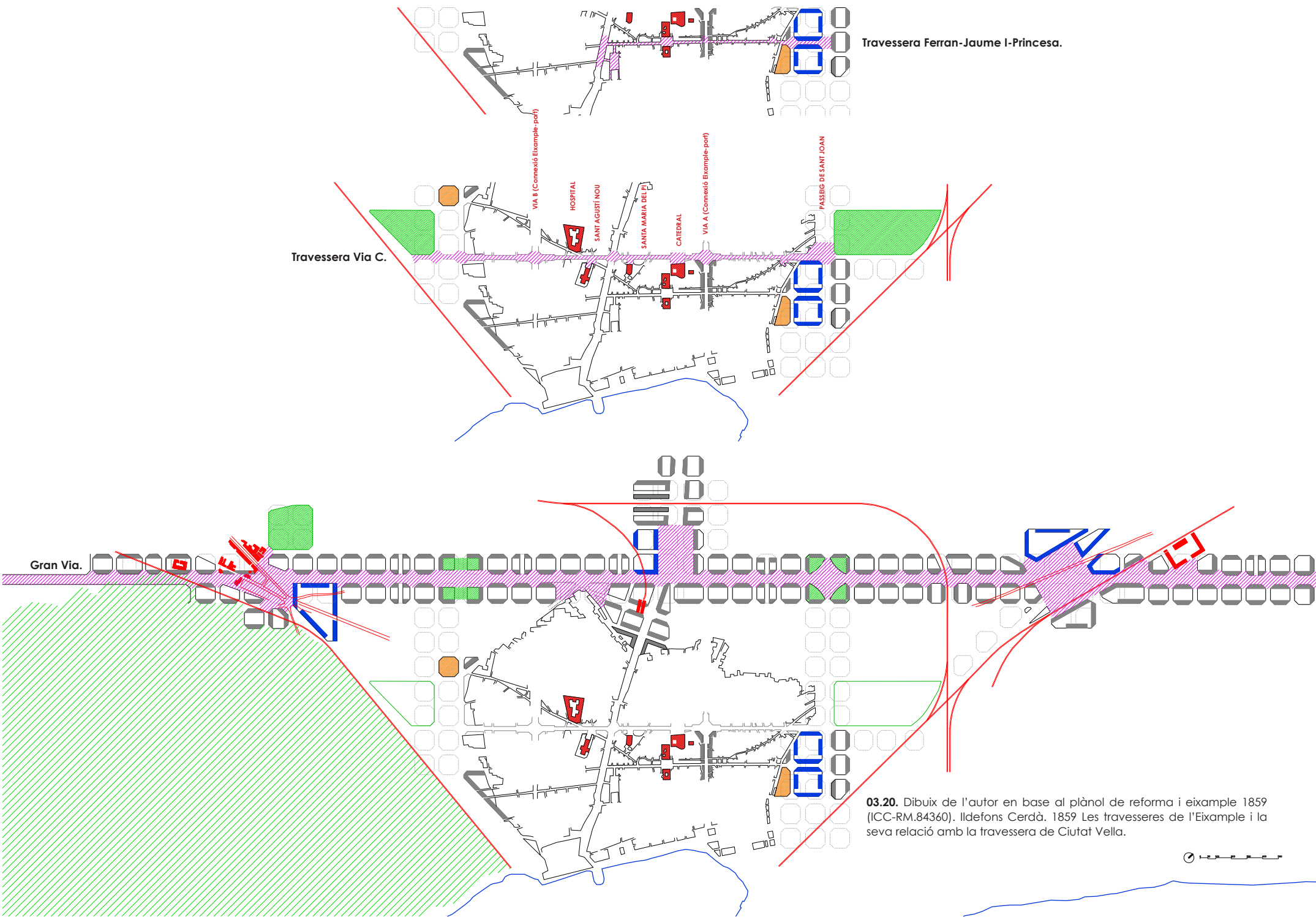
Les tres primeres, definides per un sistema de places, al llarg del seu recorregut, on es situen edificis representatius, de diferent caràcter. Les places, elements d'unió amb les vies (travesseres) radials, alhora marquen l'inici i el final de la travessera o fragment de travessera.

Les tres primeres travesseres defineixen un sistema homòleg a diferents escales. La travessera "alta" (la Travessera de Gràcia) definirà el límit nord de l'Eixample.

Tot i que no és explícit, el parc del Besòs defineix un cert "acabat" de la Gran Via a llevant, tanmateix cap a ponent, cap el Llobregat, s'indica una certa continuïtat (no definida) però intencionada, pot suggerir la intenció de connectar amb el delta del Llobregat, recollint les "insinuacions/recomanacions" de Madoz.

03.19. Dibuix de l'autor en base al plànol de reforma i eixample 1859 (ICC-RM.84360). Ildefons Cerdà. 1859 Les travesseres de l'Eixample i la seva relació amb la travessera de Ciutat Vella.

Travessera Ferran-Jaume I-Princesa.

Travessera Via C.

Gran Via.

03.20. Dibuix de l'autor en base al plànol de reforma i eixample 1859 (ICC-RM.84360). Ildefons Cerdà. 1859 Les travesseres de l'Eixample i la seva relació amb la travessera de Ciutat Vella.

A la il·lustració **03.20**, a la pàgina anterior, hem representat la travessera Ferran-Jaume I-Princesa (travessera de Ciutat Vella), la via C, travessera que proposa Cerdà en el projecte de reforma i exemple de Barcelona al centre de Ciutat Vella i la Gran Via, (travessera central de l'Eixample).

Cerdà limita la travessera de Ciutat Vella, a llevant, definint un lloc, a escala de Ciutat Vella, amb la situació d'un mercat i dues mançanes amb edificis administratius. A ponent, el límit és la Rambla o, el Paral·lel, si es considera el carrer comte de l'Asalto com la continuïtat de Ferran. Tant en un cas com en l'altre, queda definit, el límit, per un element urbà singular.

La via C, travessera horitzontal de Ciutat Vella, Cerdà, la situa al centre de la ciutat, seguint les places de la Catedral, Santa Maria del Pi, Sant Agustí Nou i tangent a l'Hospital. Defineix els seus límits en els punts d'unió al Paral·lel i la Meridiana, situant dos parc urbans de mitjana dimensió. A llevant, aquesta via també és tangent a la mançana nord d'edificis administratius que flanqueja el final del carrer Princesa.

La via C i el carrer Ferran/Jaume I/Princesa, "desvirtuen" o desarticulen la "travessera central històrica" (Hospital, Boqueria, Call,...) tot i això, la via C recull els elements arquitectònics representatius de l'antiga travessera (Hospital de la Santa Creu, Convent de Sant Agustí) i incorpora la Catedral i l'església de Santa Maria del Pi, però, "bloquejant" la continuïtat de l'antiga travessera (la de l'Hospital) a ponent, situant el Mercat de Sant Antoni i, a llevant, amb la situació del parc de mitjana dimensió tangent a la via C.

A la Gran Via, es repeteix el mecanisme d'esquema de places i de definir el final de la via (en aquest cas, final urbà) amb la situació de parcs a la nova escala de la ciutat, un de nova creació a llevant i un "existent" a ponent (Montjuïc). Les places es situen en llocs de trobament amb les altres vies trascendentals (plaça d'Espanya, plaça de les Glòries i plaça central) o en llocs de comunicació amb Ciutat Vella (plaça quadrada a ponent i plaça Tetuan a llevant). A les tres primeres places es situen mançanes amb edificis administratius, també relaciona les places amb la xarxa ferroviària, a prop de l'estació del Clot (Glòries), a prop de l'estació del ferrocarril de Sarrià i de la proposta de l'estació al carrer Aragó (plaça Central) i a prop de l'estació de Magòria (plaça d'Espanya). En aquest cas, la idea de monumentalitat està vinculada a edificis administratius i a estacions de ferrocarril, com referents "simbòlics" de la nova societat, que té en l'organització social i la comunicació el seu potencial i el seu futur.

3.3. Les travesseres en l'obra teòrica de Cerdà

Al tractar el tema de les travesseres a Barcelona, creiem que és imprescindible fer referència al treball teòric d'Ildefons Cerdà.

Correm el risc de insistir en qüestions estudiades, debatudes i altament contrastades per diversos autors, que des de finals dels anys 50 del segle passat, s'han plantejat en treballs rigorosos i amplis sobre la figura i la tasca de Cerdà, en relació a l'urbanisme en general i de Barcelona en particular.

Però revisar el projecte d'Eixample i la teoria elaborada per Cerdà creiem que no només és indefugible sinó essencial per entendre la idea de travessera en l'estructura urbana de Barcelona.

Fonamentalment per dos motius, perquè en la seva tasca teòrica (la cerca i creació de la ciència urbanitzadora) hi han referents a la idea de travessera com element abstracte aplicable al disseny de la ciutat i, per altra, per una qüestió material, en el sentit, que Cerdà és l'autor del projecte d'Eixample, que des de 1859 ha caracteritzat la ciutat de Barcelona, i implícitament ha materialitzat i reforçat la idea de travessera a la ciutat.

És, per tant, una re-visió intencionada i parcial, que no tracta de posar en valor la tasca d'en Cerdà, sinó d'aprofitar-se del treball teòric i de la seva influència en la materialització de la ciutat de Barcelona, enfocant aquesta re-visió des d'un aspecte parcial de la seva obra, però com dèiem, imprescindible, segons el nostre parer, per el desenvolupament de la idea de travessera.

En aquest sentit, en aquest apartat fem una revisió de la *Teoría de la Construcción de la Ciudades* (TCC), text teòric/crític que Cerdà presenta com a memòria del projecte d'Eixample de 1859.

En aquesta re-lectura/re-visió, hem intentat seguir el text aturant-nos en els aspectes més rellevants en relació al tema de la tesi i, intentant fins i tot seguir gairebé "al peu de la lletra", el fil conductor del text, per situar-nos en la seva lògica narrativa, perquè ens interessa, no només, prendre els referents, sinó comprovar, com la idea de travessera està en el mateix desenvolupament de les idees expressades per Cerdà, tant en l'anàlisi de les ciutats existents, com a la proposta d'eixample.

Així mateix hem intentat "comparar" amb altres propostes, posteriors a Cerdà i altres actuals (veure, capítol 4, apartat 4.3. *L'esquema travessar del rere-eixample*) per contrastar la permanència, malgrat la distància temporal, conceptual, sociològica, tecnològica, apuntant a una certa permanència (o latència) de la idea de travessera en el context teòric contemporani.

A la "*Teoría de la Construcción de las Ciudades*", Cerdà fa una referència explícita i clara al tema que estem tractant a la tesi, al referir-se a les vies transcendents i la seva relació amb el context geogràfic i econòmic, amb el que ell defineix com "*esqueleto*" de l'estructura de la proposta, fent referència explícita al sistema de comunicacions i al port, que en definitiva és el que donarà sentit, donarà vida a la nova ciutat.

"Relativamente al movimiento de importación y de exportación establecido o que pueda establecerse en lo sucesivo, hay que tener en cuenta que el corazón de Barcelona, el centro de donde fluye y a donde refluye toda actividad de su movimiento ha sido, es y será el puerto, y los conductores naturales a la alimentación de esta actividad con las vías de comunicación establecidas según la costa y según las cañadas de los ríos Besós y Llobregat. Hay además las varias poblaciones [...] que no son más que otros tantos suburbios de Barcelona relacionados entre sí y con esta ciudad de una manera más o menos directa. Después de esto, lo primero que debe establecerse antes de proceder a detallar el proyecto de las calles de la nueva ciudad es fijar las líneas que deberán unir entre sí y con Barcelona las diversas poblaciones de sus alrededores, como así mismo la línea de costa y las de las cañadas de los ríos que hemos indicado." (Cerdà, Ildefonso. TCC: 375)

No és estrany que en l'esquema de l'esquelet que planteja Cerdà, per la nova ciutat de Barcelona, la travessera de Gràcia sigui un element important. Com hem vist en l'apartat anterior, Cerdà coneix l'obra¹ de Pascual Madoz, de fet, el *Diccionario-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de ultramar*, publicat a Madrid l'any 1847, forma part de la bibliografia de la TCC. A les pàgines 578-579, Madoz fa una reflexió sobre la importància que té per Barcelona la travessera de Gràcia en l'estructura territorial del Pla i els avantatges que per la ciutat, pel desenvolupament de la ciutat, pot tenir aquesta via travessera.

És interessant el text de Madoz en relació a la travessera de Gràcia, més quan està plantejat, no com una descripció, sinó, com una proposta de futur, que Cerdà inclourà en la seva proposta d'esquelet de l'estructura de la nova ciutat, reforçant, a més, la idea travessera amb la proposta de la Gran Via.

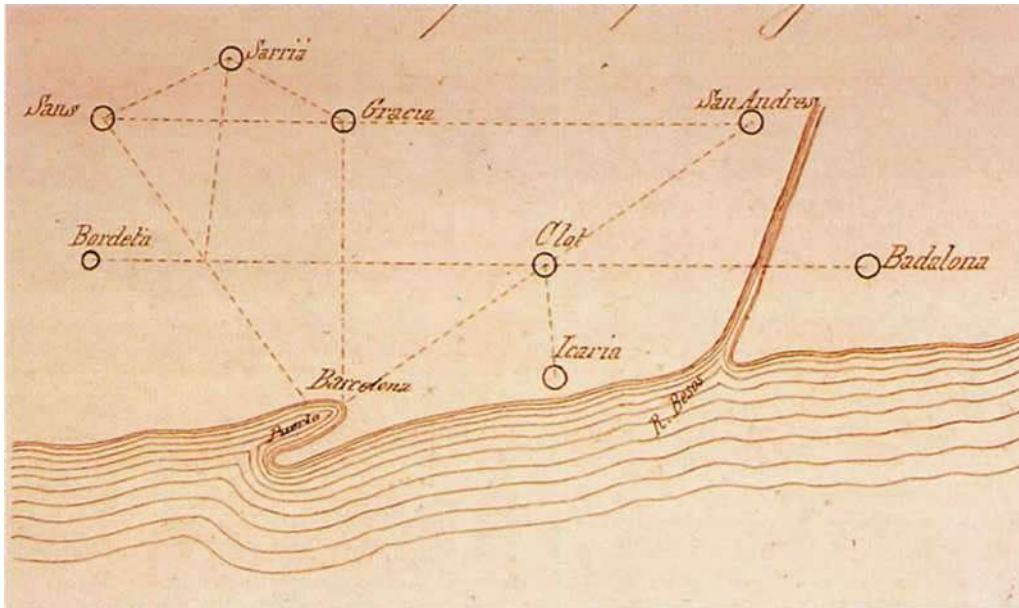
¹ Per aquesta qüestió i la relació entre Madoz i Cerdà, veure, de Diego, J. G. B. G. (2010). PASCUAL MADDOZ E ILDEFONSO CERDA: DOS PIONEROS EN LA EPIFANIA DE LA URBANÍSTICA. ACE: architecture, city and environment, (12), 4-28.

Per l'interès i per la claredat, reproduïm íntegre el text de Madoz, al final com annex de l'apartat del capítol, on es recull l'informe de Don José Masanés sobre l'encàrrec que va rebre de la Diputació Provincial, on descriu la importància de la travessera de Gràcia, la valoració de via intermunicipal i la importància de la mateixa com a element que influeix en la defensa i la economia de la ciutat. Aquí indiquem els deu punts d'interès que es desprenen de l'informe de Don José Masanés.

- 1_Dos punts de vista, militar i econòmic.
- 2_Habilitació de la travessera de Gràcia.
- 3_Passeig públic transversal.
- 4_Important objecte econòmic-polític.
- 5_Localització de fàbriques.
- 6_Un braç de la carretera de Vic.
- 7_Localització de fàbriques amb comunicació amb les mines de carbó.
- 8_Localització habitatge obrer.
- 9_Comunicació (carretera) entre llevant i ponent.
- 10_Travessera com a línia de circumval·lació.

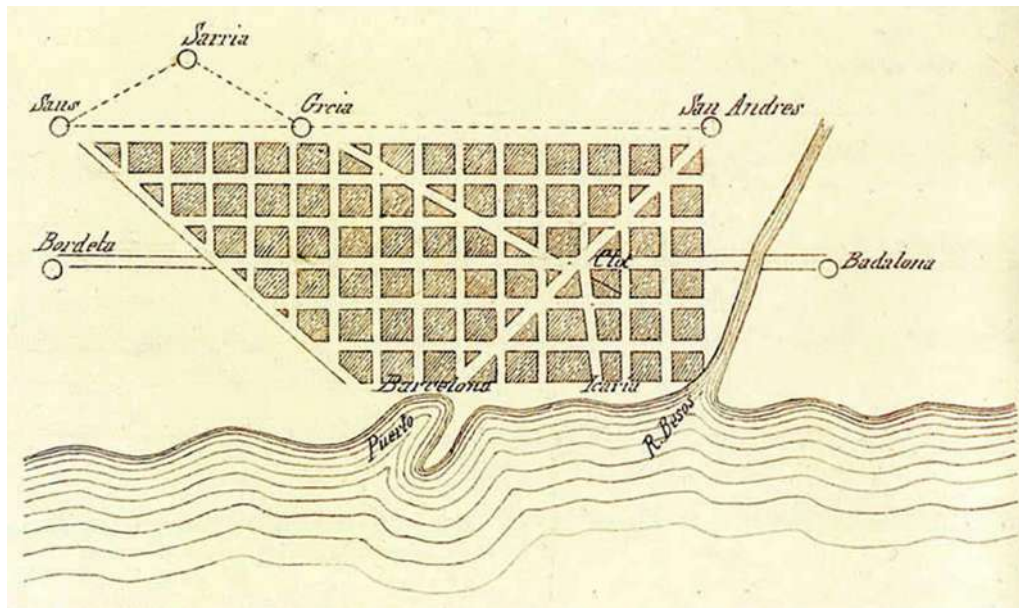
Sembla que Cerdà recull la "insinuació" de Madoz, "*Varias veces se había pensado remediar estos inconvenientes trasladando aquel camino a una situación mas ventajosa;*" que, no s'havia permès per el bloqueig de les tropes del govern, s'entén que la situació hauria de ser més propera a la ciutat vella, en una posició més central del Pla de Barcelona

És a dir, s'havia pensat en una travessera més a prop de Ciutat Vella, una via que travessi el Pla, "*si se quiere paseo público transversal por todo el llano*", però també una via que connecti amb altres vies, "*pudiendo contarse este camino [...] como un brazo de nueva carretera de Vich a través de todo el llano de Barcelona*", el que Cerdà anomena "*vías transcendentales*", assigna aquesta funció a la Gran Via, que alhora estructura el sistema (*vies-intervies*) de l'eixample. Deixarà els altres suggeriments de l'informe per la travessera de Gràcia (Sans, Gràcia, Sant Andreu), que tot i incorporar-la a l'esquelet organitzador de la proposta d'eixample, li atorga un paper de límit al sistema i en tot cas servirà per estructurar i acollir les fàbriques i els obrers que hi treballen "*que mejor fuera por muy poderosas razones verla establecida de murallas a fuera.*"

03.21. Figura de la pàgina 375 de la TCC que acompanya al text següent:

TCC (1204) "Después de esto, lo primero que debe establecerse antes de proceder a detallar el proyecto de las calles de la nueva ciudad es fijar las líneas que deberán unir entre sí y con Barcelona las diversas poblaciones de sus alrededores, como así mismo la línea de la costa y las de las cañadas de los dos ríos que hemos indicado. En este concepto el esqueleto general de las calles de la nueva ciudad podrá representarse por la figura adjunta"

03.22. Figura de la pàgina 376 de la TCC que acompanya al text següent:

(1205) "Por lo que toca a la suavidad o aspereza de las pendientes que deben resultar convendrá que se arreglen de manera que puedan satisfacer no solo a las necesidades actuales de todos los transportes y la locomoción, si que también a las que puedan ser en lo sucesivo. [...], con la tendencia que de todas partes se nota en estender y dar mayor esparcimiento a las poblaciones, serán indispensables sino en todas en las más principales calles, las vías de hierro servidas por maquina o por caballos y para cuando llegue el caso preciso es que las pendientes no lo impidan ni lo dificulten."

(1206) "Por lo que se refiere al fácil y conveniente desagüe de las alcantarillas es preciso que las principales a donde deberán concurrir todas las de segundo orden tengan la pendiente necesaria y vayan a desaguar en puntos que no contribuyan a infectar al puerto y aumentar sus aterramientos y que tampoco produzcan emanaciones insalubres en algunos barrios de la ciudad."

(1207) "Después de todas estas consideraciones la disposición general de la ciudad deberá ser la que se indica en la adjunta figura."

Tanmateix, la travessera de Gràcia, mantindria el paper de "via auxiliar", respecte la Gran Via, per facilitar la localització de la indústria i els obrers, atenent a la seva situació en relació a la carretera de Vic (Sant Andreu), però també a la de Madrid (Sans) "a través de todo el llano de Barcelona, tendría al comercio mas cuenta el establecimiento de toda fabrica de vapor sobre la misma travesera, [...], tanto por la baratura que resultaría del terreno [...], como por la ventaja de recibir las fábricas [...] el carbón de piedra de las inagotables minas de San Juan de las Abadesas; y no menos por el partido que el jornalero sacara a favor de su manutención y domicilio, estableciéndose extramuros de Barcelona."

Es pot entendre que l'esquelet es basa en dues travesseres fonamentals, la Gran Via, travessera urbana i estructuradora del nou traçat i, la travessera de Gràcia, estructuradora de la "zona industrial i obrera" i límit nord del nou traçat de la ciutat moderna, industrial i comercial.

Tot i que amb les altres vies transcendents (que també defineixen l'esquelet) pretenia que no s'arribés a aquesta divisió de "dues ciutats" paral·leles; la realitat urbana, o millor dit, el desenvolupament i construcció de la ciutat s'ha anat aproximant molt al esquema de "dues ciutats paral·leles", que actualment s'evidència més per l'estructura de la forma urbana que per la classificació funcional i social que es pretenia, segons l'informe de la Diputació Provincial per l'encàrrec al coronel Don José Masanés, i que, en part, recull Cerdà, si més no, en la proposta de l'esquelet de la nova ciutat.

Però la idea de travessera en Cerdà, va més enllà del plantejament de l'esquelet de la nova ciutat, és una idea explícita en la seva proposta teòrica per les noves ciutats. A l'apartat² "Ecsamen de las ciudades antiguas y modernas" de la TCC, Cerdà fa una classificació dels diferents tipus de ciutats, és una classificació molt genèrica en la que intenta no deixar fora cap tipus d'agrupació que es pugui definir com a població. Ho fa des d'un punt de vista formal i "tipològic", en una classificació general.

Quina intenció té Cerdà en aquesta classificació? Pretén donar caràcter científic a la classificació? Pretén arribar a conceptes senzills que classifiquin i ordenin la realitat urbana existent? Creiem que és així, que intenta donar caràcter científic al text, fent una classificació senzilla que pugui abastar tots els tipus possibles d'agrupacions, però alhora, hi ha la intenció de posar en evidència la diferència entre les velles i les noves maneres d'agrupar les poblacions.

² Aquí ens fixem en tres de les ciutats que reproduceix al "Atlas" de la TCC, a partir de les quals hem pogut comparar-les gràficament amb la proposta d'Eixample.

TCC, p. 395

Tot i anomenar el text "Teoría de la Construcción de las Ciudades", i semblar que té, per tant, una posició neutral, respecte al contingut del text, vist des d'una posició distant i neutra; es pot observar des de l'inici, que adverteix la seva intenció, exposar "el nuevo y distintivo carácter de la moderna civilización", que en cada descripció intenta posar en evidència.

Al llarg del text mostra la tendència de posar en evidència les virtuts del tipus d'agrupació que creu més adient. En l'inici de la "Descripción geométrica", torna a insistir en aquesta descripció "tendenciosa":

*"Presentamos ahora ejemplos de la disposición geométrica que ofrecen las ciudades antiguas y modernas **prescindiendo de la laberíntica que es la más general entre las primeras**, porque puede asimilarse por completo a la de Barcelona que con tan minuciosa prolijidad hemos descrito..."* (Cerdà, 1859. TCC: 398)

En tots els casos, la definició geomètrica es fa a partir de la descripció de la forma, dimensió i orientació dels carrers, que alhora són els que defineixen la forma i dimensions de les mançanes. Sembla clar que l'anàlisi el desenvolupa a partir de la seva idea primera, bàsica, fonamental; totes les ciutats (totes les agrupacions de població) es poden definir per les seves vies i interveies i la seva relació, que és el que definirà el teixit (en el sentit metafòric de teixit tèxtil, l'ordit i la trama) de les noves ciutats, que amb les travesseres (el esqueleto en termes cerdians) configuren l'estratègia per la formalització de les noves ciutats.

En alguns casos, els més evidents, relaciona la forma de la ciutat amb l'adequació del sistema a la topografia del lloc. Les tres ciutats (il·lustracions **03.23**, **03.24** i **03.25**) que a més d'estar referenciades a l'apartat "descripción geométrica" estan representades al "Atlas" de la TCC, indiquen molt clarament la metodologia de Cerdà al definir les noves ciutats. Tanmateix són les que, d'alguna manera, "justifiquen" l'esquema que proposa per la ciutat de Barcelona en el projecte d'Eixample de 1859, que il·lustra a la pàgina 376 de la TCC (veure il·lustració **03.17** de la pàgina **3_39**), que junt amb l'esquema de la pàgina 375 de la TCC (veure il·lustració **03.16** de la pàgina **3_39**) sintetitzen la metodologia emprada per el disseny de les noves ciutats.

03.23. Cerdà, Ildefons. 1859 ATLAS DE LA CONSTRUCCIÓN DE LAS CIUDADES TCC. p. 72., Plànol de Torí

03.24. Cerdà, Ildefons. 1859 ATLAS DE LA CONSTRUCCIÓN DE LAS CIUDADES TCC. p. 76. Plànol de Philadelphia

03.25. Cerdà, Ildefons. 1859 ATLAS DE LA CONSTRUCCIÓN DE LAS CIUDADES TCC. p. 74. Plànol de Buenos-Ayres.

ANNEX APARTAT 3.2.

Les travesseres en l'obra teòrica de Cerdà.

Transcripció del text de Don José Masanés sobre l'encàrrec que va rebre de la Diputació Provincial, en el que indica la importància de la Travessera de Gràcia, de la valoració de via intermunicipal i de la importància com a element que influeix en la defensa i la economia de la ciutat. Text reproduït a les pàgines 378-379 del *Diccionario-geográfico Estadístico Histórico de España y sus posesiones de Ultramar* de Madoz (1847).

*"Proyecto de una nueva carretera travesera por el llano de Barcelona. Hay en la actualidad alrededor de Barcelona, y a dist. en muchos puntos de los fuegos de la plaza, un mal camino llamado la travesera, hondo, tortuoso y que en tiempo de lluvias se pone intransitable, opuesto a todas las reglas de fortificación, porque en épocas de sitios ha servido a los enemigos para ponerse a cubierto de dichos fuegos, establecer baterías y principiar las primeras paralelas contra las murallas. Varias veces se había pensado remediar estos inconvenientes trasladando aquel camino a una sit. mas ventajosa; pero con motivo del bloqueo puesto a esta plaza por las tropas del gobierno contra la sublevación centralista a últimos del año 1843, la diputación provincial encargó al coronel Don José Masanés la formación de un proyecto, que abrazase los 2 puntos de vista, militar y económico, el cual lo desempeñó en los términos que resultan del informe dado a dicha corporación en diciembre de aquel año, y es como sigue: "La habilitación de la travesera es obra, que a mas de las utilidades que promete, como **camino carretero** espedito, y si se quiere **paseo público transversal por todo el llano de Barcelona**, tiene por otra parte el importante **objeto económico-político** de llamar insensiblemente y sin violencia alguna a la **fabricación por vapor fuera del casco** de la c[uidad]., y con esta a la gran parte del pueblo que a ella se dedica, y que mejor fuera por muy poderosas razones verla establecida de murallas a fuera. Y así sucediera, pues que pudiendo contarse este camino, cual se propone, como **un brazo de nueva carretera de Vich** a través de todo el llano de Barcelona, tendría al comercio mas cuenta el establecimiento de toda fab. de vapor sobre la misma travesera, que ahora dentro de la c., tanto por la baratura que resultaría del terreno en donde poder edificar, como por **la ventaja de recibir las fábr. en derechura para su consumo el carbón de piedra** de las inagotables minas de San Juan de las Abadesas; y no menos por el partido que **el jornalero sacara a favor de su manutención y domicilio, estableciéndose extramuros de Barcelona**. Por último, considerando estratégicamente el camino de la actual travesera, **tanto como comunicación carril, cual es entre los ferr. de levante y poniente del llano de Barcelona**, como por la posición y proximidad a sus murallas, ha sido siempre, es y será en todo caso de sitio, como una paralela contra plaza, desde donde empezando el enemigo sus trabajos de ataque a cubierto de los fuegos de la misma, no halla medio contra un perjuicio que con tiempo podría haberse prevenido si se hubiera tenido presente el partido que sacó el enemigo contra la plaza en la guerra de sucesión, con **tomar la travesera por la línea de circumbalación**, de donde partieron sus primeras operaciones en los 18 meses de aquel sitio; no menos que el sacado por el ejército francés en su bloqueo del año 1823. Se dirá que faltan medios para realizar este proyecto; pero como el camino que aquí se propone se considera como un brazo de la carretera de Vich, y como los pueblos que contribuyen al coste de esta desde San Andrés de Llobregat, son los mismos que han de reportar los beneficios de nueva travesía que pasa cruzando por sus respectivos térm., parece les asiste a estos el derecho de que se ejecutase esta obra principal contribuyen desde que se le dio principio, y así seguirán todos gustosos prestándole a la contr. indirecta señalada, y mayor si fuese menester, hasta concluir ambas obras en beneficio directamente común de casi todos los pueblos contribuyentes.""*(Madoz, Pascual. 1847. p. 378-379)

ya y limitando la pedanía de las virtudes religiosas y seculares, consiguiendo el punto de las virtudes del bien...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

De procedencia del departamento de los que están en el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

En el punto de vista de la moralidad, consideramos en primer lugar el punto de la moralidad, y en segundo lugar el punto de la moralidad...

Proyecto de una nueva carretera travesera por el llano de Barcelona.

Hay en la actualidad al rededor de Barcelona, y á dist. en muchos puntos de los fuegos de la plaza, un mal camino llamado la travesera, hondo, tortuoso y que en tiempo de lluvias se pone intransitable...

En los términos que resultan del informe dado á dicha corporación en diciembre de aquel año, y es como sigue: «La habitación de la travesera es obra, que á mas de las utilidades que promete, como camino carretero espedito, y si se quiere paseo público transversal por todo el llano de Barcelona, tiende por otra parte el importante objeto económico-político de llamar insensiblemente y sin violencia alguna á la fabricación por vapor fuera del casco de la c., y con esta á la gran parte del pueblo que á ella se dedica, y que mejor fuera por muy poderosas razones verla establecida de murallas á fuera. Y así sucedería, pues que pudiendo contarse este camino, cual se propone, como un brazo de nueva carretera de Vich á través de todo el llano de Barcelona, tendría al comercio mas cuenta el establecimiento de toda fáb. de vapor sobre la misma travesera, que ahora dentro de la c., tanto por la baratura que resultaría del terreno en donde poder edificar, como por la ventaja de recibir las fáb. en derechura para su consumo el carbón de piedra de las inagotables minas de San Juan de las Abadesas; y no menos por el partido que el jornalero sacaría á favor de su manutención y domicilio, estableciéndose extramuros de Barcelona. Por último, considerado estratégicamente el camino de la actual travesera, tanto como comunicación carril, cual es entre los terr. de levante y poniente del llano de Barcelona, como por la posicion y proximidad á sus murallas, ha sido siempre, es y será en todo caso de sitio, como una paralela contra la plaza, desde donde empezando el enemigo sus trabajos de ataque á cubierto de los fuegos de la misma, no halla medio contra un perjuicio que con tiempo podría haberse prevenido si se hubiera tenido presente el partido que sacó el enemigo contra la plaza en la guerra de sucesion, con tomar la travesera por la linea de circumbalacion, de donde partieron sus primeras operaciones en los 18 meses de aquel sitio; no menos que el sacado por el ejército frances en su bloqueo del año 1823. Se dirá que faltan medios para realizar este proyecto; pero como el camino que aqui se propone se considera como un brazo de la carretera de Vich, y como los pueblos que contribuyen al coste de esta desde San Andrés de Llobregat, son los mismos que han de reportar los beneficios de nueva travesía que pasa cruzando por sus respectivos términos, parece les asiste á estos el derecho de que se ejecutase esta obra, costada de los fondos con que para la obra principal contribuyen desde que se le dió principio, y así seguirían todos gustosos prestandose á la contr. indirecta señalada, y mayor si fuese menester, hasta concluir ambas obras en beneficio directo comun de casi todos los pueblos contribuyentes.»

(7) Véase Populo.com. Excmo. de Gracia, 7-E. Cap. XXIV.

